

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

COLLOQUIUM
ANATOLICUM

ANADOLU SOHBETLERİ

I

2002

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

COLLOQUIUM ANATOLICUM
ANADOLU SOHBETLERİ

I

ISSN 1303-8486
ISBN 975-925070-5

© 2002 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.
Dipnot vermeden alıntı yapılamaz ve izin alınmadan elektronik, mekanik,
fotokopi v.b. yollarla kopya edilip yayınlanamaz.

Bu Sayının Editörleri/Editors of this Volume
Meltem Doğan-Alparslan
Metin Alparslan

Yapım/Production
Zero Prodüksiyon Ltd. (212) 249 05 20

Dağıtım / Distribution
Ege Yayınları +90 (212) 249 05 20
e-mail: aborativ@tayproject.org

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
Ekrem Tur Sokak, No.4 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel/Fax: + 90 (212) 292 09 63
www.eskicag.org

Mercedes-Benz

katkılarıyla hazırlanmıştır.

İçindekiler / Contents

Yeni Bir Süreli Yayına Başlarken <i>Ali Dinçol</i>	vii
Introduction to the Publication of the New Periodical <i>Ali Dinçol</i>	ix
Evrimi Kendine Özgü Bir Canlı: İnsan (English Summary: The Human Being: a Mammal with an Evolution Uniquely of its Own) <i>Güven Arsebük</i>	1
Etnografya Işığında Arkeolojide Sosyal ve Kültürel Değerlendirmeler (English Summary: Implications of Ethnography for Archaeology) <i>Jak Yakar</i>	25
İlyada Destanı ve Apollon Smintheus Tapınağı <i>A. Coşkun Özgünel</i>	53
Troia-Anatolien, eine Vergangenheit mit Zukunft/Troia-Anadolu: Geleceği Olan Geçmiş (çev: Ş. Uzunoglu, M. Alparslan) <i>Manfred Korfmann</i>	101

Yeni Bir Süreli Yayına Başlarken

Enstitümüzü 1991 yılında kurarken, hedeflerimizden bir tanesi de süreli bir bilimsel yayını gerçekleştirebilmektir. Bu hedefe ulaşabilmemiz için on yıllık bir çaba gerekti. Halk ve öğrencileri eskiçağ bilimleri konusunda bilgilendirmek için yayınladığımız el kitapçıkları dizisi, yılda iki kez çıkan haber bülteni ve kongre, sempozyum, yuvarlak masa toplantısı ve atölye çalışmaları gibi bilimsel etkinliklerin sonuçlarını içeren kapsamlı kitaplardan sonra, sıra artık süreli bir yayına geldi. Dergi yayınlamak, bilindiği gibi, parasal olanaklara dayanan bir iştir; ancak, süreli bir yayında para kadar önemli olan nokta, sürekliliği sağlayacak bilimsel üretimin bulunmasıdır. Ülkemizde üretimin gerek nicelik, gerek nitelik açısından yeterli düzeyde olmaması nedeniyle, iyi niyetlerle ve belirli bir bilimsel kaliteyi korumak amacı ile çıkmaya başlamış bazı dergilerin yayınına son verildiğine üzülerken tanık olduk. Daha uygun bir araştırma ortamı hazırlayarak bilimsel üretimi özendirme yerine, yükseltme ve atamalarda aradığı koşullarla bunu zorlayıcı duruma da soksa, üniversitelerdeki yeni akademik düzenin, özellikle yetişmekte olan bilim insanlarını yayın yapma konusunda daha fazla gayret göstermeye mecbur ettiğini görüyoruz. Bu gayretin sadece kariyerde tırmanılan basamaklarla sınırlı kalmayacağını, üniversitelerin asıl işlevinin, bilgi aktarmak değil, bilgi üretmek olduğunun anlaşılacağını ve araştırma ve yayın yapmaya sürekli olarak ağırlık verileceğini umuyoruz.

Bu aşamada, *Colloquium Anatolicum* = *Anadolu Sohbetleri* adını verdiğimiz yıllıkımızda, öncelikle Enstitü'nün konferanslarında yapılan konuşmaların metinlerini yayınlıyacağız. Bunlar, Türkçe ya da Almanca, Fransızca ve İngilizce basılacak, yabancı dildikilerin Türkçe çevirisi ya da kapsamlı bir özeti bulunacak, Türkçe verilen konferanslara da mümkün olduğunca yabancı dilde bir özet eklenecektir. Böylece yayının uluslararası bir nitelikte olması sağlanacaktır. Bundan sonraki sayılarda, konferans metinlerinin yanında, kendilerinden yazı isteyeceğimiz bir ya da iki araştırmacının özgün çalışması da yer alacaktır. Maliyeti artırmamak için belirli bir sayfa sayısını aşmamak üzere böylece kısıtlamak zorunda olduğumuz içerik, parasal destek çoğaldıkça, ilerde doğal olarak zenginleşecektir.

Colloquium Anatolicum = *Anadolu Sohbetleri*'nin sponsorluğunu üstlenen Mercedes-Benz Türk A.Ş.'ne Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü ve tüm Türk arkeoloji camiası adına şükranlarımızı sunarız. Ayrıca, baskı sırasındaki dostça ve meslekdaşça yardımlarını esirgemeyen Ege Yayınları sahibi Ahmet Boratav'a ve yorulmak bilmez gayretleri için elektronik dizgi operatörü Hülya Tokmak'a içtenlikle teşekkür ederiz. Bu konferansların düzenlenmesinden, yayının ortaya çıkmasına kadar her aşamada canla başla çalışan, bu sayının editörlüğünü yapan Meltem ve Metin Alparslan'a da teşekkürlerimizi bir kez daha belirtmek isteriz.

Prof. Dr. Ali Dinçol
Türk Eskiçağ Bilimleri
Enstitüsü Başkanı

Introduction to the Publication of the New Periodical

Since its foundation in 1991, one of the main objectives of the Institute was to publish a scientific periodical. A relatively long span of time has to elapse for its realization. After the publication of a series of booklets for the general public and the students, the newsletter which appears twice a year and the scientific series of more specific books to introduce the results of congresses, symposia, round table meetings or workshops on several topics organized by the Institute or by its collaboration, the time has come now to publish a periodical. That such a publication is a matter of financial capacity is a well known fact; but, more important than that, is the flow of scientific production to secure the continuity the publication without much delay. We witnessed in our country that some periodicals, which started with good will to keep up the scientific standards, have unfortunately to cease their existence because of the lack of sufficient supply of articles. It is true, that the recent reorganization of the rules of promotions and appointments of the academic personnel at the universities force especially the younger academics to put more weigh on publication. We hope, that in future a more adequate atmosphere for research will be created and the "production of knowledge" instead of the "transfer of knowledge" will be accepted as the essential function of the universities.

At this stage in the annual *Colloquium Anatolicum* the texts of the speeches delivered in the framework of the conferences organized by the Institute will be published in their original languages, turkish, english, french or german. Those in foreign languages will be accompanied by a full translation in turkish, or by a summary. Those published in turkish will possibly be supplied by a resumeé in one of the above cited european languages to preserve the international character of the annual. In the next issues, one or two original articles of the authors, invited by the Institute will also be included. Such a restriction is inevitable to keep the expenditure of printing at a low level. In future, when financial resources of the Institute should become abundant, the contents of the annual would surely be enriched.

We are thankful to the sponsor of *Colloquium Anatolicum*, the Turkey branch of the *Mercedes-Benz Company*. We also have to thank for his friendly helpfulness to our colleague *Ahmet Boratav*, the owner of the *Ege Publishing Co.* and to the electronic setting operator, *Hülya Tokmak* for her never failing efforts. Our thanks are also due to the editors of this volume, *Meltem & Metin Alparslan*, who worked very hard on every detail at each phase of this publication.

Prof. Dr. Ali Dinçol
President of the
Turkish Institute of Archaeology

Evrimi Kendine Özgü Bir Canlı: İnsan

Güven Arsebük

Değerli meslekdaşlarım, saygıdeğer konuklar;

Bu akşam, burada, kendine özgü bir varlık ve buna doğrudan bağlı olarak dünya üzerindeki bütün canlıların yaşamsal temelini oluşturan “evrimin” özel bir türünü irdelemek istiyorum. Başka bir deyişle amacım, günümüzde doğada yaşamını sürdüren yaklaşık 1.500.000’i aşkın canlı içinde, yalnızca biz insanlara özgü bir evrim türünden, yani insanın zaman boyutundaki biyolojik ve kültürel içerikli değişiminden, kısacası insanın biyokültürel evriminden söz etmek ve bunun nesnel sonucu olarak da insanın doğada kendine özgü olan yerini saptamaya çalışmaktan ibaret. İşte bu nedenle, yukarıda çerçevesini çizdiğim konuşmamda evrensel anlamda evrimden, evrim olgusunun dünya üzerindeki farklı canlıları etkileyişinden veya bir olgu olarak evrimin ‘teleolojisinden’, başka bir deyişle amaçsal bir yönünün olup-olmadığından, söz edecek değilim.

Yapılmak istenen insanı doğadaki yerine bilimsel anlamda oturtmaksa, sanırım bunu gerçekleştirebilmenin en tutarlı yönü dün nerede olduğumuzu anlamak ve bugün buraya nasıl geldiğimizi saptamakla mümkün olabilir. Bunu gerçekleştirmenin de kuşkusuz soruna farklı açılardan bakmak gibi değişik yöntemleri vardır. Örneğin olaya genetik, felsefi, sosyolojik ve hatta teolojik olarak yaklaşmak, çözümünü bu alanlarda aramak da olasıdır.

Ancak ben olaya daha somut bir şekilde, günümüze ulaşan fosil belgelerin ışığında yaklaşmak ve insana zaman aynası içinde bakmak istiyorum. Özetle, yapmak istediğim temelde paleoantropolojik bir bakış açısı ile, ancak arkeolojik verilerin de tabii ihmal edilmediği bir yaklaşımla, insanı ele almak, böylece onun doğadaki kendine özgü yerini saptamak olacaktır. Buna, arkeoloji destekli paleoantropoloji de demek mümkündür. Bu da kanımca günümüze ulaşabilen tarihöncesinin en eski dönemlerine ait insan fosillerinin (osteoloji ve anatomi yardımıyla) incelenmesi ve gine o dönem insanının bıraktığı arkeolojik belgelerle günümüze yansıyan davranış biçiminin somutlaştırılması suretiyle gerçekleştirilebilir.

Konuşmamın daha ileriki bölümlerine geçmeden önce, birazdan sık sık kullanacağım bazı sözcükleri tartışmaya yer bırakmaksızın tanımlamanın ve bazı somut gerçekleri de vurgulamanın yararlı olacağı kanısındayım.

Bugünkü konumuz çerçevesinde tanımlanması gerekli sözcüklerin başında, sanırım, “evrim” gelir. En geniş anlamında evrim, canlıların genetik yapılarının kuşaktan kuşağa değişimidir. Evrim, ortaya yeni canlıların çıkmasını sağlayan olgudur. Evrimin ardında iki temel boyut yatar ve bunlar zaman ile mekândır. Zaman evrim olgusunun gerçekleştiği süreç, mekân ise bunun yer aldığı dünyamızdır. Biyolojinin evrensel kuralı olan *omne vivum ex vivo*, yani “her canlı bir başka canlıdan gelir” ilkesi, tabii insan için de geçerlidir ve eski bir İstanbul deyimini kullanmak gerekirse “insan gökten zembille inmemiştir”.

Bu aşamada sorulması gerekli sorulardan bir başkası ise ‘kime’ veya ‘neye’ insan dendiğidir. Bu, yanıtlanması sanıldığı kadar kolay bir soru değildir. Bilinen hikayedir: Bundan 2500 yıl kadar önceleri ünlü Yunanlı düşünür Sokrates bir gün agoradaki gönüllü öğrencilerine dönmüş ve “insan nedir?” diye sormuş. Soruyu çok basit bulan ve küçümseyen öğrencileri omuz silkerek “bunu bilmeyecek ne var, insan tüysüz ve iki ayaklı bir canlıdır” demiştir. Hiç sesini çıkartmayan Sokrates ertesi gün agoraya elinde tüyleri yolunmuş bir tavukla gelmiş ve öğrencilerine dönerek “böyle bir şey mi insan dediniz?” diye sormuş.

Tabii değil. Ancak insan nedir ve onu nasıl tanımlayabiliriz? İnsanı tanımlamanın zorluğunun ardında onun çok yönlü bir canlı olması, bu nedenle de insanı dar bir kalıba, tek bir çerçeve içine yerleştirme olanağının pek olmayışı yatar. Ancak “insan” adı verilen canlıya baktığımız zaman onun [taksonomik olarak Memeli’ler sınıfına giren] bir *Homo erectus* (iki ayağı üzerinde dik olarak yürüyen), bir *Homo habilis* (yetenekleri olan), bir *Homo faber* (araç-gereç oluşturan), bir *Homo lingua* (konuşabilen), bir *Homo symbolicus* (soyutlayabilen), bir *Homo oikonomikus* (ekonomik faaliyetlerde bulunan) ve bir *Homo sapiens* (akıl/idrak/düşünce sahibi) bir canlı olduğunu görüyoruz. Vurgulanan bu özelliklerin sayısını çoğaltmak mümkün, fakat bunların tümünün yalnız ve yalnız insana özgü olduğunu ve başka hiç bir canlıda rastlanılmadığını özellikle hatırlamada yarar olduğu kanısındayım. İşte bu özelliklerin bileşimi sonunda temelde “biyolojik bir varlık” olan insanın “kültür sahibi” tek canlı olarak karşımıza çıktığı görülür.

İyi de, “kültür” nedir? Çeşitli tanımları arasında ben bugün kültürü doğanın oluşturduklarının dışında, insan tarafından meydana getirilen herşey olarak tanımlayacağım. İnsan tarafından meydana getirilen kültürün, maddesel ve

tinsel olmak üzere farklı ve/fakat birbiriyle yakından ilgili iki yönünün olduğunu vurgulamada yarar olduğu kanısındayım. Çünkü (tanımladığım anlamda) kültür yalnızca insan tarafından oluşturulan bir öge olduğu gerekçesiyle, insanın 5 milyon yılı aşkın süreci içeren evriminde hem önemli ve hem de yönlendirici bir yer tutmaktadır.

İnsanın evrimi biyokültürel bir içeriğe sahiptir. Bu da, insan evrimi diğer bütün canlılarda karşılaştığı gibi yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel öğelerle de yönelir ve biçimlenir anlamına gelir. Zaten dünyada yaşayan tüm canlılar içinde insanı diğerlerinden ayıran, insanı insan yapan da bu, yani doğamızda bulunan biyoloji ile kültür arasındaki karmaşık etkileşim ilişkisidir.

Zaman boyunca özel bir oluşum gösteren insan evrimini bilimsel anlamda doğru yerine oturtabilmek için yapılması gerekenlerin başında, sanırım, insana özgü bu evrim olgusunun biyolojik ve kültürel yönleri arasındaki ilişkilerin nasıl olduğunun saptanması gelir. Bu bağlamda, daha ziyade 1990’lı yılların başlarından itibaren ve özellikle Anglo-Sakson dünyasında egemen olan tutum, insanın “insanlaşmasında” kültürel evrim sürecinin ön plana çıkartılması doğrultusundadır. Bu görüşü destekleyenler (yaklaşık 100.000 yıl önceleri *Homo sapiens*’in ilk defa Afrika’da ortaya çıkması ve özellikle) ~40.000 yıl kadar önceleri Avrupa’da Üst Paleolitik Çağ teknolojisi ile kültürünün başlamasıyla, kültürel evrimin insanda biyolojik evrimin önüne geçtiği ve neredeyse biyolojik evrimin durma noktasına geldiğini savunurlar. Hatta, birbuçuk ay kadar önce, Şubat 2002 başlarındaki bir haberin, bir İngiliz uzmanının (aşırı Darwinsel bir yaklaşımla) “güçsüzlerin artık tükendiği ve böylece insan evriminin de tamamlandığı” konusundaki yargısının, gazetelerimize yansımış olması dikkatinizi çekmiş olabilir. Bu görüşü savunanlar, insan evriminin başlangıç evrelerinde daha ziyade biyolojik/genetik, sonraki evrelerinde ise (özellikle *Homo sapiens* aşamasına ulaşıldıktan sonraki aşamada) kültürel öğelerin ağır bastığını, öne çıktığını ileri sürerler.

Ben, değerli dinleyiciler, insan evriminin oluşum nedeni olan ve yalnızca bizde izlenen bu biyokültürel özelliğin böyle parçalara bölünmesinden yana değilim. Aksine, insan evrimi söz konusu olduğunda biyolojik ve kültürel evrimin birbirini destekleyerek aynı organik değişim sürecinin ayrılmaz parçalarını oluşturduğuna inanıyorum. Kanımca, son dönemlerin kültürel değişimini evrimsel anlamda ön plana çıkartan bu görüş, doğası gereği biyolojik evrimin yavaş, (özellikle besi üretim aşamasından sonra karşılaşılan ve geometrik orantı hızıyla ilerleyen teknolojik değişime bağlı olan) kültürel evrimin ise yapısı itibarıyla çok hızlı bir süreç olduğunun göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Değerli dinleyenler,

Bilindiği gibi taksonomik yönden insan, zoolojik sınıflandırma çerçevesi içinde, Memeli'lerin Primat'lar takımının çeşitli üyelerinden biridir (Şekil 1). Karşılaştırmalı anatomileri, genetik yapıları ve hatta davranış biçimleri insanlar (Hominid'ler) ile Afrika kökenli kuyruksuz maymunlar (Pongid'ler) arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Bundan çıkartılabilecek doğal sonuç da, insan ile Afrika oluşumlu kuyruksuz maymunlar arasında biyolojik anlamda kökensel bir ilişkinin bulunduğu; mevcut DNA'larımızın yaklaşık %98.5'i Afrika kökenli kuyruksuz maymunlardan olan şempanzelerle aynı olup, aradaki fark yalnızca %1.5 dolayındadır.

Hemen vurgulanması gerekir sanıyorum: Yukarıda değinilen bilimsel gerçek, yani insanlarla Afrika kökenli kuyruksuz maymunlar arasında biyolojik anlamda kökensel bir ilişkinin bulunması, bu iki canlı türü (yani insanlar ve kuyruksuz maymunlar) arasında bir öncül-ardıl ilişkisinin bulunduğu ve biz insanların zaman içinde maymunların evrimleşmesi sonunda oluştuğu anlamına tabii gelmez. Bu yalnızca, insanlar ve Afrika kökenli kuyruksuz maymunlar biyolojik anlamda ortak bir kökten türemişler ve yaklaşık 7 milyon yıl kadar önceleri oluşum çizgileri birbirinden ayrıldıktan sonra da her biri evrimini kendi yönünde sürdürmüştür, demektir (Şekil 2). Bunun aksini savunmak, yani maymunlarla insanların arasında bir ata-torun ilişkisinin olduğunu söylemek, bilimsel gerçeklerle ters düşen maksatlı bir saptırmadan ibarettir. Başka bir deyişle, günümüz maymun türlerinden hiç biri zamanla evrimleşip, değişmek suretiyle insan halini almayacaktır. Üstelik, evrim kuralı gereği bunun tersi olacak, süre geçtikçe insan ile maymunlar arasındaki çatal, "Y"nin kolları, giderek daha da açılacak, mevcut benzerlikler azalacak, buna karşılık farklar çoğalacak, zaman içinde biyolojik anlamda insan daha insanlaşırken maymunlar daha da maymunlaşacaktır (Şekil 3 - 4). Üstelik bizi bugün biyolojik anlamda insan yapan ve en yakın soydaşımız şempanzeden ayıran öğelerden biri de genlerimizde mevcut olan ve biraz önce belirttiğim %1.5'lik farktır.

Dünyada yaşayan tüm canlı türleri içinde yalnız insan evriminin biyokültürel içerikli olduğunun altını çizmiştim. İnsan dışındaki tüm canlılarda evrim yalnız biyolojik içerikli olup, kuşaklar arasındaki gensel devamlılık DNA molekülleri vasıtasıyla sağlanırken, insanda buna ilave olarak kültürel evrim de görev görür. Başka bir deyişle insanda bu çift içerikli evrimin biyolojik yönü doğal, kültürel cephesi ise edinseldir; biri doğuştan vardır, diğeri zamanla, yaşam süresince elde edilir.

Unutulmaması gereken bir husus da DNA molekülleri ile kuşaktan kuşağa nakledilen biyolojik özellikler o canlının oluşumunda sadece tek bir

defada ve yalnızca döllenme aşamasında yer almasına karşın, zaman olgusuna bağlı olan kültürel edinimlerin, insanın tüm yaşamı boyunca devam ettiğidir. Bizlere özgü bu ikili evrime bazı çevrelerce "gen-kültür birliktelik evrimi" adı da verilir.

Günümüzde, insan evriminin oluşumunu yorumlamaya yönelik iki temel varsayım vardır ve bunlar dalbudak varsayımı (*kladogenesis*) ile düz evrim varsayımı (*anagenesis*) adları ile bilinir. Dalbudak varsayımı, insan evrimini bir ağacın aynı gövdeye bağlı farklı dalları gibi kabul eder (Şekil 5). Zaman içinde ortaya yeni yeni dallar çıkar; bu filizlerin bazıları zamanla kurur, bazıları ise devam eder. Zaman içinde kuruyanlar bugün soyları tükenmiş fosil insan türlerini simgeler. Devam edenlerden birinin sonunda da ortaya bizlerin, *Homo sapiens*'in çıktığı görüşü savunulur.

Düz evrim varsayımı ise insan evriminin en eski oluşum aşamalarından itibaren düz bir çizgiyi izlediğini, adeta bir merdivenin birbirini izleyen basamakları gibi devam ettiğini, fosil insan türlerinin zaman içinde değişimleri suretiyle bir aşamadan diğerine geçildiğini ve sonuçta da *Homo sapiens* aşamasına ulaşıldığını öngören görüştür (Şekil 6). Ben, insanın oluşumunda bu görüşün geçerli olduğuna inanmıyorum ve bundan sonra size aktaracaklarım da işte bu düz evrim ilkeleri doğrultusunda olacaktır.

İnsan evriminin hangi varsayım doğrultusunda yer aldığını savunursak savunalım, bu aşamada sormak ve yanıtlamak zorunda olduğumuz iki temel soruyla karşı karşıyayız: Bunlardan birincisi insanın ilk defa "nerede", ikincisi ise "ne zaman" ortaya çıktığıdır. 2002 yılı bilgilerine göre buna verilecek yanıtlar sırasıyla Afrika ve yaklaşık 5.5 milyon yıl kadar önceleri şeklinde olacaktır. Ulaşılan bu yargının temelinde de bugün için bilinen ilk hominid fosillerine Afrika kıtasında ve 5.5 milyon yıl kadar önceleri rastlanmış olması yatar (Şekil 7 - 8).

Bu aşamada kısa bir süre öncelerinden itibaren Türkçe'mizde kullanılmaya başlanan bir sözcüğe değinmeden edemeyeceğim. İnsan ile Afrika kökenli kuyruksuz maymunların evrimsel anlamda birbirinden ayrıldığı en eski dönemlerde karşılaşılan ilk hominid fosillerine son zamanlarda "insaymun" dendiğine şahit oluyorum. Anlaşılan "insaymun", insan ve maymun kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan yeni bir sözcük. Gene anlaşılan bu "insaymun" sözcüğü İngilizce'de bazen kullanılan *man* ve *ape* kelimelerinin birleştirilmesinden oluşan *mape*'den esinlenerek üretilmiş. Ben bu her iki sözcüğün de (ister İngilizce'deki *mape*, ister Türkçe'deki insaymun olsun) bilimsel içerikli olarak kullanılmasına karşıyım. Karşı olmamın nedeni de kullanılan bu tür kelimelerin iki farklı canlı türü arasında (insan ile maymun

arasında) zaman içinde devamedegelen kesintisiz bir birlikteliğin, bir tür organik beraberliğin olduğunu çağrıştırmamasından kaynaklanmaktadır. Bilimsel bakımdan böyle bir şey söz konusu değildir ve en eski fosil atalarımız da yarı insan, yarı maymun (başka bir deyişle hem insan ve hem de maymun), yani “insaymun” değildiler. Kuşkusuz, 5.5-5 milyon yıl önceleri yaşamış olan fosil atalarımız bizlerin aynı değildi. Ancak onlar da insandı; maymun ile insan arasında salınan bir ara evrenin ürünleri değil.

Bu konuşmam boyunca bağlı kalacağımı söylediğim düz evrim varsayımı doğrultusunda 2002 yılı verilerine göre, evrensel jeolojik zaman ölçeğinde çok ama çok kısa bir süre olan ve yalnızca 5 veya 5.5 milyon yıl öncelerinden başlayıp, Memeli’ler sınıfına giren ve iki ayağı üzerinde dik olarak hareket ettiği saptanmış olan insanın evrim silsilesi *Ardipithecus ramidus kadabba* ile başlamakta ve daha sonraları *Ardipithecus ramidus ramidus*, *Australopithecus anamensis*, *Australopithecus afarensis*, *Australopithecus garhi*, *Homo habilis*, *Homo ergaster/erectus*, *Homo neanderthalensis* basamaklarını izleyerek bizlere, yani *Homo sapiens*’e ulaşmaktadır (Şekil 9).

Evrin çizgisi boyunca insanın insanlaşması aşamasındaki başlangıç noktası, genelde o canlının iki ayak üzerinde dik ve belkemiğinin yere 90°’lik bir açı oluşturacak şekilde yürümeye başlaması kabul edilir (Şekil 10). Bir canlının çeşitli organlarının farklı zamanlarda değişerek evrimleşmesi olgusuna da “mozaik evrim” adı verilir. Mozaik evrimine tâbi olan insanın, günümüz verilerine göre, bu hareket biçimi ilk defa (henüz çok tartışmalı olan *Orrorin tugenensis* bir kenara bırakılacak olursa) *Ardipithecus ramidus kadabba* ile 5.5 milyon yıl kadar önceleri gerçekleşmiştir. İnsan evriminin yalnızca anahatlarıyla ele alınabileceği bugünkü konuşma çerçevesinde *Ardipithecus ramidus kadabba*’dan başlayarak *Australopithecus*’lar da dahil olmak üzere, karşılaşılan tüm hominid evrelerinin biyolojik ayrıntılarına değinmenin bir yararı olacağını sanmıyorum. Buna rağmen, sanırım prehistoryacı yanımın ağır basması nedeniyle olsa gerek, bana göre insanın iki ayak üzerinde dik olarak yürümesinden sonra biyokültürel nitelikteki en önemli evrimsel aşaması “eli yatkın /yetenekli/ becerili insan” anlamına gelen *Homo habilis* ile birlikte, yaklaşık 2.5 milyon yıl kadar öncelerinden başlayarak günümüze ulaşabilen türden ilk taş aletlerini gerçekleştirmesi olmuştur.

Homo habilis türü fosil insana ait bedensel kalıntılar şimdiye kadar yalnızca Afrika’da saptanmışsa da Oldowan endüstrisi adı ile bilinen bu ilk taş aletlere (kısmen daha geç dönemlere ait de olsa) Eski Dünya’nın çeşitli yerlerinde rastlanmıştır.

Alet yapımının insan evrimi için çok önemli olduğu ve hatta bir anlamda oluşum nedenini meydana getirdiği tartışılmaz. Bunun nedenlerine geçmeden

önce, sanırım, alet sözcüğünün prehistoryadaki anlamını açıklamada yarar olabilir, çünkü bu sözcüğün prehistoryada günlük kullanımının hayli dışında olan daha geniş bir anlamı vardır. Bu bağlamda alet, ham madde veya maddeleri doğada bulunan nesne veya nesnelerin insan tarafından bilinçli ve dolayısıyla de belirli bir amaca yönelik olarak değiştirilmesi suretiyle oluşturulan şey veya şeylerin genel adıdır. Amacı ise insanın doğa ile olan mücadelesini kolaylaştırmak ve yaşamını başarıyla sürdürmesine olanak sağlamaktır (Şekil 11).

Genelde kabul edilen yargıya göre dünyada yaşayan canlılar içinde bilinçli ve belirli bir amaca yönelik olarak alet yapan, yaşamını sürdürebilmesi de oluşturduğu aletlere doğrudan bağlı olan tek canlı insan olduğuna göre, bunun nedenlerinin açıklanması ve ortaya konması gerekir. Sorulacak ilk soru, aletin kim/kimler için önemli olduğu veya kim/kimlerin alete mutlaka ihtiyaç duyduğudur. Kuşkusuz, alet ona mutlaka gereksinim duyan, onsuz yaşamını sürdürme olanağı olmayan için önem taşır ve yalnızca onun için gereklidir.

Böylesine bir tanım da yalnızca insan için geçerlidir ve bunun tek değil iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, insanın diğer pek çok hayvana kıyasla bedensel anlamda zayıf, güçsüz ve (bu bağlamda) yeteneksiz bir canlı olmasıdır. İnsanın yiyeceğini parçalayabilmesi için timsahlarınki gibi büyük kesici dişleri veya kaplanlarda olduğu gibi sivri pençeleri yoktur; avını yakalayabilmek için pumalar kadar hızlı koşamaz, uzaktaki avını atmacalar kadar iyi göremez, düşmanını yoketmek için kobralar gibi zehir üretmez ve soğuktan korunabilmek için kutup ayısı gibi kalın bir posta da sahip değildir. Doğadaki bu tür örneklerin sayısını çoğaltmak tabii mümkün; düşünün ki kaplumbağalar evlerini bile sırtlarında taşır. İnsan ise bu tür bedensel özelliklerden, doğanın bazı canlılara sağladığı böylesine ayrıcalıklardan tamamen yoksundur.

Ancak, bilindiği gibi doğada timsah yalnızca ekvator, beyaz ayı ise kutup bölgesinde yaşar. Bedensel eksikliklerinden ötürü insan, diğer pek çok canlı türünün aksine, evrimsel anlamda dünyadaki hiçbir ekolojik ortama bütünüyle uyum sağlamamış ve böylece yaşam alanını da bölgesel olarak sınırlamamıştır.

Bunun ardında da insanın bedensel zayıflık ve güçsüzlüğünden ötürü yaşamını sürdürebilmek için oluşturduğu aletler, yaptığı araç-gereçler yatar; bu da ikinci nedeni meydana getirir. Bu alet yapma, araç-gereç oluşturma özelliğinden ötürü de insan ekvatoran kutuplara, çöllerden bataklıklı bölgelere kadar dünya üzerindeki her ortamda yaşama gizilgücünü de göstermiştir.

Biraz önce tanımladığım anlam çerçevesinde aletin ilkeli veya gelişkini olmaz. Güney Amerika Yağmur Ormanları’nda yaşayan yerlilerin dalları

kopararak oluşturdukları mızraklar ne kadar aletse, günümüzün *high-tech* bilgisayarları da o denli alettir. Çünkü, kültür ürünü olan bu her iki uç örneğin de ham madde veya maddeleri doğada mevcuttur, bunların her ikisi de insan tarafından doğadaki biçimleri değiştirilerek meydana getirilmiştir, bunlar bilinçli olarak ve belirli amaçlar için geliştirilmiştir ve özetle her iki örneğin yapım nedeni de insanın doğa ile olan mücadelesini kolaylaştırmak, ona daha başarılı bir yaşam sağlamaktır. Özetle değerli dinleyiciler, bütünüyle kültürel bir öge olan aleti (Britanyalı bir prehistoryacının da önerdiği gibi), doğada yaşayan tüm canlılar içinde yalnızca insana özgü olan, yalnızca onun tarafından bilinçli olarak oluşturulan, belirli amaç/amaçlara yönelik olarak kullanılan, işi bittiği zaman ise kenara kaldırılabilir türden beden dışı organlar olarak düşünmenin de mümkün olduğu kanısındayım.

İnsan ile alet arasındaki ilişkiden söz eder ve bu kültürel ögenin bizler için önemini irdelerken, alet yapma ile alet kullanmanın temelde farklı şeyler olduğunu ve birbirine karıştırılmaması gerektiğini de vurgulamam gerekir kanısındayım. Pek çok canlının eğitilmek suretiyle alet kullanımını öğrendikleri bir vakıdır; örneğin gösterilerde potaya basket topunu atan yunusları, bisiklete binen ayıları, davul çalan şempanzeleri ve kapı anahtarını çevirerek kafesten dışarı çıkan köpekleri herkes bilir. Ancak fillen basket topu yapan yunus, bisiklet imâl eden ayı, bateri üreticisi şempanze ve kilit oluşturan köpek yoktur. Çünkü alet oluşturma işlevi doğal olarak önce gereksinimi, sonra düşünceye bağlı olarak geleceğe yönelik zihinsel bir yatırımı ve nihayet soyutlama yeteneğini gerektirir. Bunlar da canlılar âlemi içinde yalnız insana özgüdür ve bu nedenle de doğada alet yapan tek canlı insandır. İnsanı doğadaki diğer canlılardan ayıran çeşitli özellikler arasında alet yapımının belirgin bir yeri olduğunu, insanı insan yapan ögeler arasında da çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamak istiyorum. Kanımca, türümüzün milyonlarca yıllık tarihöncesi geçmişi çerçevesinde, bir yandan insan, diğer yandan da onun içinde yaşamış olduğu farklı doğal çevreleri, karşılıklı etkileşim alanları olarak kabul etmek yanlış olmaz. Tanımladığım anlamdaki aletler de bu etki-tepkinin zaman boyutunda değişen/farklılaşan/gelişen kültürel nitelikteki somut ürününe örnektir.

Konumuzu oluşturan tüm fosil insanlar, onların oluşturduğu toplumlar, içlerinde yaşadıkları doğal çevre ile bu çevrelerle başa çıkabilmek ve kendi bedensel eksikliklerini giderebilmek için uyguladıkları her düzeydeki teknoloji den günümüze ulaşabilen maddesel kalıntılar, onları kısmen de olsa anlayabilmemize olanak veren ürünlerini, yani o dönemlerin arkeolojik kalıntılarını oluşturur.

Biraz önce fosil atalarımıza ait günümüze ulaşabilen en eski arkeolojik belgelerin yaklaşık 2.5 milyon yıl öncelerine ait taş aletler olduğunu ve bunların "eli yatkın/becerili insan" anlamına gelen *Homo habilis* tarafından oluşturulduklarını, ilk saptandıkları yerden esinlenilerek de bunlara Oldowan aletleri (veya endüstrisi) dendiğini söylemiştim. En eski maddesel kültür ürünlerine örnek olan bu Oldowan endüstrisinin teknolojisinin basit olması doğaldır. Bu endüstrinin aletleri yaklaşık yumruk boyundaki çakıl taşlarının üzerlerinden bir veya birkaç parça çıkartılması suretiyle keskin bir kenar oluşturulan yumrulardan ve bunların üzerinden kopartılan yongalardan meydana gelir. Oluşturulan bu aletlerin insanın yalnızca kendi bedensel organlarıyla gerçekleştiremeyeceği türden zor işlerde kullanıldığı, örneğin iri av hayvanlarını parçalara bölmeye, sert kabuklu yemişlerin kabuklarını kırmaya, toprağın altındaki köklere ulaşmaya ve daha sonra bunları ezerek yenebilir hâle getirmeye ve toprağı kazarak su çıkartmak gibi çok çeşitli, ancak belirli bir fiziksel güç gerektiren işlerde kullanılmış olmaları akla yakın gelmektedir (Şekil 12).

İnsan evriminin *Homo habilis* aşamasını gene Afrika'da oluşup, geliştiği anlaşılan *Homo ergaster/Homo erectus* izler; 2 milyon yıl veya biraz daha öncelerinden itibaren karşımıza çıkar (Şekil 13). Zaman olarak *Homo habilis*'den sonra yaşamış olduğu için (birikintisel kültür nedeniyle) daha gelişkin bir alet teknolojisine sahiptir. Çok uzun süre boyunca Eski Dünya'da, özellikle Afrika ile Avrupa'da, yaygın ve büyük değişiklikler göstermeden kullanılacak olan "el-baltası", *Homo ergaster/Homo erectus*'un buluşudur. Ateşi raslantısal bir olgu olmaktan çıkartıp, kontrol altına almak gibi önemli bir başarının da sahibidir. Ancak kanımca bu fosil insan türünce gerçekleştirilen en önemli olay, yaklaşık 1.9 milyon yıl öncelerinden itibaren insanın oluşum yeri (eskiden kullanılan deyimle "insanın beşiği") olan Afrika kıtasının dışına çıkarak Asya ve Avrupa kıtalarına da yayılmaya başlamış olmasıdır (Şekil 14). Bir genellemeye gidilecek olursa, beyin oylumları ~900cm³ dolayındadır ve tabii bu değer *Homo habilis*'in ~700cm³ olan beyin hacminden büyüktür (Şekil 15). İnsanın buluş yeteneğine işaret eden arkeolojik belgelerin nicelik ve niteliğinin, beynimizin büyümesi ve DNA'ları ile doğru orantılı olduğu söylenebilir. Bedensel yapılarına gelince ise boylarının ortalama 1.60 m ve ağırlıklarının da 55 kg dolayında olduğu anlaşılmaktadır. Tıknaç ve sağlam yapıları bedenlerinden, bu fosil atalarımızın gündelik yaşamlarının bazı biyomekanik baskılar altında geçtiği ve yoğun bedensel güce gerek duyulan bir yaşam tarzına sahip olmuş oldukları söylenebilir.

Oluşturdukları teknoloji(ler) sonunda geliştirdikleri aletler sayesinde farklı ekolojik ortamlara uyum sağladıkları anlaşılan *Homo erectus/Homo*

ergaster türü insanın endüstri örneklerine ülkemizde de yaygın bir şekilde rastlanılmıştır. Şimdilik bu konudaki en ayrıntılı bilgi İstanbul/Küçükçekmece civarındaki Yarımburgaz Mağarası'ndan elde edilmiştir (Şekil 16). Burada gerçekleştirilen Pleistosen arkeolojisi ile ilgili çalışmalar *Homo erectus/Homo ergaster* türü fosil insanların jeolojik dönemlerden Orta Pleistosen'de, burasını uzun süre boyunca bir barınak olarak kullandıklarını kanıtlamıştır. Oluşturdukları taş endüstrisi Orta ve Doğu Avrupa'dan bilinen örneklerle yakınlık gösterir. Yaklaşık 400.000 yıl öncelerine ait olan Yarımburgaz Mağarası arkeolojik kalıntıları, bugün için ülkemizde arkeometrik yöntemlerle yaşı saptanmış olan en eski belgeleri oluşturur.

Düz evrim ilkeleri doğrultusunda, 220.000 yıl kadar önceleri, *Homo ergaster/Homo erectus*'un değişerek *Homo neanderthalensis*'e dönüştüğü kabul edilir (Şekil 17). Gine düz evrim varsayımına göre, Neandertal insanı bizlerden (*Homo sapiens*'den) önceki aşamayı temsil eder. Karikatür ve çizgi filimlere konu olan ve çoğu zaman da 'mağara adamı' olarak bilinen bu fosil atalarımızın kendilerine özgü teknolojiyle oluşturdukları taş aletler genel olarak Moustie olarak adlandırılır ve bu endüstri örnekleri Afrika'da ender, Yakın Doğu ve Avrupa'da ise yoğun olarak karşımıza çıkar. Neandertal insanının oluşturduğu aletlerle ve bedensel kalıntılarına ülkemizde, Antalya'daki Karain Mağarası'nda rastlanılmıştır.

Genelde soğuk iklim koşulları altında, özellikle IV.Buzul olan Würm çağında yaşamış olan Neandertal'lerin adeleli ve sağlam bir vücut yapılarının olduğu ele geçen fosil belgelerden anlaşılmaktadır. Erkeklerin boylarının ortalama 1.70 m ve ağırlıklarının ise 65-70 kg kadar olduğu, buna karşılık kadınların biraz daha kısa (1.60 m) olup, 50-55 kg kadar da geldikleri hesaplanmıştır (Şekil 18). Bedensel yapılarının günümüz Lapp ve Eskimo toplumlarına benzediği söylenebilir. Beyin hacimleri *Homo sapiens*'inki kadar, hatta bazan daha da büyüktür. Neandertal'ler ile *Homo sapiens*'in bedensel yapıları kuşkusuz birbirinin aynı değildir, ancak arada büyük benzerliklerin olduğu unutulmamalıdır. Hatta, bu konuda geliştirilen (tabii şaka yollu) bir yaklaşımla şayet dünyanın ücra bir köşesinde günümüzde yaşamını sürdüregelen bir Neandertal insan bulunsa, o kişi önce bir güzel yıkansa, traş edilse, giydirilse, bileğine bir saat takıldıktan sonra da eline bir evrak çantası tutuşturulsa ve büyük bir kentteki toplu taşıma araçlarından birine bindirilse, dış görünümünden o bireyin bizden farklı bir türe mensup olduğunu kimsenin farkedemeyeceği iddia edilmiştir.

Yaşamlarını özellikle Batı Avrupa'da günümüzden hemen hemen 23.000 yıl öncelerine kadar sürdürmüş olan Neandertal'ler ile bizlerin arasında

tutum ve davranış biçimi bakımından da bazı benzerlikler vardır. Bunlar arasında ölü gömme kavramının oluşması ve bu arada bazı mezarlara ölü hediyelerinin bırakılması, takı türünden süs ve/veya statü simgelerine rastlanılmaya başlanması, toplum içinde kendi başlarının çaresine bakamayacak türden özürlü kişilerin başkalarının gözetilerek kolanması, tek bir bireyin başa çıkamayacağı türden fil/mamut/gergedan gibi iri hayvanların birkaç kişiyle toplu olarak avlanması, büyü ve tinsel inançlarının olması ve konuşma yeteneği özellikle kayda değer.

Araç-gereç teknolojileri gelişkindir. Farklı işler için farklı işlevleri olan alet türlerinin geliştirilmiş olması bu dönemin temel özellikleri arasındadır. Özetle, Neandertal'lerin de en azından bizler kadar "adam gibi adam" olduklarına inanıyorum.

İnsan evriminin biyokültürel içerikli olarak, herhalde son değil, ancak bugün için ulaştığı aşama dünya üzerinde yaşayan bütün insanların dahil olduğu *Homo sapiens*, başka bir deyişle çağdaş insan, evresidir ve evrensel anlamda egemenlik kazanması da 40-35.000 yıl kadar öncelerine rastlar. Oluşturduğu maddesel kültür ürünleri içinde taş teknolojisi özellikle gelişmiş, taşın yanında yaygın olarak kemik, boynuz ve fildişi gibi hammaddeler de alet yapımında kullanılmaya başlanmıştır. *Homo sapiens*'in ortaya çıkışı ile birlikte bu döneme kadar taş endüstrilerinde bir dereceye kadar egemen olan evrensel yeknesaklığın yerini her biri belirgin özellikler gösteren çeşitli yöresel teknolojiler alır. Bu yöresellik, herhalde, farklı coğrafi nişlerde yaşayan çeşitli toplulukların her birinin kendine özgü gereksiniminin olduğu ve bunların da kendi sorunlarını çözmek için farklı teknolojiler geliştirdiği şeklinde açıklanabilir.

Sanırım *Homo sapiens*'in ilk dönemlerinde gerçekleştirdiği en büyük başarı, dünya üzerindeki yaşam alanını genişletmesi, başka bir deyişle yaklaşık 5 milyon yıldır yaşamını sürdürdüğü Eski Dünya'nın dışına çıkıp (sırası ile) Avusturalya ve Amerika kıtalarını iskân ederek, buralara da yerleşmeye başlamasıdır.

Avusturalya'nın iskânı aşamasında mutlaka deniz engelinin aşılması gerekir. Burada önemli olan bu deniz engelinin kimler tarafından, ne zaman ve nasıl aşıldığıdır. Eldeki veriler Avusturalya kıtasının Filipinler/Endonezya/Pasifik adalarında yaşayan Asya kökenli kişiler tarafından yaklaşık 40.000 yıl kadar önceleri (sal veya ilkel kano türü araçlarla) balık tutmak veya yöredeki yakın adalar arasında gidip-gelmek amacıyla denize açılan kadınlı-erkekli gurupların çeşitli seferlerde rüzgâr veya akıntıların etkisi sonunda oraya sürüklenmeleri sonucu iskân edildiğine işaret etmektedir;

Papua Yeni Gine ve Avusturalya'da ~40/38.000 yıl öncelerine ait arkeolojik kalıntılar saptanmıştır.

Gene ilk defa *Homo sapiens* tarafından yerleşilen bir başka kıta da Amerika'dır. Tartışma götürür türden varsayımları bir kenara bırakacak olursak, güncel veriler bu kıtanın ~15.000 yıl kadar önceleri Kuzey-Doğu Asya'da yaşayan kişilerce, Würm Buzulu'nun etkisiyle o tarihlerde bir kara köprüsü halini almış olan Beringia yöresi üzerinden, iri otcul hayvanların mevsimlik göçlerini izleyerek gidip-gelmeleri sonunda gerçekleşmiştir. 12/11.000 yıl kadar önceleri Würm Buzulu'nun erimesi sonunda yükselen su düzeyi Asya ile Amerika kıtaları arasında gidiş-gelişe engel niteliğindeki Bering Boğazı'nı meydana getirince, daha önce (günümüzde) Amerika adı verilen kıtaya geçmiş olan insanlar geriye (bugünkü Asya'ya) dönmemiş ve orada kalarak sonraki dönemlerde "kızılderili" adını alacak olan Amerika yerlilerinin atalarını oluşturmuşlardır.

Kuşkusuz, insanın biyolojik değilse de gözle görülür türden kültürel evrimi son 12/10.000 yıl içinde büyük gelişme göstermiş, önce besli üretimine geçilmiş, sonra Mezopotamya-İndus-Mısır-Yunan/Roma-Maya/Aztek ve benzeri uygarlıklar oluşmuş, bunlarla ilgili çok önemli kültürel belgeler günümüze ulaşmıştır. Ancak ben bu ilginç dönemlere (zamansal açıdan Pleistosen arkeolojisinin dışında kalarak, bilgi sınırlarımı da aşmaları nedeniyle) hiç değinmeyeceğim. Ayrıca bugün dahî evrimsel anlamda insanın eski dönemleri konusunda herşeyi en küçük ayrıntısına kadar bildiğimiz, herşeyi tartışmasız saptadığımız iddiasında da değilim. Böyle bir yargıda bulunmak bilim dışı olur. Bilgilerimizde esas etkilemeyecek türden ayrıntısal boşlukların olduğunu ve uzmanlar arasında bazı tartışmalı konuların bulunduğunu da belirtmem gerekir; ancak bugün dünden fazla bildiğimizi biliyor ve yarın da bugünden çok bileceğimiz konusunda hiç kuşku duymuyorum. Bu bağlamda şimdiki kısmi kanıt yokluğunu, yokluğun kanıtı olarak yorumlamamız gerektiğine de içtenlikle inanıyorum.

Son olarak bazılarının beğenmediği, bazılarının aşağıladığı, bazılarının ilkel bulduğu, bazılarının karikatür ve çizgi film konusu yaptığı, bazılarının ise varlıklarını toptan reddettiği tarihöncesi dönemlerde yaşamış olan fosil atalarımıza çok şey borçlu olduğumuza içtenlikle inandığımı belirtmek istiyorum. Bugünkü verilere göre *Ardipithecus ramidus kadabba* ile başlayan ve *Homo sapiens*'e ulaşan yaklaşık 5.5 milyon yıllık süreçte karşılaşılan tüm atalarımız ve doğrudan onlara borçlu olduğumuz birikintisel tekno-kültürler olmasaydı bugünkü durumumuza hiç ulaşamazdık diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

The Human Being: a Mammal with an Evolution Uniquely of its Own

One of the fundemantal principles of biology is *omne vivum ex vivo*- the tenet that living things come only from other living things. This fundamental rule of course applies equally to human beings. It is also evident that like other living beings, humans acquired their present status as a result of evolution. However from the standpoint of how evolution takes place, there is an extremely important difference between man and other living things: in the latter, evolution is only biological whereas in human beings it is not only biological but cultural as well- a process that is known as "biocultural evolution". This, in other words, means that cultural factors also plays a role in human evolution in addition to biological ones.

There is a genetic link between human beings and African apes. It is scientifically evident that these two primate taxa separated from one another about seven million years ago and since then, each has been following a separate and distinct evolutionary path. There are two hypotheses that seek to explain the way in which human evolution has taken place: one is called **anagenesis** and the other **cladogenesis**. This evening, I shall be discussing the first, or anagenistic theory.

According to the current finds of 2002, human evolution first began about five and a half million years ago with the appearance of *Ardipithecus ramidus kadabba*, a primate that is definitely known to have walked upright on two legs. This evolutionary line continued, passing through various stages and eventually reaching present-day *Homo sapiens*. Among the most crucial stages of human evolution that are worthy of being cited are *Homo habilis* (who made the earliest stone tools of which examples have survived), *Homo erectus* (which was the first to emerge from the evolutionary cradle of the African continent and began to dwell in first in Asia and then in Europe), Neanderthals (which represents the evolutionary stage immediately preceding our own) and finally *Homo sapiens* (ourselves). As of today, *Homo sapiens* is the most recent stage reached in the process of human evolution. The species that emerged from the Old World and first set foot and settled in the Australian and American continents was *Homo sapiens*.

Because the subject for this evening was centered with Pleistocene archaeology alone, the biocultural development of *Homo sapiens* has also been limited exclusively to the Pleistocene epoch as well.

Prof. Dr. Güven Arsebük

İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Prehistorya Ana Bilimdalı (emekli)

34459 İstanbul

Türkiye Bilimler Akademisi Aslı Üyesi

WALK LIKE A MAN

Chimps can walk on two legs, but with a gait that is awkward and precarious. That's largely because their heads and torsos are thrust forward, not balanced over the hips and legs. Humans have evolved to correct that imbalance.

1 SPINE

A chimp's **lumbar region**, or lower spine, is **short and stiff**; a human's is **longer and curved** to push the torso's center of gravity forward so that it lies over the feet.

2 PELVIS

Chimps sway when they walk upright because **lifting one leg off the ground throws them off balance**; humans prevent such swaying with a **broader pelvis** and a **specialized hip joint** and its associated muscles.

3 THIGHBONE

In chimps, the **femur** runs **straight** from hip to knee. The human femur **angles inward**, moving support more directly under the torso.

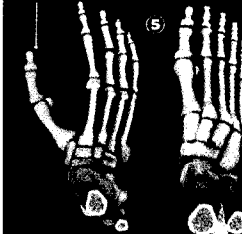
4 KNEE JOINT

To support the human body's weight, the **femur** is **larger** at the bottom and the **tibia** is **larger** at the top. A groove at the bottom of the inward-angled femur keeps the **patella** from sliding off.

5 FOOT

A chimp's **big toe** is **opposable**, like a thumb, allowing the chimp to grasp with its feet. A human's big toe is **lined up** with the other four toes—bad for climbing but good for forming an **arch** that runs from front to back. The arch acts as a shock absorber, deflecting impacts that would otherwise travel up the leg. This enables humans to walk long distances and run with less chance of injury.

Opposable big toe

Chimpanzee foot

Human foot

Heel elevation is low

No arch

Chimpanzee foot when walking

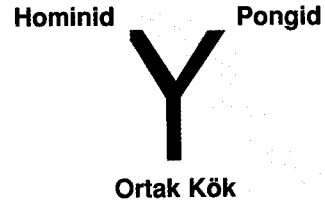
Heel elevation is high

Arch

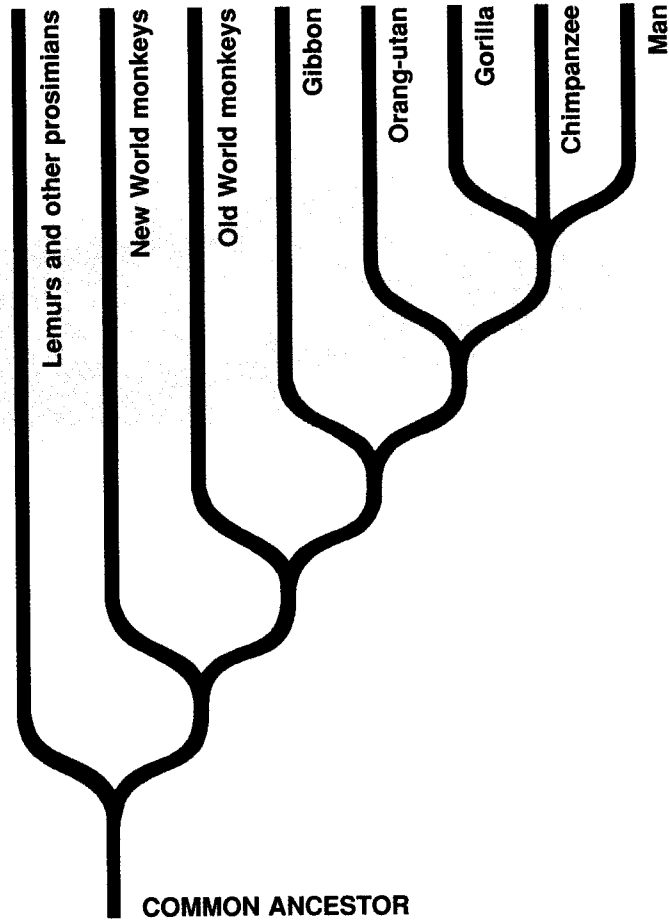
Human foot when walking

Sources:
Kent State University,
American Museum of
Natural History
TIME Graphic by
Ed Galt

Şekil 1 Pongid – Hominid: genel özellikleri

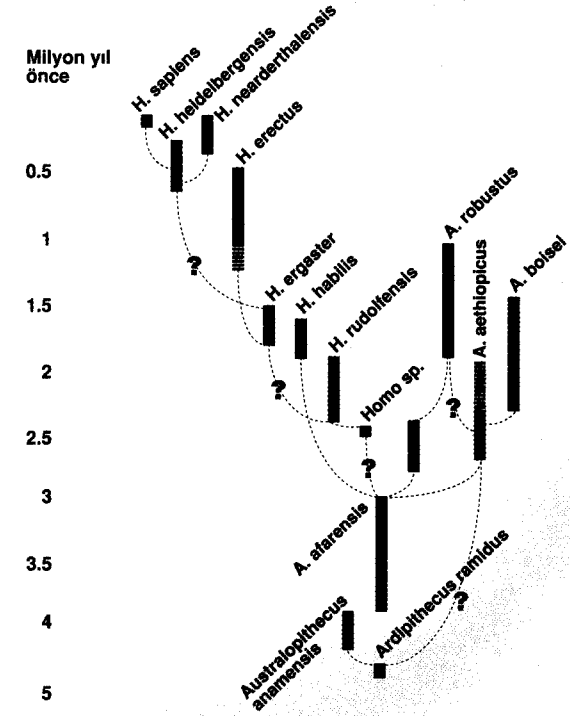
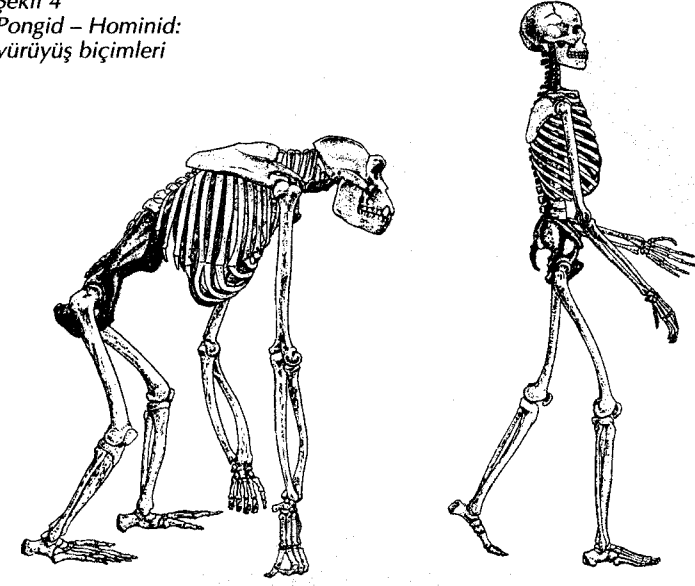

Şekil 2 Ortak kök ve primatların kendi yönlerine dağılımı

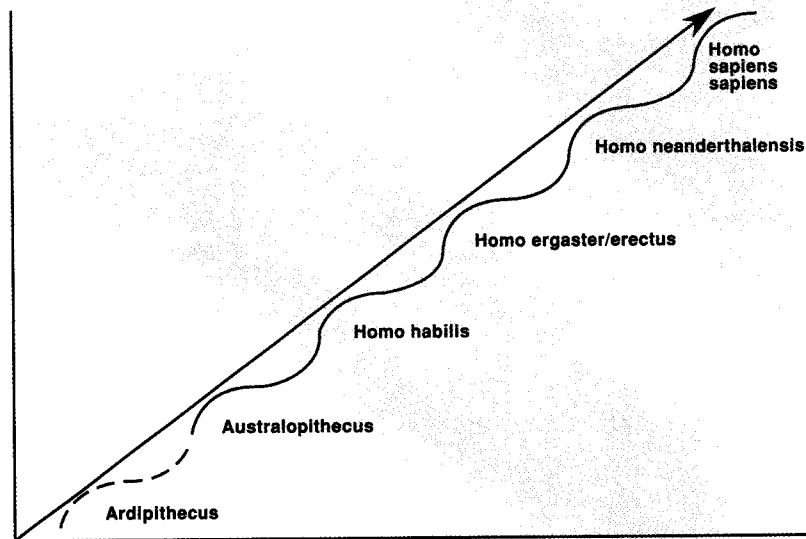

Şekil 3 Pongid ile Hominid arasında giderek artan ayırım

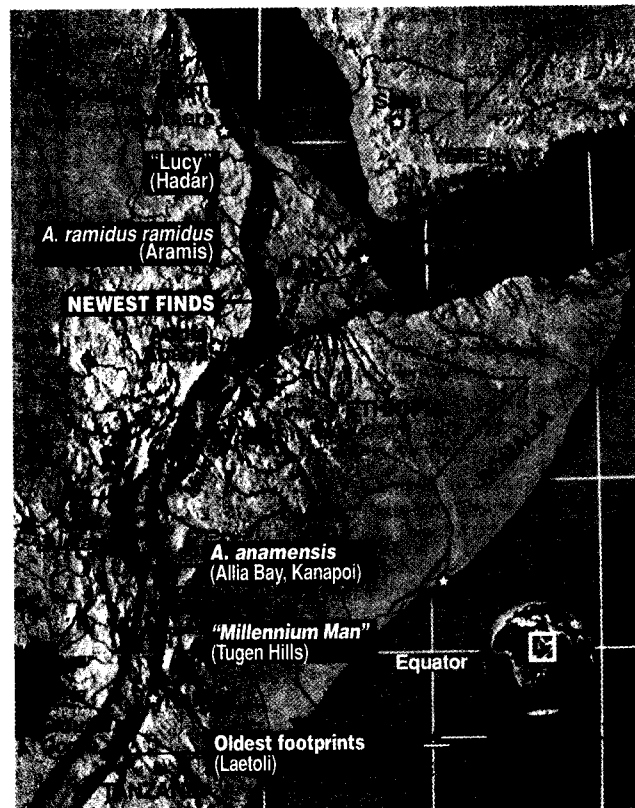
Şekil 4
Pongid – Hominid:
yürüyüş biçimleri

Şekil 5
Dalbudak
varsayımının
şeması

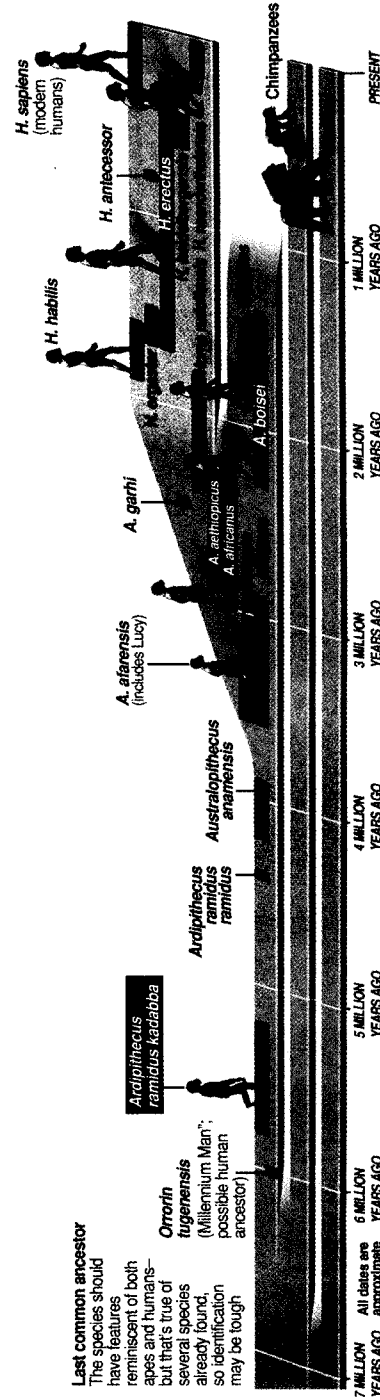
Şekil 6
Düz evrim
varsayımının
şeması

Şekil 7
Doğu Afrika'da en
eski insana ait bazı
buluntu yerleri

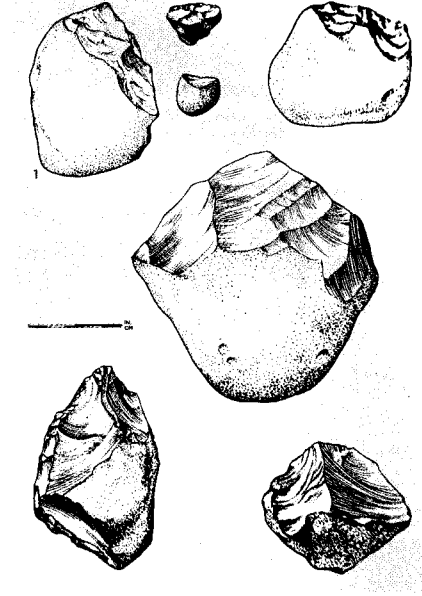
Şekil 8 Eski Dünya'da eski insana ait bazı buluntu yerleri

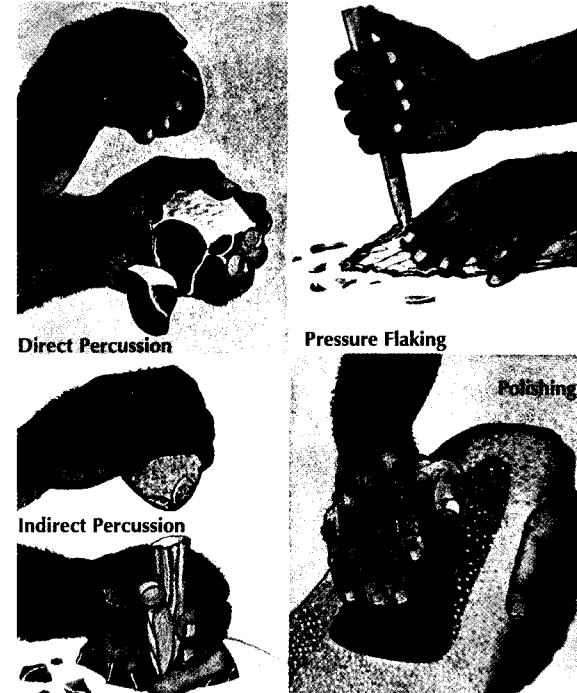
Şekil 9 İnsan evriminin temel aşamalarını gösteren şema

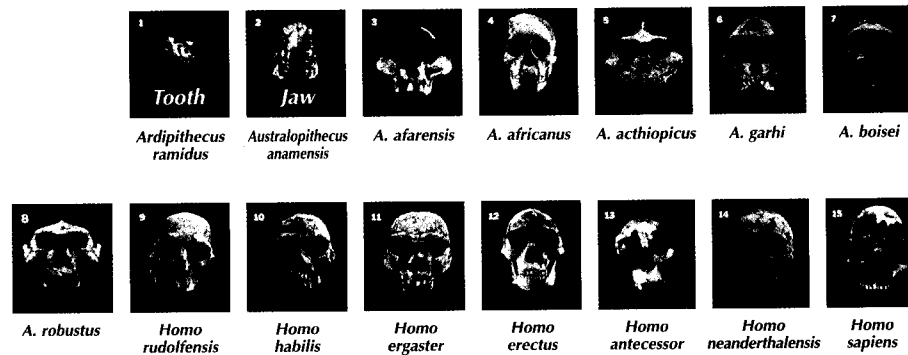
Şekil 10 İlk hominidlere ait varsayımsal çizim (canlandırma)

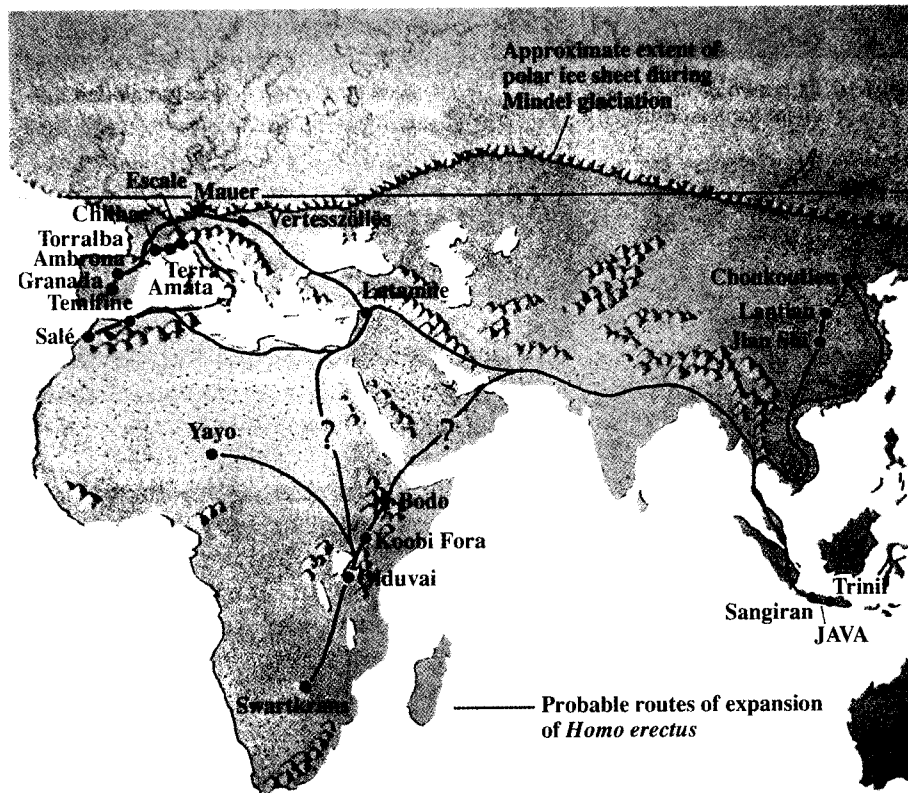
Şekil 11 Çaytaşı / Oldowan aletleri

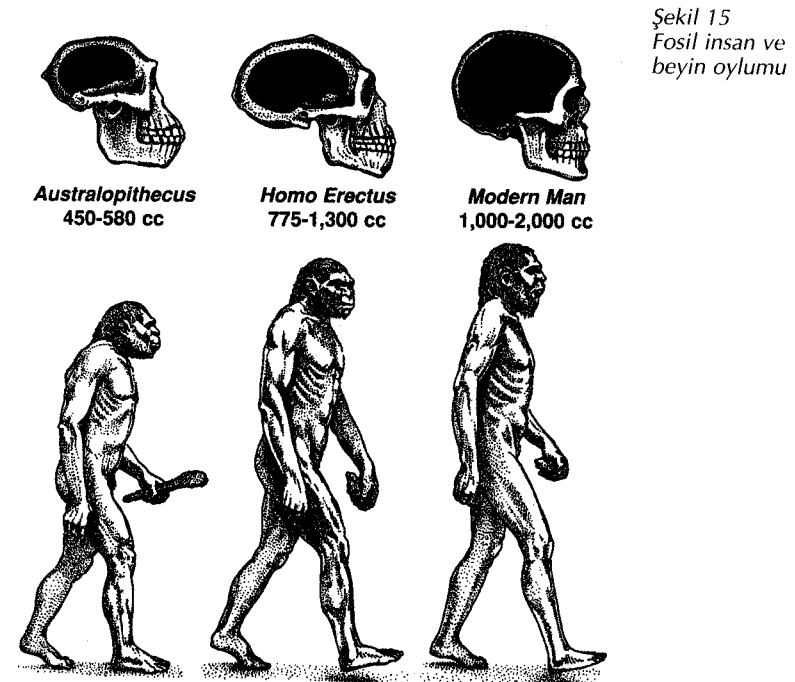
Şekil 12 Taş alet yapımı

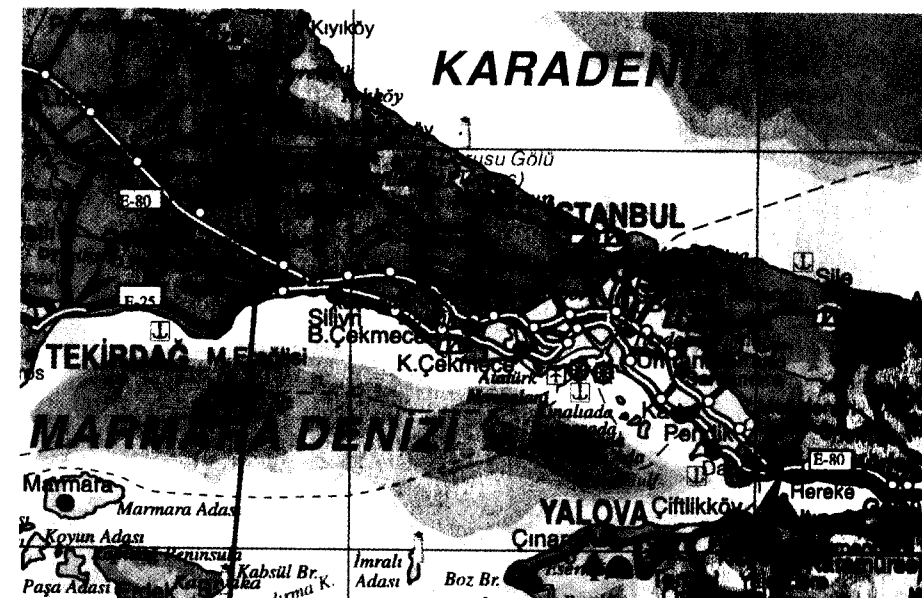
Şekil 13 Fosil insana ait örnekler

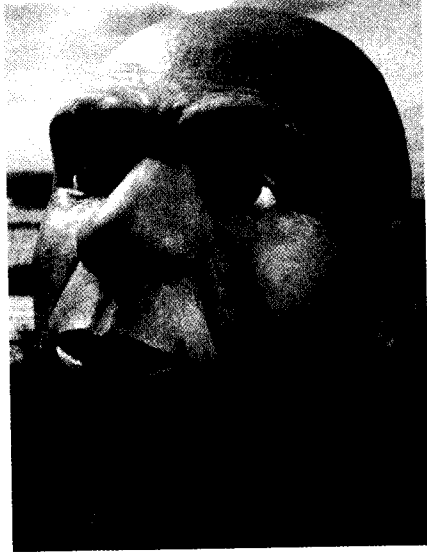
Şekil 14 Afrika'dan çıkış ve Asya ile Avrupa'nın iskânı

Şekil 15
Fosil insan ve
beyin oylumu

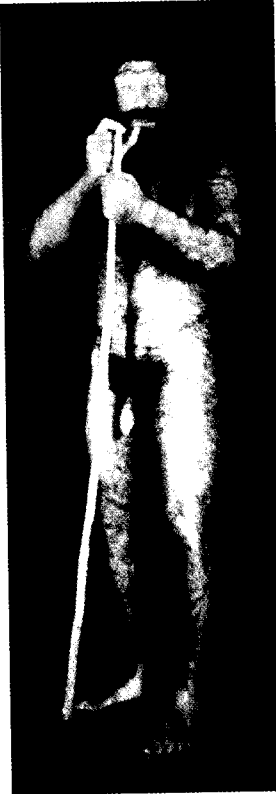
Şekil 16 Yarımburgaz mağarası'nın yeri

Şekil 17
Neandertal'e ait
varsayımsal çizim
(canlandırma)

Şekil 18
Fosil insana ait canlandırma

Etnografya Işığında Arkeolojide Sosyal ve Kültürel Değerlendirmeler

Jak Yakar

Giriş

Dünyanın çeşitli bölgelerinde yerel kültür tarihini inceleyen araştırmacılar, bilhassa arkeoloji ile uğraşan antropologlar, etnografik örneklerin geçmiş toplumların sosyal yapılarını, kültür gelişimlerini ve dini inanışlarını araştırmada yardımcı olabileceklerine son yıllarda iyice kanaat getirmişlerdir. Etnografik örneklerin arkeolojide kullanılmasında temel amaçlardan biri, maddi kültürle, bunu yaratan toplumun kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı arasındaki bağlantıları daha iyi kavramaktır.

Antropolojinin bir yan disiplini kabul edilen etnoarkeoloji son 45 senede 3 aşama geçirmiştir. 1956-1969 yılları arasındaki ilk aşamada, kültürel antropolojinin arkeolojik yorumlarda nasıl kullanılabileceği bilhassa incelenmiştir. Bir başka deyimle, bu aşamada simgeselliğin antropolojisi, arkeolojide etnografik analoji, etnografik faraziyeler ve gerçekler gibi konuları araştıranlar arasında Viktor Turner, Clifford Geertz, Robert Ascher, Karl Heider gibi çalışmacıları zikredebiliriz.

Bu konulara bu ilk aşamada bilhassa önem veren dergiler arasında *Southwestern Journal of Anthropology* ve *American Anthropologist*'i ileri gelen öncüler arasında sayabiliriz. 1968-1981 yılları arasında yer alan ve 'yeni etnoarkeoloji' olarak tanımlanan ikinci aşama, Lewis Binford'un 1962'de *American Anthropologist*'te yayınlanan "Archaeology as Anthropology" makalesi sayesinde başladı denebilir. Bu ön çalışmayı 1968'de yayınlanan Sally ve Lewis Binford'un *Perspectives in Archaeology* kitabı takip etti. David Clarke'in aynı yılda yayınlanan *Analytical Archaeology* kitabının arkasından Patty Jo Watson, J.A. Le Blanc ve C.L. Redman'ın müşterek hazırladıkları *Explanations in Archaeology* kitabı, yine Patty Jo Watson'ın Batı İran'daki çalışmalarına değinen *Archaeological Ethnography in Western Iran* kitabı (1979) bu disiplinin arkeologlar tarafından daha da benimsenmesini sağladı. Bu dönemde Türkiye'de de birtakım araştırmalara girişildi. Mesela Ayla

Alpöge'nin (1971) Keban Bölgesi'ndeki kırsal bölge mimarisi ile ilgili çalışmaları etnografik belgeleme açısından önemlidir. Eckart W. Peters'in 1976'da yayınladığı ve Doğu Anadolu kerpiç mimarisine örnek olarak aldığı Alisham çalışması, Gordon Hillman'ın Asvan Bölgesi'nde geleneksel zirai üretim verileri aracılığıyla, geçmiş toplumlar da nüfus yoğunluğu hesaplamalarına yer veren makalesi (1973) ve Olivier Aurenche'in arkeolojide demografi sorunlarını inceleyen yazısı (1981); ileride yapılacak daha geniş çaplı çalışmalara ön ayak oldu, denebilir.

Son dönem etnoarkeolojisi olarak tanımlanan üçüncü aşamada, 'maddi kültür bir toplumun yapısını ve kültür davranışını ne dereceye kadar aksettirir' sorusu Ian Hodder'in öncülüğünde 1982 yılından itibaren tartışılmaya başlandı. Hodder, maddi kültür yansıtıcı olmaktan ziyade genel kültürün bir parçası olarak görülmelidir, görüşünü ortaya attı. Başka bir söyleyişle, maddi kalıntılar aracılığıyla bir kültürün tüm bünyesinin incelenmesinin zorluklarına dikkati çekti. Bu güçlüğü bir de eski toplumlar da kültürel entegrasyon sorununu ilave edersek, maddi kültür kalıntılarının, bir kültürün ancak son aşamasını kısmen temsil ettiğini söyleyebiliriz. Bunu kullandığımız etnografik örnekler için de söyleyebiliriz. Örneğin; etno-kültürel bakımdan kendine has bir yapıya sahip bir toplumda evlilik, ergenlik ve ölümle ilgili törenlere, dini ayinlere şahit olmamız bu toplumun tüm kültürünü her anlamda tanıyoruz demek değildir. Etnoarkeolojinin bütün kusurlarına ve eksikliklerine rağmen 1990 senesinden itibaren bu disipline olan ilgi yalnız batılı arkeologlar arasında değil, diğer ülkelerde de arttı. Nitekim 1990'larda bu disiplinle ilgili yayınlar oldukça yoğunlaştı. Bu üçüncü aşama döneminde Türkiye'de de, genelde küçük toplumları belli bir konu ve zaman dahilinde mümkün mertebe detaylı bir şekilde incelemeye yönelik çalışmaların sayısı arttı. Belli başlı yayınlar arasında Marcel Bazin'in tek başına ve Olivier Aurenche ile yaptığı çalışmaları sayabiliriz (1989). T.J. Wilkinson'ın bu dönemdeki çalışması (1990), Olivier Aurenche, Marcel Bazin ve Serge Sadler'in, 1997'de müşterek yayınladıkları Aşağı Fırat'ta (Cafer Höyük'ün bulunduğu bölgede) kırsal sosyo-ekonomiyi ve demografiyi hedef alan *Villages Engloutis: Enquête ethnoarchéologique a Cafer Höyük* kitabı etnoarkeolojiye son yıllarda Türkiye'de verilen önemi gösterir.

Geçmiş Toplumlar da Sosyal Düzen Şekilleri

Spekülatif sayılmasına rağmen üstünde çok durulan ve çalışılan konulardan biridir. Bu tür çalışmalarda günümüzden veya yakın tarihten alınan klan, kabile, aşiret ve feodal sistem modellerini kullanmak her zaman veya herkes için ikna edici olmasa dahi, yön göstermekte yardımcı olabilir. Bence

bu tür etnografik örneklerin gayesi direkt paralellikler sağlamaktan ziyade, bilhassa yazılı belge bırakmamış toplumların sosyal ve ekonomik yapılarını, ticarete ve sosyal ilişkilere dayalı mübadele tarzlarını, ruhani dünyalarını aksettiren maddi kültür belgelerini ihtimaller açısından daha iyi değerlendirmeye yönelik olmalıdır.

Her ne kadar, günümüzde büyük aşiret teşkilatları kalmadıysa da, bunlardan arta kalan gruplara Türkiye'nin bazı bölgelerinde halâ rastlanır. Dolayısıyla değişik bölgelere dağılmış ve geleneksel yaşamlarını mümkün mertebe sürdüren küçük gruplar da etnik kimliğe dayalı kültür özellikleri ve aile üstü sosyal bünye yapısı gibi konular incelenebilir. Şöyle ki; çekirdek ailenin hangi sosyo-ekonomik sebeplerden geniş aileye dönüştüğünü veya belli bir süre sonra parçalandığını belgelemek önemlidir. Bu tür belgeler bir yerde prehistorik devirlerde daha büyük toplumların nasıl oluştuğunu ve aralarındaki işbirliğinin sosyal, ekonomik ve ritüel nedenlerini izah edebilir. Neolitik ve Kalkolitik devirlere ait sosyal organizasyon veya aile yapısı sorunları, yerel etnografik kaynaklar vasıtasıyla izah edilemediği takdirde -misal olarak Türkiye'yi alalım- dünyanın diğer bölgelerinden getirilen etnografik örnekleri bu konuları bir perspektife sokmak için kullanmakta bence yarar vardır. Bunu izah etmek için Güney Amerika'da, Şili'nin güney yarısında yer alan kırsal kesimde, kültür ve teknoloji bakımından Neolitik toplumlara atfedilen yaşantılarını, hiç değilse 19. yy. ortalarına kadar sürdüren *Mapucheler*'e değineceğim. Etnografileri 16. yy.'da bu bölgeyi fetheden ve zamanla buralara yerleşen İspanyollar tarafından belgelenmiştir. Bugün tarım ve hayvancılıkla geçinen ve ananevi yaşantılarını sürdürdükleri bazı köylerde *Mapucheler*'de sosyal yapı ve şamanizm gibi konuları araştırmak mümkündür. *Mapucheler*'in bir kısmı halâ kırsal yaşantıyı tercih eder ve hiç değilse 19. yy. ortalarına kadar sazdan, ottan inşa ettikleri *ruka* diye tanınan kulübelerde ikâmet ederlerdi. *Mapuche* sosyal piramidi reis-şaman-aile şefleri-savaşçı gençler ve geri kalanlar şeklinde düzenlenmişti. Ataerki geniş aile düzenli *Mapucheler*'de poligami, yani çok karılılık 19. yy.'a kadar devam etmiştir. Karılarının sayısı bir erkeğin toplumdaki mevkiyle doğru orantılı sayılırdı. Anlatılana göre, poligami genelde eşler arasında problem yaratmıyordu. Hatta bazı ailelerde yaşanan birinci eş kendisine de yardımcı olacak daha genç ikinci kadını seçer, kocasına getirirdi. Eşler arasında uyum kökleşmiş bir hiyerarşi ve ekonomik düzen vasıtasıyla sağlanırdı. Çok karılı ailelerde her eş kendine ve çocuklarına yeterli ürünü yetiştirebileceği tarla ve hayvan sağlanırdı. Enteresan olan, aile bünyesine göre boyları 120 m²'den 240 m²'ye kadar değişen *ruka* içinde her kadının kendi yaşadığı ocaklı bir köşesi olmasıydı. Arkeolojik değerlendirme

açısından bakıldığında bu birden fazla ocaklı kulübelerle çok karılı aileler arasındaki bağlantıyı kurmak hemen akla gelmez.

Erkek tarafı akrabalık bağları aileler arasında gruplaşmayı, teşkilatlanmayı sağlardı. Kız ve erkek kardeş çocukları arasında evlilik ideal sayılırdı. Bu sistemde kız kardeşin kızı ile erkek kardeşin oğlu en iyi tercihti. Bu tür evlilikler mümkün olmadığı takdirde erkek tarafı gelini başka bir kabileden seçerdi. Bu şekilde evlenen bir genç gelini kendi köyüne getirir ve kulübesini babasınınkinin yanında inşa ederdi. Kadın tarafının bağları, gruplar arasında bilhassa ticaret ilişkilerini sağlardı. *Lonko* olarak tabir edilen aile başkanları arasında en zengini (*ulmen*), konuşma ve ikna yeteneklerine de sahip olması şartıyla kabile reisi seçilir, *cacique* unvanını alırdı. Şefin otoritesini kabul etmeyen kabile/klan üyeleri toplumun müşterek topraklarını terk eder ve kendi seçtikleri bir şefin idaresinde başka bir yerde yeni bir grup teşkil ederlerdi. Mühim konularda alınacak kararlarda reis kabilenin ileri gelen aile şefleriyle danışır. Toplumun kabile reisine karşı *lof kudau* denilen bir takım yükümlülükleri vardı. Bunların başlıcaları reisin tarlalarını işleme, tohumlama, hasat çalışmaları, reisin kulübesini onarma veya yenisini inşa etmektir. Buna karşı, reis bütün kabilesine çalışmalar sırasında zengin şölenler tertip eder, toplumun kendisine olan sevgi ve saygısını garantilerdi. Toplumun yapmakla mükellef olduğu angaryalar kapsamında aşiret toprakları içinde kalan yol, köprü, su kanallarının onarımı ve dini merasimlere iştirak vardı. Harman yerinde dövme işlemi tef ve kaval çalgıcılarının müziğiyle yere serilen başakların üzerinde saatlerce dans etme şeklinde yapılırdı.

Mapuche sosyal yapı modeli Güney Amerika'dan gelmesine rağmen, yalnız yeni dünyaya has değildir. Yukarıda saydığım özelliklerin bir kısmı bölgemizde de yabancı sayılmaz. Bilhassa kinship diye tanımladığımız, fert veya aile seviyelerinde sosyal ve ekonomik güçlüklerin çözümlenmesine yardımcı olan, birlik ve bütünlüğü sağlayan akrabalık bağlarının bölgemizde de var olduğu bilinir. Anadolu'da Neolitik devirde dahi bu tür hısım bağlarının sosyal ve ekonomik statüyü garantiye alma ve aile varlığını bir sonraki kuşağa iletme çabaları yüzünden gelişmiş olabileceğini kabul etmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında Neolitik Anadolu'da kabile/aşiret terimini klandan daha geniş değişik büyüklükte birçok yerel ailelerden oluşan sosyal bünyeleri tanımlamak için kullanmamız hatalı olmaz. Bu tür düzen mensuplarına toprak, toplumsal ve ekonomik güvenliğin yanında sosyal, kültürel ve icabında politik bir hüviyet sağlardı. Merkezi devlet sistemlerinin zayıfladığı veya ortadan kalktığı durumlarda bu tür sosyal yapıların tekrar oluşmasını sosyo-politik alternatif olarak görmek gerekir.

Geçmiş Topumlarda Yerleşme Şekilleri

Yerleşme şekilleri ile doğal ortam veya sosyo-ekonomik bünye arasındaki ilişkilerin araştırılması etnoarkeolojide popüler konular arasına girer. Kırsal kesimde arazi ve iklim şartları bakımından değişik nişlerde yaşayan toplumların yarattığı farklı yerleşim türleri ve ekonomiler uzak geçmişte bu tür habitatlarda yaşamış toplumların geçim ekonomilerini ne şekilde organize etmiş olabileceklerini anlamamıza yardımcı olabilir. Örneğin, dünyanın birçok bölgesinde halen geçerli olan transhumant pastoralizm şekillerini, sebeplerini ve özelliklerini birbirleriyle karşılaştırdığımız zaman aralarında büyük farklar görmeyiz. Ne de olsa bu kültürel bir ideolojiden ziyade doğal ortam şartlarından etkilenen değişik bünyeli kırsal ekonomilere sahip toplumların benimsediği mevsimlik bir göç stratejisidir. Dolayısıyla bu mevsimlik göçebelik yalnız pastoral ve ziraatçı toplumlarda değil, yerleşmiş prehistorik gruplarda dahi mevsimden mevsime değişen avcılık ve toplayıcılık aktiviteleri yüzünden tatbik edilmiş olabileceğini düşünmeliyiz.

Anadolu arkeolojisinde belli bir döneme ait bir yerleşmede kuşaklar boyunca izlenen gelişim ve değişikliklerin hangilerinin sosyo-ekonomik sebeplerden veya politik reorganizasyondan ve hangilerinin kültürel sebeplerden oluştuğunu belirlemek her arkeologun başlıca hedeflerinden biridir. Bu bakımdan da etnografya bazen bize ışık tutabilir. Örneğin doğal ortamda önemli iklim değişikliklerinden oluşan menfi şartların kırsal kesimde yaşayan toplumların ekonomilerine ve yerleşim düzenlerine olan etkisini etnotarihi belgelerde bulabiliriz. Bu belgelemelerin yarattığı modeller prehistorik ve daha sonraki devirlerde görülen yerleşme şekillerinin ekonomik açıdan değerlendirilmelerine yardımcı olabilir (Yakar 2000: 2).

Kırsal Mimari

Kırsal mimari örneklerinin arkeolojide kullanılması konusuna gelince; etnoarkeoloji çoğu kez arkeolojik mimari kalıntılarla geleneksel köy evlerinin inşaat tekniği, plan ve iç tesisatlarının karşılaştırmasını yapar, benzerlikler üzerinde durur. Gözle görülebildiği için bu tür karşılaştırmalarda fikir ayrılıklarına pek rastlanmaz. Buna karşılık sık görülen yerleşme plan ve inşaat değişikliklerini, doğal ortam, ekonomik ve sosyo-politik nedenlere bağlayarak izah etme çabaları görüş farklılıklarına sebep olabilir. Mesela Aşağı Fırat Bölgesi'ndeki Titris Höyük'ü örnek olarak alırsak, bu noktayı daha iyi anlarız. Eski Tunç Çağı'nın ortalarında aşağı ve dış şehir mahalleleri dahil olmak üzere 43-44 hektarlık boyutlara eriştikten sonra, bu kent yerleşmesi Eski Tunç Çağı'nın geç döneminde 36 hektara inmişti. Hafifler

bunun nedenini, Eski Tunç'un orta döneminde şehrin ekonomik aktivitelerinde aradılar. Algaze ve meslektaşlarına göre, bu gelişmeyi dış şehri çevreleyen topraklarda şehir sakinlerinin doğaya zarar veren faaliyetleri başlatmıştı. Özellikle de, sürekli ağaç kesilmesi toprak üstü örtüsünü zedeleyince, şiddetli yağmurlar erozyonu artırdı ve bu da ziraatı olumsuz etkilemeye başladı. Dolayısıyla azalan ziraî üretim kapasitesini yeterli bir seviyede tutabilmek için şehirden uzak küçük köyler türetilti. Ancak, Titris ile yakınındaki Tatar toplumları arasında harplere dönüşen ihtilaflar yüzünden müdafaa edilemeyen dış mahalleler ve 3 köy ahalisi bir müddet sonra Titris'e göçtüler. Paleodöğâ ağırlıklı bu izahatı bir noktaya kadar ikna edici bulsak da, etnotarihi örneklerle açıklanması şüphesiz daha aydınlatıcı olurdu.

Hafirlerin öne sürdüğü demografik hesapları da tartışmadan kabul etmek zordur. Örnek vermek gerekirse, Titris'te toplam 19 hektar olarak hesaplanan dış mahallelerin ve 3 köyün ahalisi 3800 kişi olarak hesaplandı; yani hektar başına 200 kişi ya da dönüm başına 20 kişi. Kırsal kesim yerleşmeleri için bu rakamların çok yüksek olduğunu daha sonra üzerinde duracağım örnekler vasıtasıyla göstermeye çalışacağım. Ayrıca hafirler, şehir mimarisinde de, bilhassa aynı mahallede evler arasında görülen plan ve inşaat tekniğindeki farklılıkların, şehirde bir arada yaşayan yerli ve yabancı unsurlara da bağlanabileceğini öne sürüyorlar. Aynı döneme ait aynı sokaktaki evlerin planlarında, bilhassa ek inşaatlarda görülen değişikliklerin nedenini, uygun etnografik örnekler yardımıyla anlamaya çalışırsak, bu tür yeniliklerin çoğu kez kültürel farklılıklardan ziyade daha pratik sebeplerden de oluşabileceğine kanaat getirebiliriz.

Üretim Stratejilerinin Kıyaslanması

Bir toplumun ziraî üretim kapasitesi çoğu kez çalışan olgun bir kişinin yıllık buğday ihtiyacı olarak hesaplanır. Hillman'ın 320 kg. hesabına karşılık (1973), Aurenche, Bazin ve Sadler kişi başına buğday tüketiminin senede 150-250 kg civarında hesaplanması gerektiğine inanır (1997). Bir ailedeki farklı yaş grupları dikkate alındığında, bu birim farklılıkları makul karşılanır. Olgun çalışan kişinin tükettiği miktar buğdayın geleneksel kuru ziraat yöntemiyle 4-5 dönüm araziden elde edileceği hesaplanır. Ancak üretimin, yüksek ve soğuk bölgelerde daha düşük ve yağışların daha düzgün ve toprakların verimli olduğu bölgelerde daha fazla olabileceğini göz önüne tutmak gerekir. Diğer yandan ekmek, bulgur, tarhana gibi gıda maddelerinin beslenmede sadece %75 kadar ağırlıklı olduğu toplumlarda, kişi başına yıllık buğday tüketimi 230 kg veya 3-4 dönümlük üretimi geçmez. Bu hesaba rağmen ortalama 5-6 kişilik bir ailenin yıllık ihtiyacının 20-25 dönümlük bir

araziden elde edilebileceğini düşünmek pek doğru olmaz. Çünkü, her yıl %30-50 nispetinde nadasa bırakılan tarlalar, hayvanların arpa ve yemlik ihtiyaçları için ekilen arazi hesaba alınırsa, ortalama 5-6 kişilik bir ailenin 50-60 dönüm araziye ihtiyaç duyacağı anlaşılır.

Ergin kişinin buğday tüketimini yılda azami 320 kg veya günde 850 gr olarak aldığımızda, bunun sağlayacağı 1700-2200 değerinde kalorinin günlük normal 3000 kalori ihtiyacının altında olduğunu görürüz. Arkeolojik devirlerde üretim kapasitesi tarlaların köye yakınlıkları açısından da hesaplanmalıdır. Küçük köylerde genelde köyden 6-7 km uzaklıkta veya yaya 2-3 saat mesafede olan arazinin ancak bir kısmı kuru ziraata ayrılır. Gerisi otlak olarak kullanılır. Örneğin; Aşağı Fırat Bölgesi'nde 1970 yılında 1075 nüfuslu Kıyıcak muhtarlığına bağlı köy ve mahallelerin müşterek 16000 dönüm toprağının bundan 20-30 sene öncesine kadar sadece %23'üne buğday ekiliyordu. Toplam %40 dönüm toprak otlak olarak kullanılıyordu. Normalde köyden 1 km mesafede olan topraklar genelde küçük parsellerden oluşur. Mesela 50-60 hanelik köylerde, köyün 1-2 km çevresinde tarlalar yarım dönüm ile 5 dönüm arasında değişen parsellerden oluşur. Bu çoğu kez köyün toplam arazisinin üçte birini teşkil eder. Bu örnekler arkeolojik bir yerleşmenin etrafında kuru ziraat potansiyeli yüksek toprakların işleniş şeklini izah etmede yardımcı olabilir.

Kırsal kesim toplumlarının üretim kapasitesi hesaplarında, şu faktörlere dikkat etmek gerekir:

- 1- Değişik ürün oranları veya nadasa bırakılan toprakların işlenen topraklara oranı göz önüne alınmalıdır.
- 2- Anadolu'da verimin yıldan yıla değişebileceği ve ortalama 4 yılda bir verimin kapasitenin epey altında olabileceği, ve hiç değilse 17 yılda bir kuraklık yüzünden verimin çok düşük olabileceği düşünülmelidir.
- 3- Büyük ve küçük baş hayvan üretimine ağırlık veren toplumlarda ziraat kapasitesinin, işlenen topraklar açısından, hayvancılığa önem vermeyen toplumlardan farklı olmasıdır. Bu bakımdan büyük ve küçük baş hayvanların yıllık yem ihtiyaçları göz önüne alınmalıdır. Örneğin bir inek için yıllık 1800 kg saman ve alfalfa (kaba yonca) ve koyun/keçi başına yıllık 60 kilo arpa ve 270 kilo saman ve alfalfayı hesap etmek gerekir.

Kırsal yerleşmelerde ekonomik yeterlilik her zaman sadece ziraat vasıtasıyla elde edilmez. Buna bazen işlenemeyen topraklar da sebep olabilir. Orta Anadolu'da 40-50 yıl öncesine kadar bu durum epey yaygındı. Ankara

vilayeti sınırları içinde Hasanoğlan köyünü misal verebiliriz. 1940'ların ortalarında aile başına düşen 70 dönüm arazinin her yıl sadece 20 dönümü işlenirken, 20 dönümü nadasa bırakılıyor ve 30 dönümü boş tutuluyor veya gerektiğinde otlak olarak kullanılıyordu. Bu düşük produktivitenin sebeplerinden biri gübreleme problemiydi; yani bazı ailelerin sığır sayısının az olmasıydı. Bu durumlarda ekilen tarlalar yeterli gübrelenmediğinden verimleri düşük oluyordu. Bu yüzden Hasanoğlan ve benzeri köylerde 20 dönüm araziden aile başına elde edilen ürün ortalama olarak 1250 kg buğday ve 250 kg arpayı pek geçmiyordu (Yakar 2000: 236-237). Bu ürün orta büyüklükte bir aileye zor yettiğinden, köyde her üç aileden biri eksiklerini tiftik ve yün karşılığı daha zengin ailelerden sağlıyordu.

Buna ters bir örneği, Aşağı Fırat Vadisi'nde 47 haneli ve 51 hektar boyunda Cümcüme yerleşmesinde bulabiliriz. Wilkinson'ın raporuna göre, 330 kişinin yaşadığı bu köyde yakın terasta 8580 dönüm toprağın 7100-7500 dönümü kuru ve sulu ziraata ayrılmıştı. Buna ek olarak, köyden 2 ile 5 km uzaklıktaki yüksek terasta 11630 dönüm, ziraat potansiyelli arazi ihtiyaca göre kullanılıyordu. Sadece yakın terastaki topraklarda ekilen 5300 dönüm buğday ve mercimeğin, ki bu kişi başına 16 dönüm demektir, 1000 kişiye yeterli olacağını kabul edersek, bu toplumun kendilerine gerekli miktarın 3 misli fazlasını ürettiğini anlarız. Nüfusa oranla toprak fazlalığı veya azlığı her toplumda değişik çözümler gerektirir. Toprak sahipleri işleyemedikleri toprakları, topraksız ortakçı köylülere işletirler. Bunlar genelde köyün etrafında küçük evlerde yaşarlar. Toprakların devlete ait olduğu toplumlarda ise çözüm yolları daha değişiktir. Bu nokta bizi, yazılı belge bırakmış eski toplumlarda üretme stratejisinin totaliter merkezi yönetim tarafından nasıl yönetildiğine getirir. Kralı bağış belgeleri ve bazı Hitit kanun maddeleri, Hatti ülkesinde tarım ekonomisinin önemli bir bölümünün devlet yönetiminin direkt ve bazen dolaylı denetimi altında tutulduğunu kanıtlar. Direkt denetim kapsamına giren devlete ait topraklar, geçimleri saray tarafından sağlanan tarım işçileri ve kısmen hür vatandaşlar tarafından, merkezi yönetimin uyguladığı zorunlu görev (*luzzi*) çerçevesi içinde işlenirdi. Öte yandan direkt denetime nazaran devlete çok daha az gelir sağlayan, dolaylı denetim hibe yoluyla arazi edinmiş ve bir nevi feodal imtiyazlar sağlamış bazı dini merkezler, kral yakınları, saray soyluları, bazı üst düzey saray görevlileri sayesinde gerçekleştiriliyordu. Şüphesiz şahıslardan *sahhan* ve başka vasıtalarla toplanan vergilerin başında tahıl ürünleri geliyordu. Muhakkak ki bu ürünlerin bir bölümü, Hatti ülkesinin değişik bölgelerinde bulunan devlete ait ve AGRIG görevlileri tarafından denetlenen depolarda (*pir siyannas*) ve eyalet merkezlerinin depolarında tutulurken, diğer bölümü Hitit başkentine transfer ediliyordu. Hattuşa'da son yıllarda ortaya çıkarılan tahıl depolarının 5-6 bin tondan fazla

buğday ve arpa stok etme kapasitesi vardı. Bu ortalama kapasiteler Hitit başkentinde, bilhassa 13. yy.'da depolanan tahıl ürününün asgari ve azami kaç dönümlük araziden elde edilebileceğini hesaplamamıza yardım edebilir. Hitit kırsal kesiminin ekonomik kapasitesi hakkında yazılı kaynaklar fazla bilgi vermedikleri için yine etnografik belgeleme ile, durumu etnoarkeolojik açıdan incelemekte yarar vardır. Hititler zamanında da tahıl ziraatı büyük ölçüde yağışlara bağlı olarak yapılıyordu faraziyesi pek yanlış olmaz. Aksi takdirde, Hititler açlığa yol açan ve M.Ö. 13. yy.'ın ikinci yarısından itibaren sıklaşan kuraklıklardan söz etmezlerdi. Bundan 2-3 kuşak öncesine kadar geleneksel ziraatın daha yoğun olduğu Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki kıraç topraklarda geleneksel kuru ziraatın verimliliği toprağın kalitesine, yağış miktarına, yeterli gübreleme ve toprağı dinlendirme rejimine uyma nispetinde bir ölçek tohumu 3 ile 5 misli ürün olarak hesaplanırdı. Yani bir dönüme ekilen 12 kg kadar buğday veya arpa tohumu aşağı yukarı 36-60 kg arasında ürün verebilirdi. Sulak arazide ise verim iki katından fazlaydı.

Bu takribi veriler ışığında Hitit başkentinde M.Ö. 13. yy. süresinde merkezi yönetimin denetiminde tutulan depolardaki ürünlerin, kaç bin dönüm araziden elde edilmiş olabileceğini, hatta bir yıl boyunca kaç bin kişiye beslemeye yönelik olduğunu bir yere kadar tahmin edebiliriz. Hattuşa'nın 5 ile 7 bin ton buğday ve arpa stoklama kapasitesine tekrar dönersek, bu miktar tahıl ürününün en az 70-80000 dönüm araziden elde edilebileceğini ileri sürebiliriz. Bu miktarın bir bölümünün, saraya vergi olarak verildiğini düşünürsek ve bu vergiyi Roma Devri'nden Osmanlı Devri'ne kadar kabul edilmiş nispetlerde ödendiğini farz edersek, yani ortalama %20, o zaman yukarıda zikrettiğimiz toprak miktarını 3, 4 veya 5 ile çarpmak gerekir.

Paleodemografi Hesapları

Eski yerleşmelerde nüfus yoğunluğu hesaplarında ortalama çekirdek aile birimi genelde 5 olarak alınır ve hane sayısı ile çarpılır. Ancak kırsal kesimde yapılan belgelemeler, aile sayısı ile ev sayısı arasında farklılıkların olabileceğini gösterir. Mesela ev sayısının aile sayısından fazla olduğu durumlarda bir ailenin birkaç eve dağılması ya da bir evde birden fazla ailenin ikâmet etmesi buna sebep gösterilebilir.

Hektar veya dekar başına hesaplanan hane sayısının arkeolojiye uygulanması, etnoarkeolojide çok işlenen konulardan biridir. Kırsal yerleşme örneklerinin çoğu bize yerleşme alanının büyüklüğünün hane yoğunluğuyla ters orantılı olduğunu gösterir. Sözgelimi, Aşağı Fırat Bölgesi'nin Kırıkkale muhtarlığına bağlı 101 hanelik Tepe Köyü'nde hektar başına 4.6 eve karşılık,

38 hanelik Pirot Köyü'nde hektar başına 10.5 ev ve Cafer Höyük'te hektar başına 20 ev hesap edilmiştir.

Arkeolojide bu tür yoğunluk hesaplarında önce tüm iskân edilmiş alanın yerleşmenin boyutları içindeki oranı tespit edilir. İkinci kademede bu iskân alanının örtülü yüzeyi ve bunun ikâmete tahsis edilen oranı ölçülür. Çoğu kırsal örnekler bize, iskân edilmiş tüm yerleşmenin yarısını ve yarısından biraz fazlasını geçmediğini gösterir. Örtülü yüzeyin ikâmete tahsis olan kısmı genelde %40 civarında olur. Bunu Aurenche'ın Cafer Höyük'ten verdiği örneklerde de görebiliriz. Burada 250 m² bir evin sadece üçte birinden biraz daha fazlasının örtülü olduğu ve örnek alınan evin sadece beşte birinin ikâmete ayrılmış olduğu görülür. Bu açıdan bakıldığında, 125 dönümlük Çatal Höyük'te binlerce kişinin yaşadığı ya da 2 dönümlük Hacılar'da 250 kişinin yaşadığı iddialarını tekrar gözden geçirmek yerinde olur.

Sosyal Bünyeler ve Ruhani Dünyalar

Anadolu'nun prehistorik toplumlarının sosyal bünyelerini ve ruhani dünyalarını aydınatabilecek yerel etnografik belgelerin olmaması yöre dışı etnografik modellere başvurmamızı gerektirir. Bunların bölgemizdeki prehistorik avcı-toplayıcı ve ziraatçı toplumlarda da değişik inançların mahiyetini ve bunlarla ilgili ritüellerin anlamlarını ve maddi kültürdeki kayıtlarını teşhis etmede, kısıtlı da olsa yardımcı olabileceklerine inanırım. Prehistorik bir dinin temelindeki felsefeyi anlayabilmemiz için, bunları yaratan toplumların ekonomik yaşantılarında çevreyle olan ilişkilerini incelemek gerekir. Birtakım inançların ortaya çıkmasında ve zamanla dini faaliyetlere dönüşmesinde toplumların geçim ekonomilerini, mümkün mertebe sakıncasız yürütebilme ve sosyal dayanışma ilkelerini sağlam temellere oturtma gayretleri yön vermiştir. Bu açıdan bakıldığında, değişik ortamlarda yaşayan toplumlarda izlenen kültürel ayrılıkların, bu toplumların farklı teolojik kavramlarından da doğabileceği göz önüne alınmalıdır.

Prehistorik kültürlerde insan zekâsının kavramada zorluk çektiği fakat, sık sık karşılaştığı tabiatın olağan üstü olaylarını izah etme ve kontrol etme ihtiyacı, bu olaylara gösterdiği tepki şekilleri, kültürel, kronolojik ve coğrafi farklılıklara rağmen büyük benzerlikler gösterebilir. Bunu kabul ettiğimiz takdirde, az evvel üstünde durduğum yöre dışı etnografik modelleri gerektiğinde kullanma akla yatkın olur. İnsanların tarih boyunca dini inançları göz önüne alındığında, bütün prehistorik toplumların yaşam ortamlarının doğa ve doğaüstü diye en az iki ayrı dünyadan oluştuğuna inandıklarını farz edebiliriz. Bunun dışında prehistorik sanatta görülen ve anlaşılması zor bazı simgelerin sosyal ve dini nitelikteki mesajları taşımaya ve ulaştırmaya yönelik

olmuş olmaları akla yatkındır. Bu konuyu daha iyi açıklamak için, yöre dışı iki örnek vereceğim. Birincisi, az evvel sözünü ettiğim *Mapuche*'lerdir. Bunlar, biri doğa ve diğeri doğaüstü iki dünyanın varlığına inanırlardı. *Mapuche* pantheonunun başında göklerde bilinmeyen bir yerde yaşayan, toprakların ve insanların hakimi, ilahi dünyanın kurucusu bir tanrı vardı. Bu çift cinsiyetli tanrının erkek, kadın, genç ve ihtiyar olmak üzere toplam dört atribüsü vardı. *Wenu papu* diye tanımlanan gökteki dünyada tanrılar, hiyerarşik bir düzene göre belli yerlerde yaşarlardı. *Nag mapu* denilen yer altı dünyasında ise, insan eti ve kanıyla beslenen *wekufu* diye adlandırılan kötü ruhlar yaşardı. Doğal afetler, ölüm, hastalık ve salgın hastalıklar yaratan doğaüstü kuvvetlerini, insan ve hayvan şekillerine girebilen bu ruhların kıskırttığına inanılırdı. Yıldızlar, özellikle de sabah yıldızı ve ay, tanrısal kabul edilirdi. Bunların yolladığı mesajları *machi* diye tanınan eskiden yalnız erkekler arasından seçilen şamanlar çözer ve topluma izah ederdi. *Mapuche*'lerin atalar kültüründe eski savaşçıların, kabile reislerinin ve şamanların ruhları büyük rol oynardı. Göklerde yaşayan bu ölümsüz ruhların, kendilerini korumaya devam ettiklerine inanılırdı. *Mapuche* inanışında kişilerin hayattaki sosyal mevkii ölülerin dünyasında da geçerliydi. Başka bir deyişle, *cacique* ünvanıyla anılan aşiret şeflerinin ruhu, ilahi gücü simgeleyen yanardağa dönüşürdü. Savaşçının ruhu ise bulutlara dönüşür ve aşiretini korumaya devam ederdi. Yüksek sosyal mevkiden yoksun kişilerin ruhu ise denizin öte yanına gider ve beslenmek için patates ekerdi. Gittikleri dünyada ısınma koşulları pek iyi olmadığından, yakınları bir yıl boyunca söndürülmeyen bir ateş yakarlardı. *Mapuche* dünyasında yönlerin ve renklerin önemi büyüktür. Göğün renkleri olan mavi ve beyaz, olumlu, siyah ise olumsuz kabul edilirdi. Sözgelimi kutsal heykellerin burun üstleri ve göz altları olumlu renklerle bezenirdi. Kuzey kötülüğün ve hasata zarar verici rüzgarların yönüydü. Siyah bu kötülüğü simgelerdi. Güney iyiliğin ve bolluk getiren rüzgarların yönüdür. Doğu ise ölü ruhların yaşadığı korkulu bir yöndür. Bu ruhların, bilhassa ata ruhlarının *pillan* adında mitolojik bir insanın bünyesinde şekillendiğine inanılırdı. *Ruka*'ların girişi bu yüzden doğuya dönüktü. *Pillan*'a yapılan çağrılar, yakarılar, dualar *ngillatue* diye tanınan doğuya dönük tahtadan oyulmuş antropomorfik heykeller aracılığıyla halâ yapılmaktadır. Kötü ruhlara gelince, bunların *Brujo* diye hitap edilen büyücüler tarafından da uyandırıldıklarına halâ inanan *Mapuche*'ler vardır. Örneğin hasta bir kadının ruhunun, kötü çocukların ruhlarının ölüme sebep olabileceği inancı kuvvetliydi. Bunlar uyudukları ormanlarda ve mağaralarda uyandırılıkları takdirde bölgeden geçen yolcuları bataklığa çeker, ölümlerine sebep olurlardı. *Mapuche*'lerin felsefesinde hastalık ve ölüm doğal sayılmazdı. Buna doğaüstü kötü güçler sebep olurdu. Bu bakımdan bir şamanın başlıca görevi iyi ve

kötü güçler arasında arabuluculuk yapmaktı. *Mapuche*'ler, başarılı bir şamanın ilahi yetenekleri ve tedavi gücü olduğuna inanır. *Machi* olarak hitap edilen şaman doğuya bakan basamaklı totem (*rewe*) karşısında trans yardımıyla meditasyona girer, yani kendini hareket edemeyecek kadar halsiz bir duruma getirdikten sonra oturduğu veya yattığı yerden kalkar; ardından, tef ve kaval çalarak tanrısal güçlerle ve ruhlarla ilişkiye girer. İkinci örnek, Güney Şili'den 'Ateş Diyarı' anlamına gelen *Tierra de Fuego*'dan alınmıştır. 1880 yılında başlayan kolonizasyon bu bölgede yaşayan *Selknam*, avcı-toplayıcı grupları yavaş yavaş yok etmiş ise de, 20. yy. başlarına kadar birkaç aile bu bölgede geleneksel yaşantılarını sürdürmeyi başarmışlardır. Kolonizasyon sırasında yapılan gözlemler *Selknam*'lıların dini inanışlarının, prehistorik devirde yaşamış sosyo-ekonomik bakımdan benzer bünyeli gruplarda var olması gereken, doğaüstü inanışlarından çok daha farklı olamayacağı kanısını uyandırır. Sazdan kulübelere yaşayan bu gruplarda kulübelere biri yerleşmenin dışında ve çok daha büyük olarak inşa edilirdi. *Hain* olarak adlandırılan bu yuvarlak saz kulübede sadece erkeklerin katıldığı *kloketen* adı verilen inisiyasyon törenleri yapıldı. Gençlerin cesaretlerini ve avcılık kabiliyetlerini ispat ettikleri bu törenler kadınlara kapalıydı. Bu ayinler sırasında yaşlılar gençlere dini sırları açıklardı. Gençlerin ancak bu törenden sonra evlenmeye hazır oldukları kabul edilirdi. *Selknam*'lılar toplam 5 ruha inanırlardı. İnsan şekline girebilen bu ruhların iyi ve kötü olanları vardı. Kötü ruh doğaüstü kuvveti olan bir kadına aitti. Toprak altında yaşayan bu ruh, toprak üstünde yaşayan eşini kullanarak tembel kadınlara ve şımarık çocuklara dehşet saçardı. Diğer ruhlar ise, daha pasif fakat olumluydular. *Selknam* kuruluş mitolojisine göre, çok eski zamanlarda kadınlar kocalarını korkutma suretiyle kontrol altında tutmuşlardır. Bu amaçla geceleri vücutlarını boyayarak kendilerini ruhlara benzetirler ve *Hain*'de toplanarak korkutucu sesler çıkarırlardı. Bir gün güneş bunun farkına varınca *Selknam*'lı erkekleri uyardı. Aynı zamanda kadınların tarafını tutan ve suç ortaklığı yapan ayı sopayla dövüp, yüzünde yaralar açtı. Erkekler ise karılarını sopalarla döverek öldürdükten sonra (sadece genç kızları hayatta bıraktılar) tamamen kendi hakimiyetlerinde yeni bir düzen oluşturdular. Bu efsane anaerkil bir toplum bünyesinden babaerkil bir sisteme dönüşü izah etmeye yönelik kabul edilebilir.

Bu tür etnografik belgeler sayesinde prehistorik dinlerin oluşmasında da iyi ve kötü doğa kuvvetlerine ve değişik ruhlara inancın temel oluşturduğunu düşünebiliriz.

Implications of Ethnography for Archaeology

The tentative reconstruction of the social, economic and religious organizations of ancient Anatolian communities of pre-literary era can sometimes be more convincing when ethnographic models assist archaeological interpretations. Ethnographic documentation of traditional agrarian and pastoral economies, traditional modes of exchange, forms of rural settlement are still found in various parts of Turkey.

Regarding the basic types of social organization, the nuclear family as the core of the extended household unit and its economic production retains its importance in most traditional communities. In some of the remote parts of Turkey, the clan organization, which simply put it, is an expansion of the close-knit family structure, can be studied in some detail. These studies usually focused on the workings of social hierarchy demonstrate how revered members of individual clans use their influence in the decision making apparatus, especially when faced with social and economic conflict situations affecting the well-being of all its members.

As for 'tribe', this definition is often applied to social frameworks larger than clan. Although in modern Turkey large tribal organizations no longer exists, the smaller dispersed tribal groups and village communities living in the less industrialized parts of the country have succeeded in preserving not only the cultural features of their ethnic identities but also many of the deeply rooted forms of social organization and subsistence strategies.

There is the likelihood that certain forms of tribal frameworks existed in Anatolia, perhaps since the Neolithic period. Simply described a tribe usually consists of families of a local community, both in societies that have clans and in those that do not. This framework provides its members a clear sense of belonging to a social and sometimes socio-political unit that can provide territorial, communal and economic security. The communities that make up a tribe usually occupy the same general territory, commonly speak the same language, and follow the same way of life. In other words a tribe is an association of kin groups, which they are themselves composed of families.

In rural Anatolia as in many other similar societies in the Near East, kinship is used to establish and define distinct corporate social units. In the

conditions of most simpler cultures it is essential for everyone to be a member of a co-operating, closely knit group of people, upon whose aid and support a member can depend in such vital activities as hunting, agriculture, herding and war. Kinship may provide a guide to a very great many of the social and economic relationships in which a person is likely to be involved in the course of his life. Among other things it provides a way of transmitting social status and property from generation to the next, in other words it regulates the question of inheritance.

Not only in investigating the traditional social structures of rural communities but also on the question of ancient economic frameworks, Anatolia can still provide us with ethnographic models, especially concerning various modes of agrarian exploitation, animal husbandry and herding strategies. In addition, the various modes of rural settlement in topographically and climatically different habitats provide an extensive range of examples closely associated with subsistence strategies. These explanatory models can be of assistance in understanding the economic significance of site locations in similar habitats since the beginning of intensive farming and animal husbandry.

In investigating the nature of pre-state or even early state societies of Anatolia, the local ethno-historical records can provide some guidelines in the creation of explanatory models. These records supplemented by archaeological data demonstrate that ethno-cultural marginal groups living on the fringes of surrounding civilizations have the tendency to incorporate cultural traits from them. There may have been unusual cases in which while the model for the organization of the socio-economy of a community was taken from one culture area, certain religious customs would have been adapted from another culture.

Ethnography can demonstrate to what extent social status and class differentiations manifest themselves in material culture records, especially in architecture. The traditional villages that are gradually disappearing from the Anatolian countryside are living records that provide information on the nature of social, economic and demographic changes that can affect the layout of a rural settlement, its size or constructional characteristics. Ethnography can also be a most valuable tool for assessing the influences of natural environment on rural economies and its role in determining the size and organization of village communities. Such models then can help in evaluating all forms of occupation records, particularly those pertaining to the nature of individual settlements and settlement pattern in general in pre-state and state level societies.

Living ethnographic models supported by ethno-historical records can go a long way in explaining the integrative patterns, which must have existed in

the economy of prehistoric or pre-state communities. The simplest form of exchange, reciprocity, which involves material gift presentation and counter-gift-giving, could have also been induced by social obligation derived from kinship. Redistribution, in other words the channelling upward of goods or services to socially determined allocation centres headed either by tribal chiefs or spiritual community heads, could have existed since the Neolithic period. Ethnographic models indicate that community leadership often redistribute part of the allocations to their subordinates or in specific allotments to individuals in accordance with their political, religious, or military status. Redistribution often accompanied by reciprocity, remained a rather dominant economic principle in Anatolia, as in the rest of the Near East, even during the periods of complex state society systems.

In the analysis of production systems, ethno-historical records demonstrate that recruitment of human resources is a crucial variable, for it has reference to both organizational and general social structure. The social and territorial aspect may be further broken down on the basis of obligation to participate. Anthropologists define the general types of recruitment as familial, custodial and voluntary. A production organization is defined familial if the obligation to participate is based on ascribed kinship status. As for the custodial obligation, certain articles of the Hittite Laws illuminate the nature of this obligation, which was no different than that prevalent in all centrally administered societies of the Near East.

The study of cultural integration among ancient societies is a field with serious pitfalls. Even in ethnographic records while we may know all about the distribution of an ethno-cultural form of marriage, ritual dances and puberty initiations, as a whole we may not understand much the culture that has used these elements to its own purpose. Demographic records demonstrate that in the process of cultural integration a particular ethnic community can select from the cultural traits of its neighbours, especially those that are deemed of use, and rejects or discards those, which are of no importance to them. Other cultural traits can be recasts into conformity with a particular need or ideology. Such cultural integration could often be an unconscious process throughout its entire course. It is similar to the process by which an art style comes into being and persists for some time. In this process certain long existing elements can be discarded or modified. It is natural to assume that for certain fringe groups some level of integration would have been the outcome of continuous economic and social interaction with culturally more developed entities.

In Anatolian archaeology there are a number problematic fields that are beyond the scope of local ethnographic models. For instance the

decipherment of the spiritual world of ancient Anatolians of pre-literary era is far more difficult to resolve unless the geographical boundaries of ethnographic comparisons are broadened. Indeed the study of the spiritual life of ancient communities in Anatolia is a highly speculative field strewn with numerous hurdles, needles to say some of them quite insurmountable. Nevertheless, when trying to understand the possible manifestations of magic and rituals connected with fertility or ancestor cult in the cultural records of prehistoric communities, the cautious use of ethnographic records of non-industrial communities from distant lands could be permitted (e.g. the *Mapuche* in Chile). One can only presume that even in Neolithic times communities of sedentary hunter-gatherers and cultivators which produced the art forms encountered at sites such as Nevalı Çori, Göbekli or Çatalhöyük accepted the fact that the 'world' they were part of had to be regulated by definite sets of institutionalised customs deriving from long established ways of thinking. This issue brings up the question of religion. Anthropologists rightly define religion as a universal aspect of human culture. In other words it is part of human behaviour that can be classified as belief and ritual preoccupied mainly with the notion of immortal forces and spirits with supernatural power that manipulate the forces nature that mortals cannot control. In this context of animistic religions based on the existence of many spiritual beings, including souls and various deities, one could assume that shamanism must have existed in prehistoric in Anatolia as it still does in many other parts of the world. Assuming in the imperative, we have to emphasize that the induction, control and exploitation of altered states of consciousness are at the heart of shamanism the world over. In some cultures the dreams of ordinary people are usually taken to be glimpses of a world that can be visited with relative ease by religious specialists while in a state of self-induced deep trance.

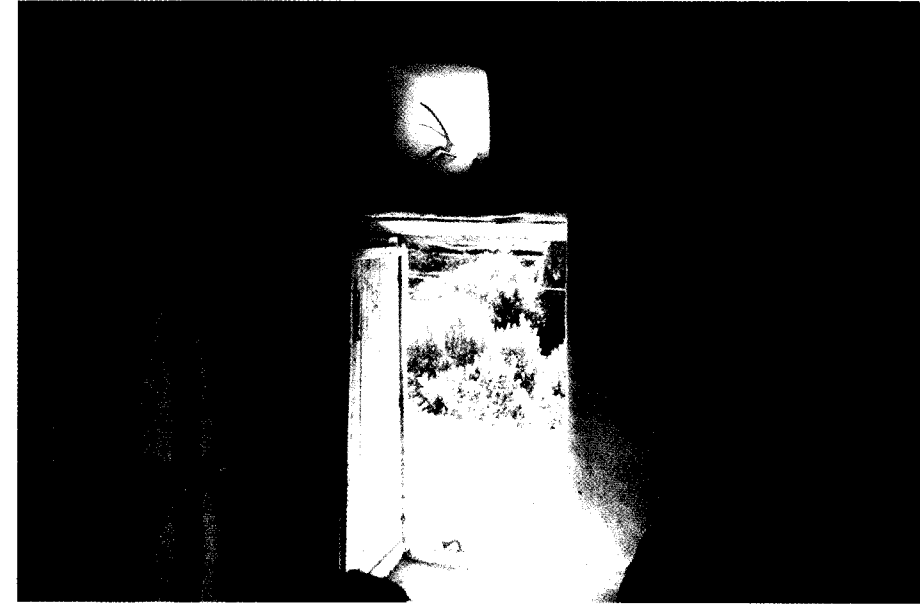
It is not always clear to what extent, if at all, ancient communities dichotomised the universe into two distinct and mutually exclusive spheres labelled 'natural' and 'supernatural'. Another question often asked when studying archaeological records pertaining to the spiritual domains of prehistoric communities has to do with the differentiation of the profane from the sacred in communal festivities such as the celebration of marriage, initiations, birth etc. The question dealing with symbols and symbolism is no less problematical to solve. Symbolism can be regarded as a kind of language, a way of transmitting a social or religious message. Ethnographic studies in various parts of the world demonstrate that people who carry out institutionalised symbolic procedures or rites usually believe that by doing so they are either producing some desired state of affairs or preventing some undesired one.

Seçilmiş Bibliyografya

- Alpöge, A.
1971 "Anonymous Architecture in the Keban Region", *Keban Project 1969 Activities*, METU, Ankara: 135-138.
- Aurenche, O.
1981 "Essai de demographie archeologique: l'exemple des villages du Proche Orient ancien", *Paleorient* 7/1: 93-105.
- Aurenche, O.-Bazin, M.-Sadler, S.
1997 *Villages Engloutis: Enquête ethnoarchéologique à Cafer Höyük (vallée de l'Euphrate)*, Paris.
- Bazin, M.
1989 "L'habitat rural dans la vallée de l'Euphrate a l'est de Malatya", *Journal Asiatique*: 19-46.
- Bazin, M.-Sadler, S.
1989 "Approche de l'habitat rural turc dans la vallée moyenne de l'Euphrate", E. van Donzel (ed.), *Proceedings of the 2nd International Meeting on Modern Ottoman Studies and the Turkish Republic*, Leiden: 47-62.
- Beattie, J.
1964 *Other Cultures: Aims, Methods and Achievements in Social Anthropology*, London.
- Benedict, R.
1959 *Patterns of Culture*, Boston.
- Binford, L.R.
1962 "Archaeology as Anthropology", *American Antiquity* 28: 217-225.
- Binford, S.R.-Binford, L.R.B. (ed.).
1968 *Perspectives in Archaeology*, Chicago.
- Clarke, D.
1968 *Analytical Archaeology*, New York.
- Clottes, J.-Lewis-Williams, D.
1996 *The Shamans of Prehistory*, New York.
- Cribb, R.L.
1991 *Nomads in Archaeology*, Cambridge.
- Gould, A.R.
1978 *Explorations in Ethnoarchaeology*, Albuquerque.
- Hammond, P.B. (ed.).
1964 *Cultural and Social Anthropology*, New York.
- Hillman, G.
1973 "Agricultural Productivity and Past Population Potential in the Asvan Region", *Anatolian Studies* 23: 217-240.
- Kramer, C. (ed.)
1979 *Ethnoarchaeology: Implications of Ethnography for Archaeology*, New York.

- Kramer, C.
1982 *Village Ethnoarchaeology: rural Iran in archaeological perspective*, New York.
- Moore, R.L.-Reynolds, F.E.
1984 *Anthropology and the Study of Religion*, Chicago.
- Nicholas, D.-Kramer, C.
2001 *Ethnoarchaeology in Action*, Cambridge.
- Peters, E.W.
1976 *Ein Beitrag zur anonymen Kerpic-Architektur in Ostanatolien*, Hannover.
- van Baal, J.
1971 *Symbols for Communication: an introduction to the anthropological study of religion*, Assen.
- Wallace, A.F.C.
1966 *Religion: An Anthropological View*, New York.
- Watson, P.J.-LeBlanc, S.A.-Redman, C.L.
1971 *Explanations in Archaeology: An Explicit Scientific Approach*. New York-London.
- Watson, P.J.
1978 "Architectural Differentiation in some Near Eastern Communities, Prehistoric and Contemporary". C. Redman et al. (ed.), *Social Archaeology: Beyond Subsistence and Dating*, New York: 131-158.
- Watson, P.J.
1979 *Archaeological Ethnography in Western Iran*, Viking Fund Publication in Anthropology 57, Tucson.
- Wilkinson, T.J.
1990 *Town and Country in Southeastern Anatolia I: Settlement and Land Use at Kurban Höyük and other sites in the Lower Karababa Basin*, Chicago.
- Yakar, J.
2000 *Ethnoarchaeology of Anatolia: Rural Socio-Economy in the Bronze and Iron Ages*, Tel Aviv.

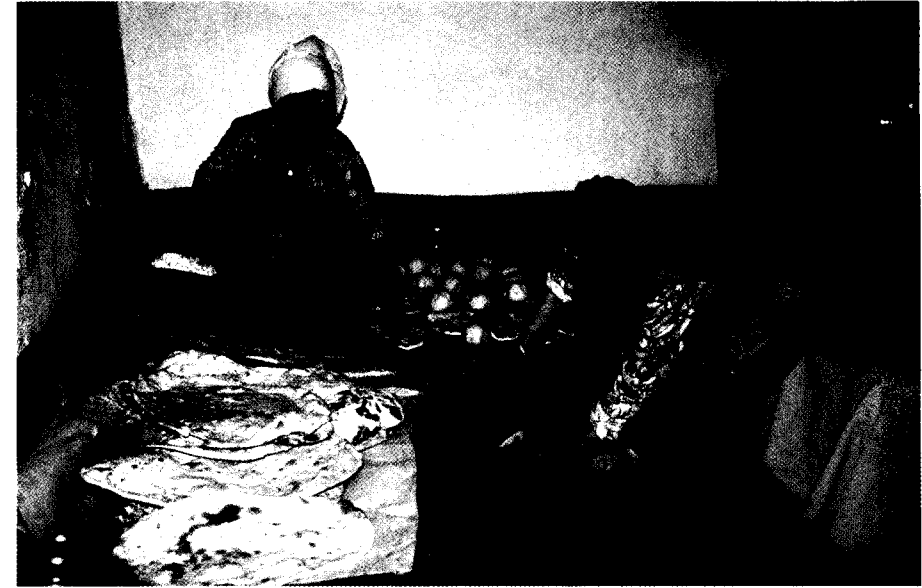
Prof. Dr. Jak Yakar
Tel Aviv University
Institut of Archaeology
Ramat Aviv-Israel

Resim 1-2 Geleneksel küçük köy evlerinde sık görülen küçük araç-gereç saklamaya yarayan nişler, dokuma tezgâhları ve bazen başka tesisler merkezi yaşam alanlarının (living space) sadece sosyal değil, aynı zamanda endüstriyel faaliyetler için de kullanılabileceğini gösterir.

Resim 3-4 Hasat sonrasında ziraî ürünlerin gıda maddelerine çevrilmesi işlemleri evlerin avlularında ve ev dışında açık aktivite alanlarında sürdürülür. Bu alanların toplam kapsadığı yüzey çoğunlukla evin üstü örtülü yaşam alanlarından çok daha büyüktür. Yaşama alanı ile aktivite alanı arasında boyut farklılığının prehistorik devirlerden beri varolduğunu düşünmek mantıklıdır. Mekânların küçük inşa edildiği toplumlarda beslenme ile ilgili açık aktivite alanlarının çok daha büyük olması tabii sayılmalıdır.

Resim 5 Buğday Türkiye’de kırsal kesimde tüketilen ziraî gıda çeşitlerinin temel maddesini teşkil eder. Mayalı ve bazen mayasız hamurlardan yapılmış ekmeğin çeşitleri arasında, yufka ekmeğinin ve tandır ekmeğinin çok sayıda hazırlanması evdeki kadınların müşterek ve yoğun çalışmasıyla sağlanır.

Resim 6 Aile bünyesi içinde kadınların ziraî çalışmalarda katkıları genelde erkeklere nazaran çok daha büyüktür. Bu durum yalnız Yakın ve Orta Doğu’ya özgü değildir. Çoğu Güney Amerika ülkelerinde geleneksel yaşamlarını sürdüren kırsal toplumlarda da bu örneklerle rastlanır. Anadolu’nun geçmiş toplumlarında bu tür modellerin varolması olasılığına, sadece sosyal izahatlar açısından değinmek her durum için yeterli olmayabilir.

Resim 7 Gezgin kalaycı, kalburcu çingenelere hasat döneminde ve sonrasında köylerin içinde ve civarlarında rastlanır.

Resim 8 Hayvancılıkla geçinen yarı göçebe topluluklara, Doğu Anadolu'nun değişik bölgelerinde, bilhassa yaz aylarında yaylalarda rastlanır.

Resim 9-10 Şili'de Mapuche yerlileri tarafından çok yakın zamanlara kadar kullanılmış ruka olarak tabir edilen sazdan kulübeler.

Resim 11 Şili'de Mapuche yerlileri tarafından çok yakın zamanlara kadar kullanılmış olan ve ruka olarak tabir edilen sazdan kulübeler.

Resim 12-13-14 Mapuche'lerde çok eşlilik kısa zaman öncesine kadar geçerliydi. Tarlada işlerini bitirdikten sonra kadınların ev girişinde veya ev içinde kurulu tezgâhta dokuma çalışmaları, resim 2'ye olan benzerliği dikkati çeker.

Resim 15 Bir Mapuche köyünde rewe (basamaklı totem) karşısında meditasyona giren machi (şaman).

Resim 16 Basamaklı totemin en üst basamağında, ruhlara sunulan içki ve yiyecek kapları.

Resim 17-18-19 Mapuche kültüründe ngillatue olarak tabir edilen antropomorfik tahta heykeller, Pillan adlı mitolojik bir kişinin bünyesinde toplanan ruhlara, çağrı yapmak için aracı olarak halâ kullanılır.

Resim 20 Yarı kuş yarı insan heykeli-Brujo (büyücü).

İlyada Destanı ve Apollon Smintheus Tapınağı

A. Coşkun Özgünel

Apollon Smintheus tapınağı, Kuzeybatı Anadolu'da, Biga yarımadasının güneybatı köşesinde, eski adı ile Külahlı, zamanımızdaki adlandırması ile Gülpınar Köyü'nde yer almaktadır. 1994 yılında belde olan Gülpınar; Çanakkale ili, Ayvacık ilçesine bağlı, merkeze 100, ilçeye 43 km uzaklıktadır. Apollon Smintheus tapınağı bugün "Bahçeleriçi" olarak adlandırılan mevkiinde yer alır (resim 1). 1980 yılları başında tapınağın üzerinde ve çevresinde köye ve özel kişilere ait dört zeytinyağı fabrikası yer almaktaydı. Bunların ikisi kamulaştırılmış ve tapınağın temeli üzerinde yükselen mengene yıkılmıştır (resim 2). Diğeri ise 1992-93 yıllarında onarılarak depo-müze işlevi verilmiştir.

Gülpınar beldesinde yer alan Tanrı Apollon'a ait Smintheion kutsal alanının duyurulması ve tanımı, Troas bölgesine yapılan araştırmalarla olur (Smintheion 5 vd., dipnot 10). J.B. Lechevalier 1785 yılında Babakale-Lektum'dan-Bababurnu (Smintheion 5 vd.) Alexandria Troas'a giderken tapınağı gören ve kalıntılarından söz eden ilk araştırmacıdır (Smintheion 5 vd.). Tapınağın Apollon ile birlikte tanımlanması, 1853 yılı sonbaharında Troas Bölgesi'ne ve yöreye harita çalışması için gelen İngiliz kaptan R.N. Spratt tarafından gerçekleştirilir. Spratt, Külahlı'da (Gülpınar) rastladığı kalıntıların Tanrı Apollon'a ait, İon düzeninde yapılmış bir yapı-tapınak olduğunu bilim ve arkeoloji dünyasına duyurur (Smintheion 6 vd.). Kutsal alanın Apollon Smintheus kültüne ait olduğunu; tapınakta ve köy içindeki bir evin duvarında rastladığı iki yazıt aracılığı ile saptar (Smintheion 6 vd.). Spratt'tan sonra 1861 yılında bölgeye ilk kazıları yapacak olan Richard Popplewell Pullan gelir (Smintheion 29 vdd.). R.P. Pullan 1866 yılı sonbaharında Gülpınar'da 13 Eylül-22 Kasım tarihleri arasında "Society of Dilettanti-İngiliz Amatör Arkeologlar Derneği" adına kazılar yapar ve tapınağı bilimsel bulgularla Spratt'tan sonra arkeoloji dünyasına bir kez daha duyurur. Tapınağın Apollon Smintheus'a ait olduğunu kesinleştirecek yeni bulduğu bir yazıtı temizlemek amacı ile İngiltere'ye yollar (Smintheion 6 vd., dipnot 19). 100 yıl sonra 1966 yılında Hans Weber tarafından tapınak tekrar arkeoloji dünyasına anımsatılır (Smintheion 6 vd., dipnot 22).

Apollon Smintheus tapınağı, Hellenistik Çağ Batı Anadolu mimarlık sanatında kendine özgü mimari tasarım ve ona bağlı özgün plastik yapıtları ile arkeoloji dünyasında bugün de önemini korumaktadır. Sminthos-fare sözcüğü ile Tanrı Apollon'un birçok yerde kutsal alanı olduğunu ve onur gördüğünü söyleyebiliriz (Smintheion 8 vd., dipnot 27). A. Erhat'ın daha öncede vurguladığı gibi, adı Yunanca olmadığı halde (Smintheion 8 vd., dipnot 28), Zeus ile Titan kızı Leto'nun oğlu Apollon, Yunanlı bir tanrı olarak tanımlanmıştır. Apollon sözcüğünün etimolojisini yaparken, onun kesin bir Yunanca sözcük olmadığına bir çok araştırmacı değinmiştir. Bununla kökeni için kesin bir bilginin olmadığını, ancak Anadolu'dan gelmiş bir Hitit tanrısı (Smintheion 8 vd., dipnot 31) veya Likya kaynaklı bir tanrı tanımında birleşmiştir (Smintheion 8 vd., dipnot 32). Bu tanrının Troas Bölgesi'nde onurlandırılmış olduğunu, öncelikle Homeros'un İlyada Destanı'ndaki "*Leto ile Zeus'un oğlu, güzel saçlı Leto'nun doğurduğu*" deyişlerinden ve Akhilleus'un büyük öfkesine neden olan olaylardan öğrenmekteyiz (A. Erhat, I 1-37 vd.). Tanrının fare-sminthos epithetonu ile tanınması, onurlandırılması ve kültler oluşturulması, ilk kez Troas bölgesinde karşımıza çıkar. Bu konu üzerinde bilgilerimizi antik yazarlardan; Polemon, Kallinos ve Aelian'ın anlattıklarından öğreniyoruz (Smintheion 9 vd., dipnot 39). Smintheos kültünün Apollon için kutsallığı, Welcker tarafından değişik bir biçimde yorumlanır. Geleceği söylediği, özellikle hava tahminlerine yardımcı olduğu için fareyi Apollon'a kutsal görür. Ayrıca bir takım tahminlerden çok, Apollon'un kuvvetliye karşı, güçsüzün yanında olduğuna da değinir ve Apollon'un Smintheus epithetonunun fare-veba tanrısı olarak tanındığına işaret eder (Smintheion 10 vd., dipnot 47). Kültün en iyi biçimde onurlandırıldığı ve kutsal alanının bulunduğu yöre, bugünkü Gülpınar köyü içinde yer alan kutsal alanla örtüşür (Smintheion 15 vd., dipnot 78). Hellenistik Çağ'dan itibaren çevrede basılan sikkeler kutsal alanın tanınmasında da en büyük etkidir (Smintheion 22 vd., dipnot 121). Paros'lu Skopas'ın Tanrı Apollon için yaptığı kült heykelinin varlığı da kutsal alanın önemini bir kez daha ortaya koyar (Smintheion 22 vdd., dipnot 122-125).

Tapınak Temel Yapısı

Pullan'ın da daha önce saptadığı gibi, tapınak üç farklı malzemeden yapılmıştır: Tüf (limestone) kabataş, andezit-bazalt (ragstone) karataş ve mermer (Smintheion 29, 83 vdd., dipnot 296, 297). Tapınağın stylobat yüzeyi tüm yabancı yapılardan temizlendikten sonra boyutlarının sağlıklı ölçülmesi mümkün olmuştur. Newton, Pullan'ın tapınakla ilgili taban ölçülerini

100 x 160 feet olarak kabaca verir¹. Pullan tarafından çizilen temel planındaki ölçüleri alırsak tapınağın; 98.50 x 157.09 feet, yani 30.02 x 47.88m ile stylobatın 74.08 x 132.67 feet; metre olarak 22.57 x 40.43m olduğunu görürüz (Smintheion 85 vd., dipnot 309). Özgünel kazıları sonunda; temel ölçüleri 30.54[55] x 47.91m ve stylobat ölçülerini 22.39 x 40.27m olarak saptanmıştır. Cella'yı oluşturan bölümlerin korunan boyutlarını; pronaos 7.15m, naos 12.40m ve Ophisthodomos 2.95m ile tüm iç alanların genişliğini 7.00m olarak verebiliriz. Tapınak bir İon pseudodipterosu ve 8 x 14 sütun sıralı Pyknostil, dar stil ve 11 basamak üzerinde yükselen podyum biçimli alt yapısıyla Anadolu'da Geç Hellenistik Dönem'in önemli kutsal alanlarından biridir (Smintheion 89 vd., dipnot 320).

Tapınağın yüksekliği 17.24m'dir. Entablature yüksekliği ise 4.95m olarak saptanmıştır. Smintheion'da ele geçen sütun kaidelerini O. Bingöl'ün daha önce söylemiş olduğu gibi, kendine özgü karışık biçimiyle "ünik" olarak tanımlamak mümkündür (Smintheion 91 vd., dipnot 322). Ancak 1980 Özgünel kazıları sırasında ele geçen birçok kırık parça, kaidenin yeni bir biçimde tamamlanmasına ve karışık bir ünik stilin ortaya konmasına da olanak vermiştir. Kaide yüksekliği 0.74m'dir. Smintheion "ünik" kaidesi, altlıksız "plinthe'siz" olarak stylobat üzerine oturur (Smintheion 92 vd., dipnot 323). Üst yapıyı taşıyan sütunlar yedi tamburdan oluşur. 24 yivli olarak oyulan tamburların yüksekliği 8.90m, kaide ile birlikte 9.696m, kaideden arşitrava kadar, başlıkla birlikte 10.096m'dir. Apollon Smintheus tapınağının en önemli özelliklerinden biri, İon başlıklarının altında yer alan, plastik bezemeleri ve tambur boyun altındaki yivleri ile 6. tamburun üzerine oturan ve 6 adet ele geçen columna caelata'dır (Smintheion 93 vd.). Yükseklikleri 0.74m olarak ölçülen figürlü tamburların üçü Homeros'un İlyada destanındaki olayları anlatan figürlerle işlenmiş, diğer üçü ise bukephalion-girland bezemeleri ile süslenmiştir (Smintheion 93 vd., dipnot 328). Newton'un ve Pullan'ın sözünü ettikleri, bulamadıkları tambur parçaları bizce columna caelata'dır. Smintheion bukephalion-girland bezemeli tamburları ise Hellenistik Çağ Yunan dünyasında ve Anadolu mimarlık sanatında ilk kez bu biçimde karşımıza çıkarak bir "ünik"liği daha gözler önüne koyar (resim 16). Smintheion kutsal alanının mimari düzeni içinde üst yapı taşıyıcılarından olan sütun başlıkları en tanınmış mimari öğelerinden birini oluşturur (Smintheion 95 vd.).

¹ İbid., Newton ölçüleri yuvarlatarak vermiştir. Bu düşüncesinde de haklıdır. Çünkü temel taşları birinci sıralarda bir hat üzerinde görünmezler.

Batı Anadolu Hellenistik Çağ tapınak yapılarının çoğunda, özellikle de Hermogenes Okulu örneklerinde, baştaban üzerinde friz bloklarının yer aldığı bilinir (Smintheion 96 vd., dipnot 345). Toplam 19 adet friz bloğu ele geçmiştir (Smintheion 96 vd., dipnot 346).

Tapınağın Plastik Yapıtları

Homeros'un İlyada Destanı'nın konusu Troia Savaşı olmakla birlikte, hem bu savaşın kısa bir bölümünü, hem de masalsı söylencelerin küçük bir bölümünü kapsar. Olay Hellespont'a gelen Akha'ların, Troia varoşlarındaki 10 yıllık yaşam serüveninden bir kesittir. İ.Ö. 9. yüzyılda (850) yaşadığı sanılan ve aslen İzmirli olan ve Yunus Emre gibi, hemen her yerde mezarı olduğu söylenen bir halk ozanının görkemli yapıtıdır (A. Erhat, 9 vdd.). Apollon Smintheus tapınağının plastik yapıtlarında Homeros'tan tam 700 yıl sonra Akhilleus'u, Hektor'u, Priamos'u, Andromakhe'yi, daha nicelerini betimleyenler, "Anadolulu olmaktan çok mutluydular ki", Anadoluluk sentezini bu kutsal alanda çok görkemli bir biçimde ortaya koymuşlardır. Pompeii duvar resimlerinde doruğuna erişen, daha sonra yumuşak Palombino mermer levhalarda betimlenen İlyada tasvirleri "Tabula İliaca", Roma ve Bizans uygarlıklarında da olayın ve kahramanların büyüklüğünü ortaya koyar (Smintheion 102 vd., dipnot 371).

Apollon Smintheus tapınağının figürlü yapı plastliğini, iki grupta incelemek mümkündür:

- 1- Figürlü sütun tamburları (columna caelata): Altı adet ele geçen tamburlardan üçü insan figürleri ile, diğer üçü ise bukephalion-girland bezekleri ile süslendirilmiştir.
- 2- Frizler: Pullan kazılarda altı friz levhasına rastladığını söyler. H.Weber, Gülpınar'da yaptığı araştırmalar sırasında üç frizi tanıtırken, Pullan'ın tariflerine uyan bir frizin olduğuna değinir (Smintheion 103 vd., dipnot 373).

İlyada'daki olayların gelişimi ile Smintheion plastik yapıtları arasında bir bütünlük ve bir planlama söz konusudur. Olay columna caelata'da başlar ve frizlerde devam eder. Eldeki buluntular ile İlyada'nın 24. bölümüne ulaşılır (Smintheion 104 vd., dipnot 376).

1. **Columna caelata** (Smintheion 104 vd., dipnot 377): Çok tahrip olmasına karşın üzerinde yer alan figürleriyle, Homeros seslenişlerinin başladığı ilk örnekte (resim 3-7); iki erkek, on bir kadın betimlemesi kabartma biçiminde yontulmuştur. Destan, genç kızların Musa'lara seslenmesiyle başlar. Koruna

gelen Khiton giysili dokuz genç Musa'ları, yarı çıplak vaziyette olasılıkla sağ eli ile asasını tutan erkek ise Zeus'u tasvir eder (Smintheion 104 vd., dipnot 378). Kısa elbisesi ve sağ elinde tuttuğu meşalesi ile kadın betimi, Apollon'un kız kardeşi Artemis olmalıdır. Diğer iki figürden birinin Musa'larla olan ilişkisi de göz önüne alınarak Apollon ve üçüncü figürün ise, tanrısal ailenin kadını, Zeus'un eşlerinden biri, çocukların anası Leto olmalıdır. Silindirik alanda sıralanan figürlerin başlangıcını Zeus ile başlatırsak, tanrının sağında ve solunda Musa'ların (resim 3-4), aralarında kalan alanda ise aileden Artemis, Leto, Apollon'un (resim 5-7) betimlendiğini görürüz (Smintheion 105 vd., dipnot 379). Smintheion figürlü tamburunda Apollon aile üçlüsü ile birlikte Zeus ve Musa'ların oluşturdukları düzenlemeye başka bir örnekte rastlama olanağımız yoktur. Öfke ile başlayan destan ve tanrıların birbirlerine düşmeleri, öykünün özünü oluşturur. "Apollon, Leto ile Zeus'un oğlu. Krala kızıp orduya kıran salan o", dizeleri ile Musa'ların hep beraber betimlenmeleri, bizce Smintheion kurgusunun bu ilk sahnelerini yontucular, I. columna caelata ile başlatmak isterler.

2. **Columna caelata**: İlyada kitap I/9. savaş yılı/1-9 gün: Veba

- (1) Chryses (Smintheion 106 vd., dipnot 385). Agamemnon önünde, kızı Chryseis'i ister, arzusu reddedilir (İl. I. 12 b-32).
- (2) Chryses kumsalda; Tanrısı Apollon'dan Akha'lardan öcünü almasını ister (İl. I. 33-43).
- (3) Apollon veba mikrobunu salar (İl. I 44-53).

İkinci columna caelata üzerinde hemen hemen tümü tahrip olmuş altı figür izlenmektedir. Yukarıda verdiğimiz sıralamaya göre, tambur üzerinde 1. ve 3. seslenişler yer alır (resim 8-10).

I. **Sahne**: Chryses, Agamemnon'un önünde duruyor ve kızı Chryseis'i (resim 8-9) ondan geri istiyor. Ancak arzusu Agamemnon tarafından kabul görmez (Smintheion 106 vd., dipnot 386). Olaylara sebep olan Agamemnon'dur. O, Apollon rahibi Chryses'in kızı Chryseis'i Chryse'den kaçırarak kavganın başlamasına neden olur (Smintheion 106 vd., dipnot 387).

II. **Sahne**: Apollon'un veba mikrobunu yollaması (Smintheion 107 vd., dipnot 388). Ceza olarak Apollon, Akha'ların gemilerini demirledikleri yere veba mikrobunu oklarıyla salar (resim 10). F. Brommer'in özetleyerek verdiği Agamemnon, Chryses ve Apollon arasındaki kavga ve çekişmeler, bu olayların anlaşılmasında bize yardımcı olacaktır (Smintheion 107 vd.). Baba Chryses Troia önlerindeki Yunan-Akha ordugâhına giderek kızı Chryseis'i geri almak

ister (A. Erhat, I. 12-33). Chryses, kızını kurtarmak için giriştiği çabada başarılı olamaz. Agamemnon tarafından aşağılanan baba, onuru kırılmış olarak Akha ordugâhını terk eder. Deniz kenarına gider ve orada Apollon'a ilk kez yakarır. Ancak Chryses'in bu duası ile ilgili hiçbir betimleme bugüne kadar tapınak kazıları sırasında ele geçmemiştir (A. Erhat, I. 35 vd.).

I. Sahne: Sahnenin ortasında Agamemnon (resim 8-9) tahta oturur vaziyette betimlenmiştir. Onun karşısında uzun giyimli erkek figürü, olasılıkla Apollon Smintheus tapınağının rahibi Chryses olmalıdır. Chryses'in arkasındaki figür, khiton giymiş bir kızı, Chryseis'i tasvir eder. Chryseis de amca kızı-kuzeni Briseis gibi bir savaş ganimetidir (Smintheion 109 vd., dipnot 391). Chryseis'in arkasında iki sığırın çektiği iki tekerlekli bir kağrı yer alır. Kağrının sepeti ise baba Chryses'in Agamemnon'a kurtarmalık için getirdiği armağanlarla dolu olmalıdır. Bu sahne ile ilgili son figür Agamemnon'un arkasında yer alan, ona kehanette bulunan Kalkhas'tır (Smintheion 109 vd., dipnot 392). Agamemnon ile rahip Chryses'in ilk kez karşı karşıya geldikleri rica sahnesine, tasvirli sanatta rastlarız (Smintheion 109 vdd., dipnot 394-395). Ancak şimdiye kadar ele geçen İlyada betimlerinde Akha'ların bilicisi Kalkhas-Agamemnon beraberliği ve Kalkhas'ın çıplak olarak betimlenmiş bir örneğine rastlamak olanaksızdır. Kalkhas'ın bu syntax içinde betimlenmesi, tapınak için bir üniklik-ayrıcalıktır (Smintheion 110 vd., dipnot 397). Smintheion örneğinde Chryses'in arkasında Chryseis betimlenmiştir (Smintheion 110 dipnot 398). Ancak Smintheion ikinci columnna caelata'sı üzerinde betimlenen farklı temalar, İlyada Destanı'nı destekler.

II. Sahne: Apollon Smintheus tapınağının üzgün rahibi Chryses, evine dönerken deniz kenarına iner ve hizmet verdiği tanrısı Apollon'a ilk duasını yapar (Smintheion 110 vd., dipnot 399). Apollon Smintheus tapınağının plastik yapıtları çok tahrip olmuştur. Apollon'a adanan bu tapınakta, Apollon'un rahibi ile olan bazı sahnelerinin bulunamaması bir rastlantı mıdır? Chryses'in, efendisi Apollon'a yakarış sahnesi ele geçmemiştir (Smintheion 111 vd., dipnot 400). Chryses'in duaları sonrasında söylence şöyle gelişir: Apollon, Akha ordugâhına hakim bir tepe üzerine çıkar ve okları ile gemilere veba mikrobunu atar. Columnna caelata'nın diğer yüzünde, yani II. sahnede sözünü ettiğimiz bu olayların betimlendiğini söylememiz mümkündür. Bir kayalık alanda oturan yarı çıplak bir erkek figürü, yayını germiş, karşısındaki bir hedefe ok atmaktadır. Sahnenin bu bölümü de diğer betimlemelerde olduğu gibi çok tahrip olmuştur. Ok atan kişi Tanrı Apollon'dur (resim 10), (Smintheion 111 vd., dipnot 401). Apollon'un önünde, oklarını yolladığı alanda bir geminin kıvrık burnu ve yarısı görülür

(Smintheion 111 vd., dipnot 402). Geminin ortasında ise, ayakta duran ve uzun elbise giyen bir kadın figürü yer alır. Bu kadın olasılıkla Tanrıça Athena olmalıdır (Smintheion 111 vd.). Geminin önünde, yerde yatar vaziyette çıplak insan figürleri vardır. Bunlar Apollon tarafından öldürülen Akha'lı askerler veya tayfalar olmalıdır.

3. Columnna caelata: İlyada Kitap I/9. savaş yılı/11. ve 21. gün.

(1) Odysseus ve arkadaşları Chryse'de (İl. I 430 b-476).

(2) Odysseus ve arkadaşlarının Chryse'den dönüşü (İl. I 477-487).

(3) Thetis ile Zeus, Thetis'in ricası. Zeus söz verir (İl. I 493-533 a).

Bu columnna caelata üzerinde on insan figürü ile dört hayvan figürü betimlemeleri yer alır. Yine bu örnekte de İlyada'dan iki konu betimlenmiştir. Tambur üzerinde betimlenen iki konu verdiğimiz kurgu planına göre; 1. ve 3. seslenişlerdir (resim 11-15).

I.Sahne: Odysseus (resim 11-12) yanındaki arkadaşı ile koyunları tapınağa götürüyor, arkasında genç bir adam, elinde gümüş testicik, onu izleyen, omzunda kurban taşıyan ve iki boğa, arkasında tahrip olmuş iki figür ve boğaların önünde duran genç kız, altar ve basamağı üzerinde rahibe (resim 13) yer alır (Smintheion 113 vdd.). Olayın ağırlık noktasını kurbanların getirilişi ve sunakta gerçekleşecek ritüelikle sunular oluşturur. Birinci sahnede toplam altı insan, iki boğa ve koyunlar yer almaktadır. Sahne sağdan sola doğru gelişir. Sahne, gemiden sunağa varışı ve kurbanların getirilişini anlatır. Koyunları altar yönüne götürenler Odysseus ve arkadaşlarından biri olmalıdır. Onları izleyen elinde gümüş bir testi tutan genç yer alır. Gencin arkasında ise, çok tahrip olmuş bir figür yer alır (Smintheion 116 vd., dipnot 405). Olayın sonuçlandığı alan çok iyi korunmuş kabartmaları ile karşımıza çıkar. Sunak, iki kadın figürü ve sunağa getirilen iki boğa (resim 13-14), (Smintheion 116 vd., dipnot 406) konuyu tamamlar. Sunağın basamağı üzerinde giyimli, ayakta duran kadın büyük olasılıkla kurban sahnesinde görev alan ve ritüeli yöneten rahibe olmalıdır. Rahibenin arkasında yere basan giyimli, ikinci bir kadın yer alır. İkinci kadın figürü bizce destanda olaylara sebep olan Chryseis olmalıdır.

II.Sahne: Thetis oğluna yapılan haksızlık için Zeus'a (resim 15) gider. Zeus kızı Thetis'e oğlu Akhilleus'a yardım için söz verir (A. Erhat, I 493-533a). Chryseis'in geri verilmesi ile olaylar durulur, Akha ordusundaki ölümler sona erer. Ancak Akhilleus'un öfkesi bitmez ve olaya annesi Thetis çözüm arar. Üçüncü columnna caelata'daki ikinci sahnede, bu tema kısa olarak Homeros'un dizelerine bağlı kalarak betimlenmiştir. Zeus ile Thetis destanda

bir kez daha karşı karşıya geleceklerdir (A. Erhat, XXIV 103-119). Zeus tahta oturur vaziyette betimlenmiştir (Smintheion 118 vd., dipnot 408). Zeus'un önünde diz çökmüş biçimde uzun giysili kadın figürü, Thetis'tir. Tanrı Zeus sağ elinde asasını tutmaktadır. Ancak asadan yalnızca tambur torusu üzerinde kalan parça, bronz bir çubuk olduğunu kanıtlar. Zeus sol elini sol bacağı üzerindeki elbise tomarını tutar gibi koymuştur. Thetis sol eliyle önünde diz çöktüğü tanrının sol dizine dokunmaktadır. Sağ eliyle ise, Zeus'un çenesine-sakalına dokunmaktadır (Smintheion 119 vdd., dipnot 409). Ambrosiana minyatürleri arasında yer alan betimleme konu ile yakınlık kurar (Smintheion 119 vd., dipnot 410). Smintheion örneğine çok yakın olan iki örnekte Milano minyatüründe Zeus'un sol eliyle asasını tuttuğu görülür. Smintheion betiminde ise, Zeus sağ eli ile aynı biçimde dirsekten kırılmış bir biçimde yukarı kalkmış kol ile asayı tutmalıdır.

Frizler

Apollon Smintheus tapınağının plastik yapıtları içinde önemli bir yer işgal eden friz levhaları (1-19), İlyada Destanı betimlemeleri ve diğer Troia ile ilgili söylenceleri kapsar. Friz bloklarını İlyada bölümlerine göre sıralamak olanaklıdır.

Chiron-Akhilleus

Friz (1): resim 17

Akhilleus'un babası Peleus, oğlunu eğitimi için Kentaur Chiron'a teslim eder. Chiron Yunan kahramanlık öykülerinde insancılığı ve sempatik kişiliği ile hiçbir zaman hayvan olarak tanımlanmak istenmez. Chiron'un doktorluk, iyileştiricilik yanı da bilinir (A. Erhat, IV 215-219). Homeros İlyada Destanı'nda Akhilleus ile Chiron'un ilişkisine çok ayrıntılı bir biçimde dokunmaz (A. Erhat, XI 830-832). Friz (1) çok tahrip olmuş durumuyla iki parça halinde ele geçmiştir. Friz üzerinde bir mimari yapının çok tahrip edilmiş cephesi yer alır. Friz levhasının kırık sol parçası üzerinde arka planda dikdörtgen bir blok görülür. Üzerinde sol köşesinde çok kaba yapılmış (?) bir üç ayaklı kazan benzeri bir kap ile sağında boru-boynuz biçimli (?) bir cisim betimlenmiştir. Bir sunak ve armağanların bulunduğu bu kütenin önünde ise sol yöne doğru hareketli, vücudunun ön bölümü betimlenen bir Kentaur (resim 17) yer alır. Kentaur'un solunda, sunak kütesine, sağa doğru gelen, üzerinde olasılıkla kalın bir kumaştan yapılmış elbisesiyle bir genç figürü betimlenmiştir. İki sütun arasındaki alanda yine uzun giysili bir kadın figürü yer alır. Çok tahrip olması, kişilik yönünden bir belirlemeye imkân vermez.

Friz bloğunun sağında ikinci sütunun önünde betimlenen kısa giysili bir figür görülür. Kısa pilili giysisi, duruşundaki ağırlık, bu kişinin bir erkek olduğunu ve önemli bir kişi olabileceğini aklımıza getirir. Akhilleus'un çocukluğu Chiron'un yanında geçer. Peleus Akhilleus'u Chiron'a götürdüğü zaman, Chiron'un annesi Philyra ve karısı Chariklo'nun da orada görüldüğünü ve eğitime yardım ettiği söylenir (Smintheion 122 vd., dipnot 416). Bazı vazolar üzerindeki betimlerde, Akhilleus'un annesi Thetis'in de olaylarda yer aldığı görülür (Smintheion 122 vd., dipnot 417). Hermes ve Athena'nın da Chiron-Akhilleus ikonografisi içinde betimlendikleri bilinir (Smintheion 122 vd., dipnot 418). Smintheion frizinde betimlenen kişilerin bazılarını saptamak güçtür. Sahnede çocuk Akhilleus, Chiron ve Peleus kurgunun gereği olarak yer alırlar. Hermes'in bir görevi gibi, Peleus'u yalnız bırakmadığını düşünürsek, iki parçanın birleştiği ve çok tahrip olan yüzeydeki olası figürün Hermes olabileceği ve giyimli kadın figürünün Chiron'un karısı Chariklo veya anne Thetis olması uygundur. Kentaur Chiron'un önünde Akhilleus ve sahnenin sonunda sağda ise Peleus yer alırlar. Kamarina'da ele geçen geniş karınlı bir lekythos üzerinde yakın bir düzenleme görülür (Smintheion 122 vd., dipnot 419).

Telamonoğlu Aias-Menelaos ve Patroklos

Friz (2): Resim 18

İlyada Kitap XVI-XVII/9. savaş yılı 26. gün.

Hektor ile Patroklos'un kavgası (İl. XVI 731-776).

Menelaos-Aias.

Patroklos'un silahları (Akhilleus'tan ödünç aldığı silahlar) ve ölüsü üzerine kavgalar (İl. XVII 1-139).

Akha'ların Patroklos'un cesediyle dönüşleri (İl. XVII 543-761).

Patroklos, hem can arkadaşı Akhilleus'un savaşa katılmamasına, hem de tanrıların Troia'lılar lehine ağırlık koymasına çok üzülür. Onun en büyük arzusu, arkadaşı yerine savaşa katılmak ve Akha'lar üzerindeki kara bulutları dağıtmaktır. Bunun için de Akhilleus'un silahlarını kuşanmak ister. Akhilleus ona, silahlarını kuşanması için izin verir. Patroklos başlangıçta büyük yiğitlik göstererek Troia'lı önderleri öldürür (A. Erhat, XVI 419-568). Dardanos'lu Panthosoğlu Euphorbos, Patroklos'u sırtından kargı ile yaralar (Smintheion 124, dipnot 422). Panikleyen Patroklos'u Hektor görür ve öldürür (A. Erhat, XVI 818-822). Patroklos'un öldürüldüğünü gören Menelaos, yurttaşının

yanına ulaşır. Troia'lılar da Patroklos'un cesedini bırakmak istemezler. Hektor, Patroklos'u öldürdükten sonra onun silahlarını alır. Bu olay Menelaos tarafından görülür ve Telamonoğlu Aias'a anlatılır (A. Erhat, XVII 119-131). Destanda olay sonrası Patraklos'un ölüsünün geri alınması ile ilgili birçok kavgadan söz edilir. Patroklos'un cesedi Troia'lıların elinden kurtarılır ve Akha ordugâhına götürülür (A. Erhat, XVII 715-725, XVIII 215-235). Ölçüleri ve friz alnını taçlandıran İon kymationu izleriyle en iyi koruna gelen örneklerden biri olan friz (2) levhası üzerinde; önde başı kayıp bir savaşçı elleriyle gergin olarak tuttuğu bir örtüyü yerde yatan bir kütlenin üzerine örter. Savaşçının arkasında ise iki atın galop halinde çektiği bir savaş arabası betimlenmiştir. Sahnenin sonunda ise, içten gösterilmiş bir savaşçı kalkanı yer alır. Kalkan iç çeperinde savaşçının kalkanı tutan, olasılıkla deri bant altında sol kolu betimlenmiştir. Friz (2) üzerinde yer alan figürleri adlandıırırsak; üzerine örtü örtülenin Patroklos (resim 18), örtüyü örtenin Telamonoğlu Aias ve arkadaki arabanın 6 ispitli tekerlek yapısıyla bir Troia arabası olduğu görülür. Sahnenin sol tarafındaki kalkan ve sorguç parçalarından olayda bir ikinci Akha'lı savaşçının ve bunun da Atreusoğlu, Isparta kralı Menelaos olmalıdır. Destanda anlatılan olaylarla frizde betimlenen anlatımları örtüşürsek, frizlerin kurgusunu tasarlayan sanatkarların destanın tasvirlerine bire bir uymadığı görülür. Kalkan yerine Aias'ın Patroklos'un üzerine bir örtü örttüğünü görürüz. Aias'ın arkasında yer alan ve galop halindeki iki atın çektiği araba büyük olasılıkla Hektor'a ait olmalıdır. Destanda anlatılan olaylarla yakın ilişki kuran friz (2) betimlemesinin bir benzerine rastlama olanağımız bugün için yoktur.

İkili Mücadele, Menelaos-Podes ?

Friz (3): Resim 19

İlyada Kitap XVII/9. savaş yılı

Menelaos'un Kahramanlığı

- I. Patroklos'un ölüsü ve silahları (Akhilleus'un silahları) için yapılan teke tek kavgalar (İl. XVII 1-139).
- II. Patroklos'un cesedi üzerine çeşitli kavgalar (İl. XVII 140-423).

İlyada'nın XVII. bölümünde Patroklos'un ölüsü ve Akhilleus'un silahları etrafında birçok kavganın ve teke tek mücadelelerin yapıldığını izlemekteyiz. Smintheion'da ele geçen friz (3) üzerinde, savaşçılarla ilgili bir sahnenin betimlendiği görülür. Friz yüzeyinde iki savaşçı figürü çok tahrip edilmelerine

karşın bugün halâ saptanabilmektedir. Solda yer alan savaşçı vücudlu ile sola doğru hamle yaparken, başını geriye çevirmiş, sol kolu ile taşıdığı yuvarlak kalkanını hafif baş hizasına kaldırarak, kendisini korumaya yönelmiştir. Sağda yer alan savaşçı ise arkadan betimlenmiştir. Kalkanını sol kolu ile tutarken, solundaki savaşçıya hamle eder biçimde betimlenmiştir. Sahnede olasılıkla Patroklos'un ölümünden sonra devam eden olaylar anlatılmaktadır. Destanda Menelaos'un Akha'lı önder olarak etkin roller üstlendiği görülür. Ancak Menelaos'un başlangıçta Aias'tan Patroklos'un cesedinin kurtarılması için yardım istediğini görürüz (Smintheion 129 vd., dipnot 431). Daha sonra Athena'nın Menelaos'u yüreklendirmesiyle, onun Troia'lı savaşçı Podes'i öldürdüğünü izleriz (A. Erhat, XVII 558-581). Destanda anlatılanlardan yola çıkarak, sahnede yer alan iki savaşçıdan solda kaçır biçimde betimlenmiş ve başı arkaya dönük olarak koşan kişinin olasılıkla Podes, onu izleyen ve sol eli ile kalkanını siper eden ve eli ile de kargısını fırlatmak için ileri hamle yapan savaşçının da büyük olasılıkla destanda, Athena'dan güç alan Menelaos (resim 19) olması mümkündür. Menelaos-Podes kavgasına ilişkin benzer örneklerle rastlama olanağımız yoktur. Genel bir bakışla, bu ikili kavganın İlyada'da konu edilen ikili boğuşmalardan biri olabileceği ve Troialı-Akhalı kavgasından bir kesit olmasının mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

Akhilleus-Patroklos-(Thetis)/Briseis ve Nestor-Phoinix-Odyseus

Friz (4): Resim 20

İlyada Kitap XIX/27.gün, 4. savaş günü.

Kin beslemeye son.

- I. Thetis oğlu Akhilleus'a yeni silahları verir (İl. XIX 1-39).
- II. Akhilleus ile Agamemnon arasındaki kavga biter. Briseis Akhilleus'un yanına geri döner (İl. XIX 40-281).
- III. Patroklos'un yası-üzüntüsü, Briseis ve diğer kadınlar; Akhilleus ve diğer Akha'lı kahramanlar-krallar (İl. XIX 282-351).
- IV. Patroklos'un ve Akha'ların ölçlerinin alınması için hazırlıklar (İl. XIX 351b-424).

Smintheion'da iyi korunmuş friz levhaları içinde yer alan ve bir kişilik tanımı için bize yardımcı olan, başı ile ele geçmiş insan figürlü bu örnek (4), yüzeyinde anlatılan konu ile bize tekrar Patroklos ile birleştirir (resim 20).

Friz (4) üzerinde altı insan figürü betimlenmiştir. Üçlü kümeler halindeki betimlemeler, farklı mekânlarla ilgili olmalıdır. Sahnenin sol kenarında bir dor sütunun oluşturduğu yapı ile kline üzerinde yatan ve başı korunan bir erkek figürü ve karşısında klinenin sol ucunda oturmuş, himationu ile vücudunun bir bölümü sarılmış ve göğüs kısmı çıplak olarak betimlenmiş erkek figürü yer alır. Klinenin diğer ucunda ayakta duran bir kadın tasviri yer alır. Klinenin sol ucunda oturan erkek, sol elini yatmakta olan kişinin sol omuz ve göğsü üzerine koyar. Klinenin altında sağda kırılmış bir kalkanın profili ile, sol köşede altta ise bir zırh yer alır. Frizin (4) sağ bölümünde ise, tekrar oturan üç figürün oluşturduğu ikinci sahne vardır. Solda üzerine bir örtü-himation atmış, yarı çıplak betimlenen erkek figürü silindirik bir kütenin üzerinde oturmaktadır (Smintheion 133 vd., dipnot 432). Hareketi ile sağa yönelmiş bir biçimde ve sol elinde metalden yapılmış bir bıçak tutar. Aynı sahnenin ortasında ve sağ kenarında yer alan iki figür, bir yükselti üzerinde oturur biçimde tasvir edilmişlerdir. Ortadaki erkek figürü de sağa dönük bir biçimde, üzerine attığı örtü-himation ile yarı çıplak betimlenmiştir. Sağ kenarda aynı yükselti üzerinde oturan figür giyimli olarak yapılmış ve oturmuş yönünü hafif sola çevirmiş ve sağ eli ile dizini tutar biçimde yontulmuştur. Friz (4) üzerinde daha önce gördüğümüz örneklerde olduğu gibi; destandan alınan birbirini tamamlayan iki konu işlenmiş olmalıdır. Patroklos'un ölümü başta can dostu Akhilleus'u ve diğerlerine büyük acı verir (A. Erhat, XIX 1-5). Yoldaşına verdiği silahların öldükten sonra Hektor tarafından soyulması (A. Erhat, XVII 61-67), Akhilleus'u çok üzer. Annesi Thetis daha sonra Hephaistos'un yeni yaptığı silahları oğluna verir (A. Erhat, XVIII 468-617). I. sahnede yer alan üç figürü soldan sağa doğru tanımlarsak; klinenin sol köşesinde oturan figürün Akhilleus, kline üzerinde yatanın Patroklos ve Akhilleus'un tam karşısında, ayakta duran kadının da büyük olasılıkla anne Thetis (resim 20) olması olanaklıdır. Çünkü klinenin sol alt köşesinde ve ortada altta betimlenen zırh ve kalkan (Smintheion 134 vd., dipnot 436), bizce Thetis tarafından getirilen yeni silahlar olmalıdır.

Akhilleus, Patroklos ve Thetis üçlüsünün betimlemelerine İ.Ö. 7. yüzyıldan başlayarak, Hellenistik Çağ sanatında da temsil edilen örneklerde resimsel olarak izleyebiliriz (Smintheion 134 vd., dipnot 437). Patroklos'un başında duran Akhilleus, sanki onun ruhunu sakinleştirmek ister gibi yeni silahların ölü ile birlikte betimlenmiş olması Thetis ile birlikte gösterilmesi; bizce tapınağın İlyada kurgusunu yapan mimar ve sanatkarların tercihleri olmasını akla getirir (Smintheion 135 vd., dipnot 440). Akhilleus'un Patroklos için çok üzüldüğünü ve yasını onun yanında ölü yatağı veya klinenin üzerinde, gömülene kadar tuttuğunu biliyoruz. Smintheion frizinde I. sahnede betimlenen kadın figürünün Thetis yerine Briseis olarak da tanımlanması

mümkündür (Smintheion 135 vd., dipnot 442). Roma Dönemi İlyada tasvirlerinde de Briseis'in Akhilleus'la birlikte Patroklos için ağıt yaktığını ve bazı "Tabula İliaca" levhalarında beraber betimlendikleri görülür (Smintheion 136 vd., dipnot 444). Beyrut'ta saklanan diğer Attika kökenli Roma lahtinin, Adana lahtinin (Smintheion 136 vd., dipnot 445) bir repliği olduğunu düşünersek, kurgudaki benzerlik, üçlünün saptanmasındaki en belirgin çıkış noktasıdır. II. sahnedeki figürlerin kişiliği ve kurgunun içeriği, hiç kuşkusuz destanda işlenen ve Akhilleus'un yakın çevresini oluşturan Akha'lı komutanlar-beyler olmalıdır. Üç erkek figürü, Akhilleus'un barakası dışında ve yanında otururlar. Patroklos'un yas sahnesinde Akha'lı kahramanların Akhilleus'u yalnız bırakmadıklarını, hem tasvirli sanatta hem de İlyada da izlememiz mümkündür. Neron'un "Domus Transitoria'sında", yer alan üç freskten birincisinde: Akhilleus ve Patroklos ile birlikte, Nestor, Thrasymedes, Odysseus, Agamemnon ve Diomedes yer alırlar. İkinci örnekte: Akhilleus, Patroklos ve Nestor; üçüncü örnekte: Patroklos olmaksızın; Akhilleus, Nestor, Odysseus, Diomedes ve Pallas Athena betimlenmiştir (Smintheion 137 vd., dipnot 448). Daha önce Akhilleus ve Patroklos frizinin (3) I. sahnelerini incelerken verdiğimiz Bernay-Berthouville gümüş testisinin A yüzünü anımsarsak; basit bir kaya üzerine yatırılmış Patroklos ile can arkadaşı Akhilleus'un çevresinde Akha'lı bir kalabalığın olduğunu görürüz. Akha'lının betimlendiği bu gümüş testi üzerinde Akhilleus'un sağında yine bir kaya üzerinde oturan iki ihtiyar erkek figürü yer alır. Karl Lehmann-Hartleben bu iki figürden öndekinin Nestor, arkada yer alan erkek figürün, Phoiniks olabileceklerine ve tanım için de İlyada XIX 309 vdd. kaynak olarak verir (Smintheion 137 vd., dipnot 451). Smintheion frizinde (4) II. sahnede yer alan erkek figürlerini şöyle sıralamak mümkündür. Nestor, Phoiniks ve giyimli olarak sahnenin sonunda sağda betimlenen figür ise Odysseus (resim 20) olmalıdır. Frizin tüm kurgusuna dönecek olursak; I. sahnede Akhilleus, Patroklos ve Briseis'in betimlendiğini ve II. sahnede ise, Patroklos için toplanan Akhilleus'un arkadaşları; hem onu teselli etmek, yas tutmak (Smintheion 138 vd., dipnot 454), hem de Troia'lılardan olayların öcünü almak için toplanmış olan Nestor, Phoiniks ve Odysseus olmalıdırlar (Smintheion 138 vd., dipnot 455).

Zeus'un Karar Vermesi

Friz (5) Resim 21

İlyada Kitap XXII

Hektor'un kaderi üzerine tanrıların kararları (İl. XXII 167-247).

Zeus'un terazi ile Hektor aleyhine karar vermesi (İl. XXII 188-213).

Athena, Akhilleus-Hektor, Apollon İkili Mücadele

Friz (6) Resim 22

İlyada Kitap XXII

Hektor'un ölümü

- I. Akhilleus ve Hektor'un birbirleri ile karşılaşma hazırlıkları (İl. XXII 1-130).
- II. Hektor'un, Akhilleus'un önünden kaçması (İl. XXII 131-166).
- III. Hektor'un kaderi üzerine tanrıların kararları (İl. XXII 167-247).
- IV. Akhilleus ile Hektor arasındaki savaş ve Hektor'un ölümü (İl. XXII 248-394).

Smintheion'da ele geçen friz levhaları içinde çok tahrip olmuş bu örnekler (5 ve 6), destanın tapınaktaki kurgusu içinde temaların devamı için önemli kanıtlar olarak karşımıza çıkar. Frizlerden ilki (5), tapınağın güney dar cephesi üzerinde 1980 yılı kazılarında bulunmuştur. İkinci örnek (6), R. Pullan kazılarında ilk kez gün ışığına çıkarılmıştır (Smintheion 141 vd., dipnot 456). Destandaki konu akışına göre inceleyeceğimiz bu friz (5) üzerinde, taht üzerinde oturan, yarı çıplak ve sakallı bir erkek figürü betimlenmiştir. Figürün oturuş biçimi ve bakış açısı ile, karşısında olan bir olayı izlemektedir.

Birbirlerini konu olarak izleyen friz levhalarından ikincisinin de (6) çok tahrip olduğu ve üzerinde yer alan 4 figürün tanımlanmasının güç olduğu görülür. Soldan sağa doğru friz (6) (resim 22) üzerinde koruna gelen figürleri şöyle sıralamak mümkündür. Solda bir kadına ait olan ve belden aşağı bölümü ele geçen bir elbise parçası, onu izleyen yandan betimlenmiş zırhlı giysisi ve sol kolunda taşıdığı kalkanı ile öne doğru hamle yapan bir savaşçı betimlenmiştir. Kalkanın içi görülen savaşçının sol koluna sağ eli ile sarılmış ve dirseğe kadar korunmuş kolu ile yere düşmüş başka bir savaşçının izleri friz yüzeyinde ve tabanda görülür. Ayakta betimlenen ve sağ ayağını gergin bir biçimde geriye atan ve sol ayağı öne hamle yapar biçimde hareketlenen savaşçı olasılıkla sol ayağı ile de yere çökmüş olan savaşçıya basmaktadır. Bu ikili kümenin önünde yine bir kavga sahnesi yer alır. Birinci savaşçının replik olarak aynısı olan ikinci savaşçı betiminde giysi ve kalkanın tasviri aynıdır. Her iki savaşçı figüründeki hareket, olasılıkla sol kollardaki dirsekten bükük ve yukarı doğru kalkan kollar, işlevsel olarak ellerinde taşıdıkları kargı-mızrak gibi silahlarla düşmanlarına saldırır biçimde betimlenmiştir.

Patroklos'un ölümünden sonra Akhilleus, savaş alanına döner. Akhilleus, Aineias ile karşılaşır ve onunla savaşır. Daha sonra Hektor'un peşine düşer.

İlyada XXII. kitap ile ilgili iki sahne çok tahrip olmasına karşın (5) ve (6) sıralı frizler üzerinde karşımıza çıkar. Her iki frizin temel konusu, Hektor'un ölümüne kurgulanmıştır. Hektor ile Akhilleus kavgası destanda tanrıların kavgası gibi tanımlanmak istenir. Zeus, Athena ve Apollon, bu kavganın baş aktörleridir. Zeus'un kararı ile Hektor'un ölümü kesinleşir (A, Erhat, İl. XXII 188-213).

Tam olarak ele geçmeyen friz parçası (5) üzerindeki erkek figürünün kişiliğinin kolayca saptanması; oturuşu, sakallı yüzü, kayıp sağ kolu ile olasılıkla asasını tutuşu ve giysisi ile figürün, Olympos'ta oturan baş tanrı Zeus'dan (resim 21) başkası olamayacağını ortaya koyar. Destanda Homeros, Zeus'a savaşın gidişatını belirlemek için iki kez terazi kurdurur. Birincisinde Zeus, bir kefeye Akha'ların kara ölümünü, bir kefeye Troia'lıların kara ölümünü koyar. Tartı Akha'ların ölümünün ağır bastığını gösterir (Smintheion 144 vd., dipnot 464). İkinci tartımda yine önceki gibi iki kavim tartılır, ama bu sefer iki kavmin kahramanları Akhilleus ile Hektor kefeye konur (Smintheion 144 vd., dipnot 465). Yukarıda, Homeros'un seslenişlerinde görüleceği gibi, olayı tezgâhlayan Zeus'un kızı Athena'dır. Olayın oluşumunda, daha sonra gerçekleşecek olan Akhilleus-Hektor kavgası yatar. Kavganın en büyük nedeni de Patroklos'un öldürülmesidir. İlyada betimlemeleri içinde Smintheion frizinde (5) tanımlamak istediğimiz olayın anlatıldığı hiçbir arkeolojik kanıt, karşılaştırma için bulunamamıştır. Ancak adaletli davranmak isteyen tanrıların, özellikle baş tanrı Zeus'un yaptığı gibi tartarak hak arama veya cezalandırma işlemine; Hektor'un cesedinin geri alınması için fidye ödenirken, tartılma olayının betimlendiğini biliyoruz (Smintheion 144 vd., dipnot 466).

Zeus Hektor'un ölüm kararını verdikten sonra, savaş alanında büyük kavga başlar. Akhilleus'un Athena tarafından yüreklendirildiği görülür. Anadolu'lu Tanrı Apollon da Athena ile birlikte olayın içindedir. Athena, Akhilleus'u yüreklendirirken, Hektor'u da Deiphobos kılığına sokup Akhilleus ile dövüşmesi için tahrik eder. Apollon, Zeus'un kararından sonra Hektor'u kaderine bırakır. Çünkü Zeus artık Akhilleus'un ve Akha'ların tarafındadır. Homeros bu olayı ve tanrıların taraflı olmasını, destanda çok güzel anlatır (A. Erhat, XXII 219-230).

Smintheion frizine (6) dönersek sahnede betimlenen tahrip olmuş figürleri soldan sağa doğru şöyle adlandırmak mümkündür. Destandaki anlatımlar bize bu olanağı vermektedir. Frizin sol kenarında çok tahrip olmuş bir figüre ait olan elbise tomari, Akhilleus-Hektor kavgasının başından bu yana olayların içinde olan Athena'ya ait olmalıdır (Smintheion 145 vd., dipnot 467). Athena'nın önünde, ayaktaki savaşçı Akhilleus ve onun kalkanına sarılan

olasılıkla vücudu yerde olan savaşçının da Hektor olması gerekir. Hektor'un sağında ayakta duran ve sağa doğru sahneyi terk eder gibi betimlenen savaşçı, büyük olasılıkla savaşçı gibi düşünülen Apollon (resim 22) olmalıdır (Smintheion 145 vd., dipnot 468). Apollon'un Zeus'u protesto eder bir biçimde Athena ile birlikte kahramanların kavga sahnesinde yer alması, Vatikan'da saklanan kırmızı figür tekniğinde yapılmış hydria ve çanak üzerinde sola dönük olarak sağ elinde oku ve sol elinde yayı ile betimlenmiştir (Smintheion 145 vd., dipnot 469). Bu betimleme ile Apollon'un Zeus ile aynı görüşü paylaşmadığı Hektor'un, ölüm kararını onaylamadığı tavrını, okunu havaya kaldırarak ortaya koyar. Smintheion frizinde bu olayı böyle yorumlamamız, ele geçen blokla olanaksızdır. Athena'nın sahnede yer almasını kahramanlar arasındaki kavga süresinde destanda izlemektedir (Smintheion 146 vd., dipnot 470). Athena'nın sağında yer alan figürün Akhilleus olduğunu ve sol koluyla taşıdığı kalkanının içinde kola sarılı elin, toza toprağa bulanana Hektor olduğunu, yine Homeros bize anlatır (A. Erhat, XXII 326-330). Akhilleus ile Hektor arasında kavga İlyada Destanı'nda çok güzel bir biçimde terennüm edilir. Resim ve yontu sanatında olay çok sık olarak karşımıza çıkmaz. Arkaik Çağ seramik sanatında İlyada tasvirlerinin çok işlendiğini biliyoruz. İlyada'da iki kahraman arasındaki kavganın bir sıra takip ettiğini ve üç kez Akhilleus'un Hektor'u Troia surları etrafında kovaladığını, sonunda süpriz bir biçimde Hektor'un kavgaya girdiğini söyleyebiliriz. Takip olayına ancak Amasis ressamının siyah figür tekniğinde yapılmış Attika vazosu ile kırmızı figür tekniğinde yapılmış skyphosda ve geç antik bronz testi betimlemelerinde görürüz (Smintheion 146 vd., dipnot 471). Korinth ile Attika siyah ve kırmızı figür tekniğinde yapılmış vazolar üzerinde Akhilleus-Hektor'un ölümle bitecek son kavgasına rastlamak mümkündür. Brüksel'de saklanan ve ilk kez konunun işlendiği bir Korinth çanağı üzerinde bir yüzde, Akhilleus ve Hektor'un adlarının da yer aldığı kavga sahnesi betimlenmiştir. Hektor ve Akhilleus ayakta ve sağ kolları ile mızrak atar ve sol kolları ile de kalkanlarını tutar biçimde betimlenmişlerdir (Smintheion 146 vd., dipnot 472). Attika'da resimsel olarak Akhilleus ve Hektor arasındaki kavga betimlemeleri İ.Ö. 6. yüzyılın geç evresinde D. Kemp-Lindemann'ın belirttiği gibi; Broomhall'da saklanan boyundan kulplu Attika siyah figür tekniğinde yapılmış amphora üzerinde karşımıza çıkar (Smintheion 146 vd., dipnot 473). Berlin Ressamı'nın Münih'te saklanan stamnosu üzerinde Athena'nın sahnenin ortasında, adını bilemediğimiz iki savaşçı arasında betimlendiği görülür. Sahnenin solunda ayakta duran, kalkan ve mızrağı ile betimlenen savaşçı Akhilleus ve karşısında mızrağını atarak kullanmış ve sol dizi bükülü ve çöker vaziyette kılıç ile hamle yapmak ister biçimde betimlenen savaşçının da Hektor olması İlyada alıntılarına uyar

(Smintheion 146 vd., dipnot 474). Athena olmaksızın diğer bir örnekteki betimlemeler hemen hemen aynıdır (Smintheion 147 vd., dipnot 475). Siyah ve kırmızı figür tekniğinde yapılmış Attika vazoları dışında, Hellenistik Çağ Homeros kapları üzerinde de Akhilleus-Hektor kavgası betimlenmiştir. Mannheim, Reiss-Museum'da saklanan Homeros çanağı üzerinde Akhilleus ile Hektor arasındaki kavga ve Akhilleus tarafından Hektor'un cesedinin sürüklenme sahneleri tasvir edilmiştir (Smintheion 147 vd., dipnot 476). İkili mücadele daha önce karşılaştırma için verdiğimiz Attika vazolarındaki ikonografiye benzer bir biçimde karşımıza çıkar. Akhilleus ile Hektor ayakta betimlenmişlerdir. Her iki kahraman mızrak ve kalkanları ile birbirlerine saldırır biçimde betimlenmişlerdir. Akhilleus'un arkasında onun koruyucu tanrıçası Athena; kalkan, miğferi ve mızrağı ile tasvir edilmiştir. Hektor'un arkasında onun benzeri olarak bir hoplit betimlenmiştir. Athena, Akhilleus ve Hektor'un adlarının okunmasına karşı Hektor'un arkasındaki savaşçı figürünün adı yazılmamıştır, bizce bu sahnede diğer örneklerde olduğu gibi söz konusu figür, hoplit kıyafeti içinde Apollon olabilir (Smintheion 147 vd., dipnot 477). Smintheion frizinde de yerde betimlenen Hektor'un arkasında yer alan savaşçı figürünü biz, Apollon olarak tanımlamak isteriz. Ancak Mannheim Homeros çağındaki söz konusu figürü H. Gropengiesser, Athena'nın destanda Hektor'a karşı aldatmaca yapmak için girdiği Deiphobos kişiliği ile özdeşleştirmek ister (Smintheion 147 vd., dipnot 478). Roma Çağı "Tabula İliaca" levhalarında da aynı ikonografinin işlendiğini görürüz. Roma Kapitol Müzesi'nde saklanan İlyada levhalarında Hektor, Akhilleus tarafından saçlarından tutularak sürüklenir biçimde betimlenmiştir. (Smintheion 147 vd., dipnot 479). Akhilleus-Hektor kavgası, Roma Dönemi yağ kandillerinde, lahitlerde (Smintheion 147 vd., dipnot 479) ve bronz levhalarda da (Thensa Capitolina) karşımıza çıkar (Smintheion 147 vd., dipnot 481). Thensa Capitolina'da da Hektor yine Smintheion frizinde (6) olduğu gibi yere düşmüş biçimde betimlenmiştir. Kahire'de saklanan bronz tabak üzerinde, Troia surları ve Priamos ailesi olmaksızın kahramanların kavgası betimlenmiştir (Smintheion 147 vd., dipnot 482). Roma Kapitol Müzesi'nde saklanan kuyu ağzı mermer kapak "Puteal" üzerinde yine Troia surları önünde, Thensa Capitolina bronz levha ile Kahire koptik bronz tabak üzerindeki ikonografide olduğu gibi Akhilleus-Hektor ikili mücadelesi tasvir edilmiştir (Smintheion 147 vd., dipnot 483). Bazı vazo betimlemelerinde kavganın yeri olarak Troia kent surlarının dışı ve çevresinde olduğu görülür. Boston'da saklanan kırmızı figür tekniğinde yapılmış skyphos üzerinde surlar ile birlikte İlion'un adının okunduğu görülür (Smintheion 147 vd., dipnot 484). Tüm bu açıklamalar ve verdiğimiz örnekler ışığı altında; Smintheion frizinde (6) yer alan betimlemenin İlyada XXII. bölümünde terennüm edilen

Akhilleus ile Hektor'un son karşı karşıya gelişleri ile Athena'nın, Akhilleus'un koruyucu tanrısı ve Apollon'un da Hektor tarafında olduğunu, ancak Zeus'un Hektor için verdiği ölüm kararına karşı koymayarak olayı terk eder biçimde betimlenmiş olabileceğini, söylememiz doğru olacaktır.

Akhilleus-Automedon

Hektor'un Cesedinin Sürüklenmesi

Friz (7) Resim 23

Priamos, Andromache-Kassandra

Apollon ve Hekabe'nin Troia Surlarından Olayı İzlemeleri

Friz (8) Resim 24

İlyada Kitap XXII

Hektor'un ölümü, cesedinin Akhilleus tarafından sürüklenmesi.

- I. Akhilleus ile Hektor arasındaki kavga, Hektor'un ölümü (İl. XXII 248-394).
- II. Akhilleus'un Hektor'un cesedine kötü davranması, Hektor'un arkasından ağlanması, yas tutulması (İl. XXII 395-515).
- 1- Akhilleus Hektor'un cesedini Akha ordugâhına sürüklemesi (İl. XXII 395-404).
- 2- Hektor'un babası Priamos ve annesi Hekabe'nin yas tutmaları (İl. XXII 405-436).
- 3- Andromakhe Hekabe'nin ağlamasını duyar, acele ile surlara koşar (İl. XXII 437-474).
- 4- Andromakhe'nin çığlığı (İl. XXII 475-515).

İlyada Kitap XXII/27-28. gün

Ölü oyunları

I. Patroklos'un gömülmesi (İl. XXII 1-256).

1- Akhilleus'un Patroklos'un cesedi etrafında dönmesi (İl. XXII 12-14).

İlyada Kitap XXIV/Akhilleus'un Hektor'a kötü davranışının 11. günü

Hektor'un cesedinin geri alınması

I. Hektor'un cesedinin geri alınması hazırlıkları (İl. XXIV 1-467).

1- Akhilleus'un Hektor'un cesedine ikinci kez kötü davranması (İl. XXIV 1-21).

R. Pullan'ın kazılar sırasında altı adet friz levhasına rastladığını, bunlardan bazılarının çizimlerini yaptığını, notları arasındaki eskizlerden biliyoruz (Smintheion 151 vd., dipnot 485). İnceleyeceğimiz bu friz (7) Pullan tarafından 1866 kazılarında görülmüş ve daha sonra 1971-73 yılı Çanakkale Arkeoloji Müzesi sondajlarında tekrar kutsal alanda ele geçmiş (resim 23) ve 1980 yılına kadar kaderine terk edilmiştir (Smintheion 151 vd., dipnot 486). Taçlandırma bölümü ele geçmeyen friz bloğu, çok tahrip olmuş biçimi, özgün uzunluğu ve üzerinde betimlenen konuyla yine Homeros'un İlyada Destanı'nın güzel bir tasviridir. Friz bloğunun (7) korunabilen yüzeyinde; sağ yöne doğru galop biçimde betimlenmiş iki atın (?) çektiği bir savaş arabası betimlenmiştir. Araba vagonu içinde iki erkek figürü yer alır. Arabayı kullanan arabacı hafif öne doğru eğilmiş, atların koşumlarını tutar biçimdedir. Arkasında ise olasılıkla arabanın sahibi savaşçı yer alır. Önde yer alan arabacının vücudu çok tahrip olmuş, öne doğru eğilmiş olan başı da ele geçmemiştir. Arabacının gergin vücut detayları, dizlerinin üzerine düşen uçsarı khitonu, araba vagonu içinde dizlerden gergin ve hafif kırılmış bacakları ve kolları ile öne doğru koşumlarla oluşturduğu hareket, atların galop betimlemesi ile bir bütünlük oluşturmaktadır. Arabacının arkasında yer alan savaşçı figürü, kırık ve ele geçmeyen başı dışında iyi korunmuş şekliyle, Smintheion plastğinde kişiliğini kolayca tanımlayacağımız örneklerden biridir. Vücut ağırlığının sağ ayak üzerine verilmesi, sol bacağın dizden hafif kırılarak geri atılması ile betimlenen figürde ayaklar çıplak ve sırt-yandan tasvir edilmiştir. Savaşçı dirsekten kırılan sol kolu ile içi görülen dairesel kalkanı ve sol koltuk altında, sağ omuz üzerinden çıkan ve sol koltuk altına giren deri kemerine bağlı kılıcını taşımaktadır. Savaşçı kısa bir khiton giyer, üzerine ise üst üste iki sıra parçalı pteryges-zırhını giymiştir. Araba vagonu çok tahrip olmuştur. Vagon tasarım olarak üçgen bir sepete benzer. Önde ve arkada uzanan araba oku üzerine oturtulan vagonu iki tekerlek hareket ettirir. Araba tekerleklerinden yalnız biri, içteki gösterilmiştir. 4 ispitli olan tekerleklerden dıştaki büyük olasılıkla bronzdan yapılmıştır (resim 23). Dört ispitli araba tekerleklerinin daha çok Yunanlılar tarafından tercih edildiklerini önceki bilgi ve örneklerden anımsarsak, frizde (7) kullanılan arabanın bir Akha'lı arabası olduğunu söylememiz mümkün olacaktır. Arabayı çeken atların sayısı kabartmanın çok tahrip olması nedeniyle bizleri hataya düşürülebilir. Özellikle savaş ve spor yarışmalarında kullanılan arabaların dört at tarafından çekildiğini ve Hellenistik Çağ örneklerinde

sevilerek tekrarlandığını söyleyebiliriz. Quadriga olarak adlandırılan bu geleneksel arabaların mimariye bağlı plastikte kullanılmaları Anadolu'da İ.Ö. 4. yüzyılda Halikarnassos'taki Mausoleum yapısında en iyi biçimde temsil edilir. Koruna gelen biçimi ile, Smintheion frizi (7) üzerinde galop vaziyette betimlenmiş bize göre iki at yer almaktadır. Sahnenin kurgusuna tekrar dönersek, kanımızca özellikle bir kavgı sahnesi veya araba yarışı betimlemesi olmamalıdır. Arabacının arkasında yer alan kahramanın duruşu ve silahları ile bütünleşmesi ve sağ kolunun hareketi bir kavganın oluşumunu betimlemez. Araba yarışlarında, araba vagonunda arabacının birinci derecede yer aldığını düşünürsek, sahnedeki amacın başka bir düşünceden kaynaklandığını söylememiz olanaklıdır. Bu düşünce ve varsayımların ışığı altında Homeros'un İlyada Destanı'ndaki olay ve dizelerine dönerek sahnenin tamamını saptamak mümkün olacaktır. Olay Akhilleus-Hektor kavgası ve Patroklos'un öcünün alınmasına kadar gider. Hektor'un, Akhilleus tarafından öldürülmesi ile oluşan olaylarda, Akhilleus'un tutumunda bir acımasızlık ve kin dolu bir intikam hırsı yatar (İl. XXII 394-404).

Homeros, olayın gelişimini çok açık bir biçimde anlatır. Akhilleus, Priamos'un oğlu Hektor'u öldürdükten sonra, cesedi ayaklarından arabasına bağlayarak onu sürüklemeye başlar. Olay Troia surlarından acı içinde Priamos ve ailesi tarafından izlenir (resim 24). Akhilleus, Hektor'un cesedini Troia surlarından kendi barakasına kadar sürükler. Daha sonra Akhilleus katafalkta yatmakta olan Patroklos'un etrafında da aynı sürüklenme olayını tekrar eder (İl. XXIII 12-14). Akhilleus Hektor'un cesedini üçüncü kez, Patroklos'un gömülmesinden sonra, can yoldaşının mezarının çevresinde sürükler (İl. XXIV 1-21).

Hektor'un cesedinin Akhilleus tarafından sürüklenmesi, eskiçağ sanatında çok sevilen bir konu olarak karşımıza çıkar. Ancak Yunanlı sanatçılar, Patroklos'un mezarının çevresinde yapılan üçüncü sürüklenme olayını çok az betimlemişlerdir. Buna karşın, Romalı sanatçıların tasvirlerinde özellikle birinci kin alma olayı, Hektor'un Troia surları çevresinde sürüklenmesi, en çok betimlenen konu olarak karşımıza çıkar. Smintheion frizinde (7) büyük olasılıkla Roma sanatında çok sevilen ve tekrarlanan birinci olay, yani surlar çevresinde Hektor'un sürüklenmesi ve daha sonra Akha ordugâhına sürüklenerek götürülmesi olayı betimlenmiştir (A. Erhat, XXII 395-515).

Smintheion frizinde betimlenen figürleri sıralarsak; arabacının arkasında yer alan silahlarını kuşanmış kişinin olasılıkla olayın kahramanı Akhilleus, önünde arabayı kullanan kişinin Diore's'in oğlu Automedon olduklarını, Smintheion plastik yapıları kurgusu içinde söylememiz mümkün (resim 23)

olmaktadır (Smintheion 154 vd., dipnot 488). Ancak Homeros, birinci sürüklenme sahnesi kapsamında, arabanın içinde Akhilleus'un arabacısı Automedon'dan hiç söz etmez. Diğer bir eksiklik olarak, destanda sürüklenen Hektor'un cesedinin arabanın arkasında görülememesidir. Kanımızca sahne standaki biçimi ile Smintheion frizlerinde oluşturulmuşsa, yan kenarları kesin olarak korunan friz bloğunun sol kenarına bağlanacak olan ve bugüne kadar ele geçmeyen diğer bir friz levhasında yer aldığını varsayabiliriz. İlyada'da anlatılanların ışığı altında olayın değişik amaçlarla üç kez tekrarlanmış olduğunu söylemek olasıdır. Fakat H. Gropengiesser, Akhilleus'un Hektor'un cesedini iki kez sürüklediğini, bunlardan birincisinin Troia önündeki savaş alanında Akha ordugâhına doğru başladığını ve olayın Hektor'un ailesinin ve diğer Troia'lıların gözü önünde, daha sonra ise, Patroklos'un mezarı çevresinde olduğunu söyler (Smintheion 155 vd., dipnot 489). Ancak H. Gropengiesser, Homeros araştırmacılarının ve diğer Homeros sonrası eski yazarların, olayların oluşumuyla ilgili olarak farklı görüşler ileri sürdüklerine değinir. Sürüklemenin daha çok ikinci sürüklenme olarak; Patroklos'un cesedi çevresinde yoğunlaştırıldığına dikkati çeker ve buna ek olarak Homeros'ta olayın kesin söylenmediğine işaret eder (Smintheion 155 vd., dipnot 490). K. Friis Johansen de H. Gropengiesser'den önce olayın iki kez gerçekleştiği üzerinde durur (Smintheion 155 vd., dipnot 491). Smintheion frizinde (7) betimlenmek istenen sahne bizce ileride göreceğimiz frizde de (8) açık olarak görülen Priamos ailesi betimlemeleri ile birlikte tasvir edilen ilk sahne olmalıdır (Smintheion 155 vd., dipnot 492). K. Friis Johansen, arkaik Attika vazolarında Akhilleus-Hektor sürüklenmesi olayının iki ayrı biçimde betimlendiğine değinir. Bunlardan birinde; Akhilleus arabasının yanında ayakta durur biçimde betimlenmiş, diğerinde ise; arabası içinde öne doğru eğilmiş ve atlarını galop biçimde koşturur şekilde betimlenmiştir (Smintheion 155 vd., dipnot 493). Erken örnek olarak; Anadolu kökenli siyah figür tekniğinde, Klazomenai yapımı hydria omuz parçası üzerinde galop vaziyette betimlenen iki atın çektiği savaş arabası ve içinde kalkanı ve mızrağı ile Akhilleus, araba sepetine bağlanmış ayağı ile Hektor'un cesedinin betimlendiği görülür (Smintheion 155 vd., dipnot 494). Attika siyah figür tekniğinde yapılmış Leagros evresi örneklerinde ve diğer ressamaların yapıtlarında söz konusu olay birçok kez betimlenmiştir (Smintheion 155 vd., dipnot 495). Berlin'de saklanan Attika siyah figür tekniğinde yapılmış amphora (Berlin F 1867) üzerinde Akhilleus'un ters yöne koştuğu ve dört atın çektiği arabanın Automedon tarafından kullanıldığı görülür. Hektor'un cesedi ise sahnede yer almaz, kayıptır. K. Friis Johansen, Klaus P. Stähler ve diğerleri Hektor'un sahnede olmaması olayını bir bozulma ve dejenerasyon olarak görürler (Smintheion 155 vd., dipnot 496). Ancak Smintheion frizinde (7) aynı yüzey üzerinde

Hektor'un cesedinin betimlenmemiş olmasını vazo ressamlarının yaşadığı dejenerasyonla açıklama olanağımız yoktur. Sahnedeki olayın geometrik olarak düzenlenmesi ve ölçülendirilmesi, kullanılan alanın boyu ve kişinin ölçüleri ile bağlantılıdır. Olasılıkla takip edecek diğer frizde, Hektor'un cesedi ve sürüklenme sahnesinin yer alabileceğini varsaymamız mümkündür. Boston Hydriasi üzerinde yer alan betimleme, syntax olarak Smintheion frizine (7) yakınlık kurar. Ancak olay Patroklos'un mezarı etrafında oluşmasına karşın Hektor'un daha sonra bir yapının da olduğu alanda tasvir edilmesi, sürüklemenin aynı zamanda Troia kuleleri ve Hektor'un ailesinin önünde, destanda anlatıldığı gibi, geliştiğini akla getirir (Smintheion 156 vd., dipnot 497). İlyada'da geçen iki olayın, bir yüzey üzerinde Boston hydriasında betimlenmiş olması Smintheion friz ve kabartmalı tumburlarındaki düzenlemeleri aklımıza getirir. Leagros grubu içinde yer alan Attika siyah figürlü vazolarında "Akhilleus-Hektor" sürüklenmesine ait örnekleri çoğaltmak mümkündür (Smintheion 156 vd., dipnot 498). Cambridge, Delos ve Krakau Leagros grubu lekythoslarında ortak olarak karışık bir biçimde sürüklenme olayı betimlenmiştir. Automedon'un arabayı sürmesi ile Patroklos'un Eidolon ve Tymbos biçiminde sahnede yer alması Leagros kümesinin özellikleri olarak görülür. Smintheion frizinde (7) Eidolon ve Tymbos tasvirlerinin olmadığını söylemek mümkündür. Ancak gördüğümüz örneklerin çoğunda ortak özellikler olarak tanımlanan, İris betiminin Smintheion frizinde (7) olabilirliğini akla getirmek mümkün müdür? Frizde atların önünde görülen tahrip olmuş bölümde, büyük olasılıkla bir figürün varlığı akla gelmektedir. Ancak bu kopan parçada Homeros destanlarında aktif rol alan İris'in olduğunu söylememiz oldukça güçtür (Smintheion 156 vd., dipnot 499). Siyah figür tekniğinde üretilmiş Attika vazoları üzerinde birbirlerine çok yakın syntaxlarda, söz konusu olay çok az farklar ile betimlenmiştir. Darmstadt volütlü krateri, Leningrad hydriasi, Priamos ressamının Londra'da British Museum'da saklanan amphora, lekythos ile Münih ve Münster hydrialarında, Napoli, New York ve Paris lekythoslarında birbirlerine çok yakın anlatımlara rastlarız (Smintheion 156 vd., dipnot 500). Kırmızı figür tekniğinde yapılmış güney İtalya-Apulian vazolarında İlyada betimlerinin çok sevilerek yapıldığını ele geçen örneklerden izlememiz olanaklıdır. Tarent'te ele geçen ve Berlin'de korunan, olasılıkla antik olmayan rölyef kabartmalı krater üzerinde Hektor'un sürüklenmesi betimlenmiştir (Smintheion 156 vd., dipnot 501). Berlin kabartmalı kraterini diğer örneklerden ayıran bir özellik vardır. Akhilleus arabayı kendisi kullanmaktadır (Smintheion 156 vd., dipnot 502). Siyah figürlü Attika vazolarında Akhilleus'un arabacısı Automedon, olayda araba içinde yer alır. Berlin örneğindeki kurgu ise, Homeros'un seslenişlerine sadık kalınarak

Automedon'suz betimlenmiştir. Smintheion frizinde (7) Automedon ve Akhilleus aynı araba vagonu içinde betimlenmiştir. Olay, her iki örnekte de soldan sağa doğru açılmaktadır. Önceki örneklerde olay daha çok sola doğru betimlenmiştir. Napoli'de saklanan Apulian volütlü kraterleri üzerinde de sürüklenme sahnesine rastlarız. Her iki örnekte de Berlin (F 3884) kraterinde betimlendiği gibi Akhilleus, Hektor'un cesedini tek başına sürükler (Smintheion 156 vd., dipnot 503). Hellenistik Çağ Homeros kapları üzerinde, İlyada Destanı ile ilgili sahneleri daha önceki Smintheion plastik yapıtlarını incelerken görmüştük. Mannheim'da saklanan Homeros kabı üzerinde Akhilleus'un Hektor'un cesedini sürüklenme sahnesi ile birlikte ikili arasında ölüme giden kavganın da betimlendiğini daha önce görmüştük. Ayrıca ileride Geç Roma Dönemi'ne tarihlenen bazı betimlemelerde karşımıza çıkacak olan; sürüklenme sahnesi ile Troia surlarının betimlenmesi, erken örnekler içinde ilk kez Mannheim Homeros çanağında karşımıza çıkar. Hellenistik Çağ plastik sanatında ise, Smintheion frizinde (8) göreceğimiz, krallık ailesinin surlardan seyir olayı da bizce ilk kez betimlenen örnekler (resim 24). Mannheim çanağında araba vagonu içinde Smintheion frizinde (7) olduğu gibi; önde Automedon, arkasında Akhilleus betimlenmiştir. İstanbul çıkışlı Colombia/Missouri çanağı da Homeros kapları içinde karşılaştırmada diğer bir önemli örnektir (Smintheion 157 vd., dipnot 504). Roma sanatında aynı temanın çok sevildiği ele geçen gemler üzerindeki Akhilleus-Hektor betimlemelerinden anlaşılmaktadır. Özellikle, sürüklenme sahnelerinde Troia surlarının sık olarak arka planda betimlendiği görülür (Smintheion 157 vd., dipnot 505). Kopenhag, Londra, Münih ve Paris'te saklanan gemler üzerinde da aynı sahnelere rastlarız (Smintheion 157 vd., dipnot 506). Tabula İliaca levhalarında kural olarak betimlenen İlyada ilustrasyonlarının yine İlyada XXII. bölümde yer alan, Akhilleus'un Hektor'u sürüklemesi görülür. Londra'da saklanan bir parça üzerinde koşan iki atın çektiği bir araba ve araba vagonu içinde Automedon ile Akhilleus Smintheion frizinde (7) görüldüğü gibi betimlenmiştir. Hektor'un cesedi de diğer gördüğümüz örneklerde olduğu gibi ayaklarından arabaya bağlanarak sürüklenmektedir. Soldan sağa doğru açılan sahnenin solunda Hektor'un arkasında bir savaşçı ile Troia surlarından iki kule yer alır (Smintheion 157 vd., dipnot 507). New York Metropolitan Müzesi'nde korunan Tabula İliaca levhasında Priamos, Hekabe ve Hektor'un karısı Andromakhe olayı izler biçimde tasvir edilmişlerdir (Smintheion 157 vd., dipnot 508). Paris Cab. Méd. 3319 Veronensis II parçası üzerinde aynı syntaxın işlendiği görülür (Smintheion 157 vd., dipnot 509). Diğer bir benzer betimleme, Roma Kapitol Müzesi'nde saklanan Tabula İliaca levhasında karşımıza çıkar (Smintheion 157 vd., dipnot 510). İlyada betimlemelerinin Roma Dönemi'nde; resim, mozaik ve

stucco gibi stillerin büyük mekânların süslemelerinde de karşımıza çıktığını, koruna gelen örneklerden öğreniyoruz (Smintheion 157 vd., dipnot 511). Pompeii'de ele geçen iyi korunmuş stucco duvar kabartması üzerinde arka planda Troia surları ve sahnenin iki yanında ise kapılar betimlenmiştir. İki atın çektiği arabayı, Automedon kullanmaktadır. Akhilleus, Smintheion frizinde (7) olduğu gibi arabaya binmemiş sol ayağını kaldırarak, arabaya binmeye hazırlanıyor biçimde betimlenmiştir. Hektor'un cesedi ayaklarından gergin olarak bağlı şekilde tasvir edilmiştir. Hektor'un arkasında silahları ile birlikte betimlenen beş Akha'lı yer alır. Solda kalan Troia kapısında ise, sağa doğru yönelen ve Hektor'un ölüsünü seyreden Troia'lı asker betimlenmiştir (Smintheion 158 vd., dipnot 512). Automedon, Akhilleus ve Hektor üçlemesi ile Smintheion syntaxına en yakın örnekten sonra, metal örnekler üzerinde de görsel İlyada anlatımlarına rastlarız (Smintheion 158 vd., dipnot 513). Bernay-Berthouville gümüş testisi üzerinde, Troia surlarından olaya tepki veren Priamos ve Hekabe ile Automedon, Akhilleus ve Hektor üçlüsünün oluşturduğu betimleme, Smintheion frizlerine (7,8) kurgu olarak çok yakınlık kurar (Smintheion 158 vd., dipnot 514). "Thensa Capitolina" rölyef biçiminde yapılmış bronz levhaları üzerinde daha önce gördüğümüz gibi, Akhilleus'un yaşamı ile ilgili sahneler betimlenmiştir. Bu sahneler içinde yine Akhilleus-Hektor kurgusu yer alır (Smintheion 158 vd., dipnot 515). Roma lahit sanatında sevilerek betimlenen İlyada tasvirleri, Homeros araştırmacıları için önemli bir kaynak oluşturur. Smintheion frizinde (7) plastik olarak terennüm edilen konuya, Adana ve Beyrut lahitlerinde rastlarız (Smintheion 158 vd., dipnot 516). Londra'da saklanan bir kandil kulpu üzerinde ve pişmiş topraktan bir madalyonun üzerinde, Troia surlarından olayı acı içinde izleyen Priamos ve ailesi yer alır. Özellikle madalyonun üzerinde betimlenen sahne, içerik olarak destanı güzel bir biçimde yansıtmaktadır (Smintheion 158 vd., dipnot 517). Kurgu ve karşılaştırma için göreceğimiz son örnek, Roma'da ele geçen Kapitol kuyu kapağı üzerinde betimlenen tema, destanda birinci olarak anlatılan sürüklenme olayıdır. Kapak kenarındaki dairesel frizde; Troia surları, araba vagonu içinde Akhilleus ve ayaklarından sürüklenen Hektor yer alır. Araba içinde Akhilleus'un yalnız olarak Hektor'u sürüklemesi, İlyada'da anlatılan birinci sürüklenme olayına da uygunluk göstermektedir (Smintheion 158 vd., dipnot 518). Başlangıçta da söylediğimiz gibi Yunanlı ve Romalı sanatçılar Homeros destanlarına büyük ilgi duymuşlar ve olanak buldukları zaman yapıtlarında İlyada ve Odysseia destanlarını betimlemişlerdir. Bizce Akhilleus yarı ölümlü bir kahraman olarak özellikle İlyada Destanı tasvirlerinde her zaman ön plana çıkarılmıştır. Smintheion frizinde (7) betimlenen sahnede verdiğimiz tüm örnekler ışığı altında; İlyada XXII. bölümde Homeros tarafından terennüm edilen, Hektor'un ölüsünün Akhilleus

tarafından Troia surları etrafında ve daha sonra Akha karargâhına sürüklenerek götürülmesi anlatılmak istenmiştir. Hektor'un cesedinin Smintheion kabartmalarında gösterilmemesi veya ele geçmemiş olması bizi bu olasılıktan alı koyamaz. Çünkü izlediğimiz örnekler içinde, ceset olmaksızın aynı tasvirler görülür.

Patroklos'un intikamını almak için Akhilleus'un Hektor'u öldürdükten sonra hırsını yenemeyerek, onu arabasının arkasına bağlayarak, Troia surlarının önünde sürüklemesini, daha sonra da karargâhına döndüğünü son olarak incelediğimiz friz (7) ve karşılaştığımız örnekler aracılığı ile öğrenmiş bulunmaktayız. Olayların Troia surları önünde olması destanda da anlatıldığı gibi, Priamos ve ailesinin bu acı verici intikamı görmesine neden olur. Smintheion friz levhaları içinde göreceğimiz örnek (8), kanımızca Smintheion plastiğinde destan kurgusunu tamamlayacak, önemli tasvirlerden biridir (resim 24). 1971-1973 yılları arasında Çanakkale Arkeoloji Müzesi tarafından yapılan tapınak sondajlarında gün ışığına çıkarılan friz (8) bloğu, çok tahrip olmuş figürlerin yer aldığı yüzeyi ve ion kymationu taçlandırılan bölümü olmaksızın ele geçmiştir. Bize aktarılan bilgilerin ışığı altında friz (8) bloğu, büyük olasılıkla tapınağın güneydoğu uzun kenarında bulunmuştur. Çok tahrip olmuş bloğun, dik yan kenarları ölçü verme yönünden oldukça iyi korunmuştur. Friz (8) yüzeyinde, soldan sağa doğru kurgulanan beş insan figürü yer almaktadır. Soldan sahneye giren figür yandan betimlenmiştir. Üzerinde bol kıvrımlı bir giysi ve olasılıkla sol kolunun altından çıkan ve frizin sol kenarına doğru devam eden, olasılıkla sopa veya asa gibi bir cisim tutmaktadır. Figürün başının da korunamaması cinsiyet tayininde bizleri zorlar. Birinci figürün sağında büyük olasılıkla birbirlerine sarılmış iki kadın betimlemesi yer alır. İkinci figürün baş, göğüs ve belden aşağı bölümleri çok tahrip olmuştur. Ancak figür sağ kolunu dirsekten bükerek, sağında duran kadın figürünü engeller bir biçimde tutmaktadır. Figür hafif yana ve sağa doğru yönelir biçimde betimlenmiştir. İkinci figürün sağında yer alan başı kayıp kadın figürü, cepheden tasvir edilmiştir. Üzerine khiton giymiş kadının vücudu, solundaki kadın figürüne oranla daha iyi korunmuştur. Sol kolu hafif dirsekten bükülmüş ve öne doğru uzatılmak istenmiştir. Sağ kolu ve omuzu ona engel olan kadın tarafından maskelenmiştir. Sahnede cepheden gösterilen dördüncü figürün başı, diğer figürlere oranla oldukça iyi koruna gelmiştir. Ancak vücudunun sağ bölümü büyük oranda tahrip olmuştur. Olasılıkla yarı çıplak olarak betimlenen figür, kuvvetli genç bir erkek olmalıdır. Sol kolu dirsekten bükülmüş ve elbise tomarını taşır bir hareketle hafif yukarı doğru kaldırılmıştır. Koruna gelen başın yüz detayları tahrip olmuş, baş hafif sağa ve öne doğru eğik betimlenmiştir. Bu hareket, sanki önünde olan bir olayı

hafif öne eğilerek izlemek isteyen birisini aklımıza getirir. Sahnenin sonunda ve sağda yer alan beşinci figür, büyük olasılıkla peplos giymiş, başı kayıp ve vücudunun ön bölümü tahrip olmuş bir kadın kabartmasıdır. Sağ kolun büyük bir bölümü kopmuş ve koltuk altından yere kadar dik inen kalın kumaş kıvrımı görülür. Apollon Smintheus tapınağı kutsal alanında gün ışığına çıkarılan mimariye bağlı incelediğimiz plastik yapıtlarda, Homeros'un İlyada Destanı'ndan konuların bir kurgu içinde betimlendiğini gördük. Destanda Akhilleus'un Hektor'un ölüsünü sürükleyerek arkadaşının öcünü aldığını ve olaylara da Priamos ve ailesinin şahit olduğunu biliyoruz (İl. XXII 405-475).

İlyada Destanı'ndaki dizelerde anlatılan olaylarla, Smintheion frizi (8) üzerinde betimlenen figürleri örtüştürürsek, önceki frizdeki olayların devamının olabileceğini varsayabiliriz. Sahnede yer alan soldan sağa; birinci figür olasılıkla elindeki asası ile Troia kralı Priamos (resim 24) olmalıdır. Frizin sağ kenarında peploslu kadının Hektor'un annesi Hekabe ve Priamos'un sağında olasılıkla birbirlerine sarılmış olarak betimlenen kadınların krallık ailesinden, görümce veya elti ile gelinlerden biri olmalıdır. Birinci kadın figürü eğer görümce ise, Cassandra; elti ise, Helena olmalıdır. İkinci kadın figürü heyecanla kocasına ulaşmak isteyen ve destanda söylendiği gibi engellenen, Hektor'un karısı Andromakhe olması mümkündür. Sahnede güçlü görünümü ile kadınlar arasında yer alan figür, büyük olasılıkla Tanrı Apollon olmalıdır. Çünkü Anadolu tanrının savaş boyunca Troia'lılardan yana tavır koyduğunu İlyada'dan izlememiz mümkündür. Savaşta aşağı yukarı tam bin yıl sonra Smintheus kültü ile birlikte Troas'ta, Troia savaşlarının görsel olarak tekrar terennüm edilmesi, düşüncelerimizin doğru olabileceğine bir ışık değil midir? Önceki frizde (7) Akhilleus'un koruyucu tanrıçası Athena yer almaz. Ancak İlyada tasvirleri ile süslenmiş örnekler arasında Athena'nın, Akhilleus ile beraber betimlendiklerini görmüştük. Akhilleus-Hektor kavgasının betimlendiği frizde (6) Akhilleus'un arkasında olasılıkla Athena'nın yer aldığına değinmiştik. Sürüklenme sahnesinde Akhilleus ile Athena'nın beraber betimlendiği sahnenin bir gem üzerinde olduğuna daha önce değinmiştik. Yunan seramik sanatında geç arkaik evreye tarihlenen Attika kökenli bir hydria üzerinde; Hektor'un Akhilleus tarafından sürüklenmesi ile birlikte Troia surlarının betimlendiğini daha önce incelediğimiz friz (7) üzerinde görmüştük (Smintheion 162 vd., dipnot 520). Boston hydriasının sol kenarında Dor düzeninde bir yapının yandan tasviri yer alır. Ön avlu görünümündeki alanda sağ elini yukarı kaldırmış uzun giysisi (khiton) ve üzerine attığı himationu, elinde tuttuğu asası ve sakalı ile kısmen profilden Priamos, yanında yine profilden betimlenmiş

Hekabe görülür. Yine Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde saklanan ve çok tahrip olmuş kırmızı figür tekniğinde yapılmış kylix üzerinde, Priamos ile Hekabe, oğullarının Akhilleus tarafından sürüklenmekte olan ölüsüne bakar biçimde betimlenmişlerdir (Smintheion 162 vd., dipnot 521). Hellenistik Dönem'in meşhur Homeros çanakları üzerinde, İlyada ve Odysseia Destanı'ndan birçok konunun betimlendiğini biliyoruz. Bugün Mannheim Reiss Müzesi'nde saklanan ve daha önceki frizi (7) incelerken gördüğümüz Homeros çanağı üzerinde arka planda İlion'un ve surlardan olayı izleyen Hekabe'nin adlarını görürüz (Smintheion 162 vd., dipnot 523). Thensa Capitolina bronz kabartmaları üzerinde Akhilleus'un Hektor'u Troia surları önünde sürüklerken, sahneyi surlardan Hekabe ve Priamos'un izlediğine değinmiştik (Smintheion 162 vd., dipnot 524). Andromakhe'nin de sahnede olduğu örneklerden biri, Kudüs'te ele geçen bronz oinochoedir. Sahnede henüz Akhilleus Hektor'u kovalamakta ve Troia surlarından ise Priamos, Hekabe (resim 24) ve genç bir kadın-Andromakhe olayı seyretmektedirler. Ancak sahnedeki olay henüz İlyada'daki gibi sonuçlanmamıştır (Smintheion 162 vd., dipnot 525). Budapeşte Milli Müzesi'nde saklanan Roma Dönemi kabartma üzerinde, Troia surları ve Akhilleus-Hektor sürüklenme sahnesi betimlenmiştir. Surun sol kenarında uzun giysiler içinde iki figür yer alır. Soldaki birinci figür olasılıkla Hekabe, sağındaki ise dinamik yapısı ile büyük olasılıkla Andromakhe olmalıdır (Smintheion 162 vd., dipnot 526). Destanda da Andromakhe'nin buna benzer bir harekete girişmesinden ötürü, eltisi veya görümcesi tarafından engellenir (A. Erhat, XXII 473 vd.). Andromakhe, Priamos ve Hekabe'nin beraberce betimlendikleri güzel örneklerden biri, Reggio Calabria'da ele geçen kireç taşı lahit parçasıdır (Smintheion 163 vd., dipnot 528). Koruna gelen lahit yüzünde sur duvarları ve mazgallar yer alır. Mazgallar arasında ise soldan sağa Andromakhe, Hekabe, sakallı ve Frig şapkası ile Priamos görülür. Aile, surların önünde olayı izler. Mısır'da ele geçen ve bugün British Museum'da saklanan terracotta kandil kulpu üzerinde; Hekabe ve Priamos'un surlardan olayı izlerken betimlendiği görülür. Ayrıca Priamos'un tasviri önceki Reggio Calabria lahitiinde görülen, Frig takkesi ve sakalı ile çok benzerlik gösterir (Smintheion 163 vd., dipnot 529). Andromakhe, Priamos ve Hekabe'nin Galya'da ele geçen terracotta madalyon üzerinde, Troia surları önündeki acıklı olayı izler biçimde isimleriyle birlikte betimlendiğini görürüz (Smintheion 163 vd., dipnot 530). Surların solunda yer alan Andromakhe, destanda terennüm edildiği gibi, kendisini surlardan aşağı atmak ister biçimde gösterilmiştir. Smintheion frizinde de (8) Andromakhe'nin söz konusu harekete teşebbüs ettiğini, ancak yanında ona belden sarılan bir diğer kadının, onu engellediğine daha önce değinmiştik. Geç Roma Çağı'na tarihlenen madalyon üzerinde betimlenen İlyada kurgusu,

Smintheion frizlerine (7,8) syntax ve düşünce bakımından yakın örnekler olarak tanımlanabilir. Ancak Galya madalyonunda ve gördüğümüz diğer örneklerde, sürüklenme ve surlardan olayı izleme betimlemelerinin aynı yüzey içinde betimlendiklerini gördük.

Mimari tasarıma bağlı Smintheion plastik yapıtları içinde, genelde aynı alanda iki konunun betimlendiğini, incelediğimiz örnekler arasında gördük. Fakat son incelediğimiz iki frizde (7,8) birbirlerini konu sıralamalarıyla tamamlamalarına karşın, yontucuların destanın dizelerini iki veya üç ayrı levhada düzenlediklerini söyleyebiliriz. Son olarak vereceğimiz örnek yine Bernay-Berthouville gümüş oinochoelerinden ikincisidir (Smintheion 163 vd., dipnot 531). Hekabe ve Priamos, Troia sur duvarlarından olayı izlerler. Priamos sahnenin solunda yer alır. Priamos yine Frig takkesi-şapkası ve sakalı ile betimlenmiştir. Hekabe ise, kocasının sağında kollarını havaya kaldırmış biçimde bağırarak olaya katılmaktadır. Verdiğimiz örneklerin ışığı altında, Akhilleus'un can dostu Patroklos'un öcünü almak için, Hektor'u öldürdükten sonra ayak bileklerinden arabasının arkasına bağlayarak, Troia surlarının çevresinde, katafalkın ve olasılıkla da mezarın çevresinde üç kez dolaştırdığını Homeros'un tasvirlerinden bilmekteyiz. Yunan ve Roma sanatında sevilerek bir çok kez işlenen bu olayın, İlyada'da anlatılan ilk sürüklemenin Smintheion frizlerinde de (7), betimlendiğini yukarıda verdiğimiz örnek ve tekliflerle örtüştüğünü varsayabiliriz. Smintheion frizinde (8) yer alan figürlerin büyük olasılıkla söz konusu olayı izleyen Priamos, Andromakhe, Hekabe ve diğerlerinin de Kassandra veya Helena ile Tanrı Apollon olduklarını ileri sürebiliriz. Verdiğimiz karşılaştırma örnekleri içerisinde Andromakhe'yi engelleyen kadınlardan birine ve Apollon'a rastlama olanağımız bugün için yoktur. Ancak birbirini izlediğini varsaydığımız bu iki friz levhası (7,8), bizce destanda terennüm edilen olayların, yontucuların tercihlerine göre betimlenmiş görsel yapıtlardır.

Priamos'un Akhilleus'dan Hektor'un Cesedini Geri Almaya Gitmesi

Friz (9) Resim 25

İlyada Kitap XXIV

Hektor'un cesedinin geri alınması.

I. Hektor'un cesedinin geri getirilmesi için hazırlıklar (İl. XXIV 1-467).

1- Akhilleus'un Hektor'un cesedine-ölüsüne karşı kötü davranması (İl. XXIV 1-21) [11. gün kötü davranma].

2- Tanrıların tavsiyeleri: Zeus, Thetis'e olayı aktarır ve oğlu Akhilleus'un Hektor'un cesedini serbest bırakması için harekete geçmesini ister (İl. XXIV 22-142).

3- Zeus, İris aracılığı ile Priamos'a Akhilleus'un karargâhına gitmesi için haber salar (İl. XXIV 143-187) [41. gün (XXIV 31)].

4- Priamos Akha'ların karargâhına gider, ona Akhilleus'un çadırına-barakasına kadar Hermes refakat eder (İl. XXIV 188-467) [42. güne dönen gece (XXIV 351)].

Smintheion plastik yapıtları içinde özgün ölçüleri ile korunmuş en iyi örneklerden olan bu friz (9) bloğu, H.Weber tarafından Gülpınar'da görülmüştür (Smintheion 164 vd., dipnot 532). Frizin sol bölümünde, sol yöne betimlenen iki at ve bunların çektikleri araba yer alır. Sakin duran atlardan öndekinin başı kayıp, içtekinin ise korunan başı geriye dönüktür. Arabanın tekerlekleri 6 ispitlidir. Araba vagonu içinde arabacı betimlenmiştir. İçteki atın yularının gergin olması, atın başını geriye çevirmesine neden olmuştur. Arabacı kısa kollu bir khiton giymiştir. Üzerinde olasılıkla bir manto olmalıdır. Arabanın arkasında arabacı gibi sağa dönük, iri vücutlu, sakallı ihtiyar bir erkek figürü ayakta durur biçimde betimlenmiştir. Sağ kolun hareket izi ile sol kolun dirsekten bükülü biçimi, ellerinde bir cisim tutmuş olması ihtimalini verir. İhtiyar adam da arabacı gibi khiton ve manto giymiştir. İhtiyar adam arabanın sahibi olmalıdır. İhtiyar adamın karşısında, frizin sağ kenarında vücudunun yarısı tahrip olmuş, sağ kolu ile karşısındaki ihtiyarın sol koluna, dirseğine dokunur biçimde betimlenmiş üçüncü bir figür yer alır. Sağ kolunda, bilekte görülen hafif plastik halka biçimindeki bilezikle, figürün bir kadına ait olduğu söylenebilir (resim 25). Bu friz levhası (9) üzerinde yer alan araba, arabacı, ihtiyar adam ve karşısında yer alan figür ile oluşturulan tasvirin bir veda veya karşılama sahnesi olması mümkündür (Smintheion 167 vd., dipnot 535). Friz üzerinde betimlenen olay, bir yapının önünde olasılıkla bir avlu içinde geçmektedir. Daha önce incelediğimiz Smintheion plastik yapıtları gibi, friz (9) levhası üzerinde betimlenen bu sahnenin de İlyada'dan alındığını söyleyebiliriz (A. Erhat, XXIV 117-122). Destanda Akhilleus'un, Patroklos'un öcünü almak için Hektor'u öldürdükten sonra hırsına yenilerek onun ölüsüne dahi eziyet ettiğini görürüz. Bu olay krallık ailesini çok üzer ve cesedin geri alınması için girişimlerde Zeus'un etkin olduğu görülür. Zeus, İris aracılığıyla Akhilleus'un annesi Thetis'i devreye sokar (A. Erhat, XXIV 133-140). Zeus'un arzusunu ileten Thetis, oğlundan olumlu yanıt alır. Priamos'un Akhilleus'un karargâhına gitmesi gerektiğini İris aracılığı ile Priamos'a duyurur (A. Erhat, XXIV 143-147). Zeus'un taraf

değiştirmesi karşısında Troia surları içinde bir hareketlilik, bir ümit ışığı doğar. Hazırlıkların sarayın iç avlusunda olduğunu, arabanın Priamos ile arabacısı tarafından hazırlandığını ve olaya Hekabe'nin de katıldığını görüyoruz (A. Erhat, XXIV 281-287). Destanın 24. bölümünün içeriğinde; friz (9) üzerinde betimlenen insan figürleri soldan sağa doğru şöyle sıralamamız mümkündür: Arabanın içinde Priamos'la birlikte atları koşan ve daha sonra arabayı kullanacak olan uşak İdaios, ortada yer alan iri sakallı figürün Priamos ve karşısında duranın ise, Hekabe olması uygundur (resim 25) (Smintheion 164-170). Bu konunun herhangi bir Yunan vazosunda betimlendiğini açık bir biçimde söyleme olanağımız yoktur (Smintheion 169 vd., dipnot 537). Ancak Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen kitap resimleri içinde Priamos'un yola çıkış sahnesine ait örnekler yer almaktadır. Bu tasvirlerle İlias Ambrosiana kitap resimleri içinde rastlarız. Bu betimlemeler arasında söz konusu üçlü ve yük arabası ile Priamos'un yalnız kullandığı araba ve Hekabe'nin tasvir edildiği sahneler, benzer örneklerdir (Smintheion 169 vd., dipnot 538). İlias Ambrosiana minyatüründe betimlenen sahne, Smintheion frizi (9) ile örtüşür. Arabanın içindeki figür, daha önce belirttiğimiz İdaios'tur. Yola koyulacak olan efendisi Priamos'un karısı Hekabe ile vedalaşmasını beklemektedir. Destanda Hekabe'nin sağ eli ile Priamos'a verdiği armağan, Zeus'a sunulması gereken şarabın konduğu sağrak olmalıdır.

Priamos ile Akhilleus'un Karşılaşması

Hektor'un Cesedinin Geri Alınması

Friz (11) Resim 26

İlyada Kitap XXIV

Akhilleus ile Priamos'un Hektor'un cesedinin geri alınması için bir araya gelmeleri.

- 1- Priamos'un ricası; ortak yas tutma; Akhilleus'un Hektor'un cesedini geri vereceğine söz vermesi (İl. XXIV 468-571).
- 2- Akhilleus'un kurtulmalık olarak getirilen armağanları alması. Hektor'un cesedinin hazırlanması ve Priamos ile birlikte yemek yenmesi (İl. XXIV 572-627).
- 3- Akhilleus, Hektor'un törenlerle gömülmesi için, Priamos'a 11 günlük ateşkes ilan ettiğini söylemesi (İl. XXIV 628-676).

Friz (11) levhasının sol bölümünden çok az bir parça korunmuştur. Korunan yüzey üzerinde olasılıkla yarı çıplak bir erkek figürü sola yönelik bir

biçimde tasvir edilmiştir. Belden itibaren göbek altında devam eden, bir kumaş yığını ile sarılı olan vücudunun üst bölümü çıplaktır. Sola dönük bir biçimde, olasılıkla bir kline üzerinde yarı uzanır bir şekilde betimlenmiştir. Figürün sağ kolu omuzdan ileri doğru uzatılmıştır. Friz parçasının bu boyutlarda gün ışığına çıkarılması nedeniyle üzerinde tasvir edilen konu veya kişiyi saptamada güçlüklerle karşılaşmaktayız. Ancak, Smintheion plastik betimlemeleri içinde yerini ve konusunu belirlemek mümkündür. Yaşlı Priamos'un Akhilleus'a gidip oğlunun ölüsünü istemesi, tanrıların Priamos'u cesaretlendirmesinden kaynaklanır. İlyada Destanı dışında (A. Erhat, XXIV 460-562) Yunan ve Roma sanatında Priamos'la Akhilleus'un karşılaşması, görsel sanatın çok çeşitli dallarında karşımıza çıkar. Homeros İlyada'nın XXIV. kitabında, Priamos'un Akhilleus'a olan ricasını çok görkemli bir biçimde anlatmıştır.

Smintheion frizinde (11) çok tahrip olmuş kline üzerinde uzanmış erkek figürü, olasılıkla İlyada'nın dizelerinde geçen, halâ arkadaşının yasını tutan Akhilleus olmalıdır (resim 26). Frizin büyük bölümünün ele geçirilememesi, destanda anlatılan ve olaylar içinde yer alan kişileri tanımlamamıza imkân vermez. Bugün Berlin'de sergilenen Korinth stilinde yapılmış bronz ayna kabartması üzerinde Priamos ve Akhilleus beraber betimlenmiştir. Bu eser Arkaik Çağ'ın ilk örneğini teşkil eder (Smintheion 175 vd., dipnot 540). Attika siyah figürlü vazoları üzerinde de Akhilleus ile Priamos'un karşılaşması tasvirlerine rastlarız. Atina ve Edinburg'da korunan lekythoslar (Smintheion 176 vd., dipnot 541), Kassel, Oxford, Paris, Toledo ve Leipzig'de sergilenen amphora ve parçaları üzerinde aynı konu değişik anlatımlarla betimlenmiştir (Smintheion 176 vd., dipnot 542). Akhilleus'un uzandığı klinenin altında Hektor'un cesedi, hemen hemen iyi korunmuş bütün yapıtlarda karşımıza çıkar. Smintheion frizinin (11) çok küçük bir bölümünün ele geçirilmiş olması, aynı sahnenin var olduğunu söylemeyi güçleştirir. Toledo amphorasında betimlenen sahnede; Akhilleus sağ kolunu gergin bir biçimde ileri uzatmış durumdadır. Elinde kendisine kurtulmalık olarak verilen gümüş veya altında bir phiale tutmaktadır. Smintheion frizinde de sağ kolun ileri doğru yaptığı hareket, aynı sahnenin işlendiğini akla getirir. Attika kırmızı figür tekniği ile yapılmış vazolar üzerinde de aynı konunun değişik biçimlerde tasvirlerine rastlarız. Kırmızı figür tekniği ile betimlenmiş Güney İtalya Apulian vazoları üzerinde de aynı temaları izlemek mümkündür (Smintheion 176 vd., dipnot 544). Akhilleus'la Priamos'un karşılaşması, Hellenistik Dönem Homeros kapları üzerinde de benzer örneklerle temsil edilir (Smintheion 176 vd., dipnot 545). Tyros nekropolünde bir mezarda ortaya çıkarılan çok tahrip olmuş resimde; Akhilleus yarı çıplak vaziyette, taht benzeri bir sandalyede oturur biçimde betimlenmiştir (Smintheion 177 vd., dipnot 549).

Akhilleus'un ileri ve aşağı doğru uzattığı sağ elini, önünde diz çöken ve Doğu Anadolu giysileri içindeki Priamos'un öptüğü görülür. Smintheion frizinde (11) betimlenen yarı çıplak Akhilleus ile Tyros örneğindeki Akhilleus resmi, birbirlerine çok yakındır. Tabula İliaca levhalarında Akhilleus'la Priamos'un karşılaşmasını parçalar halinde; New York, Paris ve Roma Kapitol Müzelerinde görmek mümkündür (Smintheion 177 vd., dipnot 552). Priamos'un Akhilleus'un elini öpmesi sahnesi Smintheion frizlerinde ele geçirilememiştir. Ancak bu düzenleme karşılaştırma için verdiğimiz benzer örneklerde ortak bir stil olarak tanımlanır. Ancak Smintheion frizini (11) bu tanımın içine sokmamız oldukça zordur. Anadolu'da Adana, Antalya ve Bursa Müzelerinde sergilenen Roma Çağı lahit ve lahit parçalarında Akhilleus'un Hektor'u öldürdükten sonra sürüklemesi ile Priamos'un rica için geldiği sahneler yer almaktadır (Smintheion 177 vd., dipnot 557). Smintheion plastik yapıtlarındaki konu bütünlüğünü düşünürsek; Priamos'un Zeus'un yürek lendirmesinden güç alarak ve armağanlar getirerek oğlu Hektor'un cesedini Akhilleus'dan geri isteme sahnesi, sağlam ele geçirilemeyen bu Smintheion friz parçası üzerinde betimlenmiş olmalıdır.

Andromakhe'nin Hektor'un Arkasından Ağıt Yakması Hekabe ve Helena

Friz (12) Resim 27

İlyada Kitap XXIV

Hektor'un cesedinin Troia'ya getirilmesi.

Ölü ağıtları ve Hektor'un gömülmesi [42. gün].

- 1- Hermes Priamos'u oğlunun cesedi ile gece yola çıkmaya teşvik eder ve Skamandros nehrine kadar onlar refakat eder (İl. XXIV 677-697).
- 2- Priamos'un Hektor'un ölüsü ile Troia'ya varışı, Kassandra'nın çığlığı, Troia'lıların yas tutmaları (İl. XXIV 698-718).
- 3- Andromakhe, Hekabe ve Helena'nın Hektor'un yasını tutmaları, ağıtlar yakmaları (İl. XXIV 719-775).
- 4- Hektor'un gömülmesi (İl. XXIV 776-804) [51. gün].

Çok tahrip olmuş friz (12) bloğu üzerinde, ortada oturan bir kadın figürü, betimlenmiştir. Yüzü ve bacaklarının büyük bir bölümü tahrip olmuştur. Kadın başında rüzgardan uçuşan bir tül taşımaktadır. Cepheden betimlenen kadın figürünün sağında çok tahrip olmuş bir sandalye üzerinde oturan

olasılıkla bir kadın figürünün izleri görülmektedir. Sahnenin solunda ise yandan betimlenmiş, olasılıkla yeni bir kadın figürünün izleri bulunmaktadır (resim 27). Ortada betimlenen ana figürün iyi bir biçimde korunmuş olması friz üzerinde betimlenen konunun tamamlanmasında bize yardımcı olur. İlyada dizelerine bakarak (İl. XXIV 719-762), tasvir edilen figürlerin tanımını yapabiliriz. Homeros'un dizelerinden Hektor'un ölüsünün Troia'ya getirilişini ve karısı Andromakhe, annesi Hekabe ve yengesi Helena'nın beraberce ona ağıtlar yaktıklarını biliyoruz. Smintheion friz parçası (12) üzerinde betimlenen figürleri İlyada'nın ışığı altında adlandırmamız mümkündür. Ortada cepheden betimlenmiş kadın figürü Andromakhe, onun sağında kadın giysisi ile betimlenmiş figür Hekabe ve sahnenin solunda yandan betimlenmiş olan üçüncü figür ise destanda söylenen Helena olmalıdır. Romalılar için Yunan söylencelerinin ne denli önem taşıdığını, sanatlarına yansıttıkları betimlemelerden anlamaktayız. Andromakhe'nin kocası Hektor için tuttuğu yası ve yaktığı ağıtları betimleyen örnekler çok azdır. Akhilleus, Hektor'un cesedini Troia surları etrafında sürüklerken sahnede Priamos ve ailesi ile birlikte Andromakhe'nin de yer aldığını daha önce bazı örneklerde izlemiştik (Smintheion 181 vd., dipnot 560). Smintheion frizinde (12) kurguya en yakın örnek yine Pompeii duvar resimleri arasından gelmektedir (Smintheion 181 vd., dipnot 562). Pompeii duvar resmi üzerinde; Andromakhe, Hektor'un mezarı başında ağıt yakar biçimde betimlenmiştir. Hektor'un oğlu Astynaks dışında sahnede yer alan kadınlar büyük olasılıkla Hekabe, Helena ve bir yardımcısı olmalıdır. Smintheion frizinde de bizce Helena ve Hekabe arasında kocasına ağıt yakan Andromakhe betimlenmiştir.

Smintheion kutsal alanında gün ışığına çıkarılan mimari düzen içinde yer alan plastik yapıtların iki önemli kümesini incelemiş bulunuyoruz. Bunlar Homeros'un İlyada Destanı'nın betimlemelerinin işlendiği, Columna caelata ve bir grup friz levhalarıdır. Antik çağların en büyük ozanı Homeros'un İlyada Destanı'nda bize anlattığı, "İnsanlar ve Tanrılar" dünyasının Troas Bölgesi'nde Smintheion kutsal alanı dışında herhangi bir yerde plastik sanat aracılığı ile bu kadar görkemli bir biçimde betimlendiğini söylememiz mümkün değildir. Bu düşünce ve uygulama bizce Anadolu insanının yurttaşları Homeros'a olan şükranlarının bir göstergesi olmalıdır. Troia Savaşı antik çağlardan beri Batıların Anadolu topraklarına olan istilâ emellerinin başlangıcını simgelemesi açısından tarih için ne kadar önemli ise; bizce Homeros için de büyük acılara yol açmış olan önemli bir topyekun savaştı. Smintheion plastik yapıtları içinde anlatılan İlyada betimlemelerinin, zamanla uğradıkları tahribat nedeniyle çok az bir bölüm koruna gelmiştir. Ancak tapınakta ele geçirilen malzeme, İlyada kurgusunu anlamaya ve

tamamlamaya yeterlidir. Sonuç olarak, Smintheion kabartmaları özünü Homeros dünyasından alır. Bu özü tanrılar ve insanlar, tanrılar ile Akha-Troia savaşları, olayların temelini oluşturanların ise tanrılar, tanrıçalar, kral-lar, kadınlar ve kahramanların olduğunu söyleyebiliriz.

Kısaltma Listesi

A. Erhat : Erhat, A.-Kadir, A., *Homeros İlyada*, İstanbul, 1967.

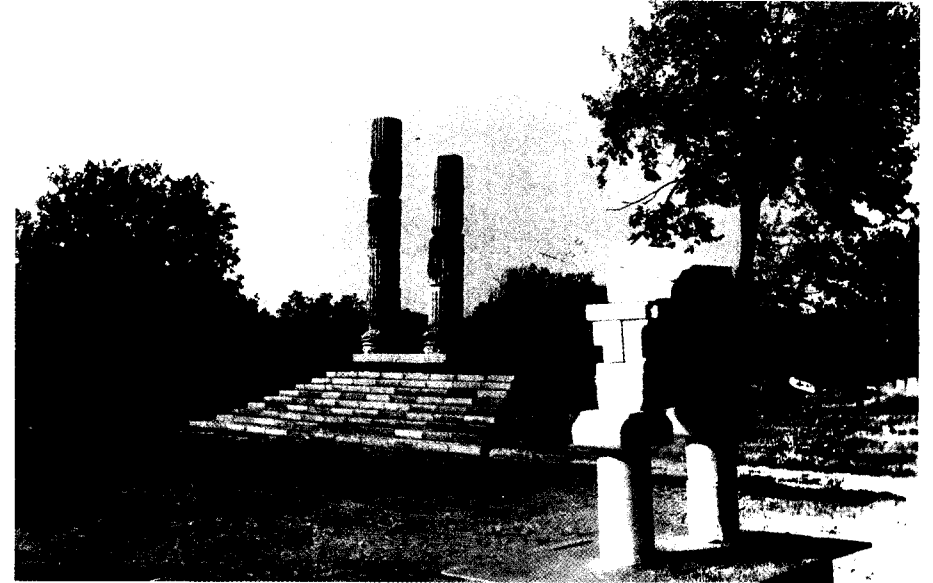
İl. : İlyada.

Smintheion : Özgünel, C., *Smintheion Troas'ta Kutsal Bir Alan*, Ankara, 2001.

Prof. Dr. A. Coşkun Özgünel
Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Klasik Arkeoloji Ana Bilimdalı
06100 Sıhhiye/Ankara

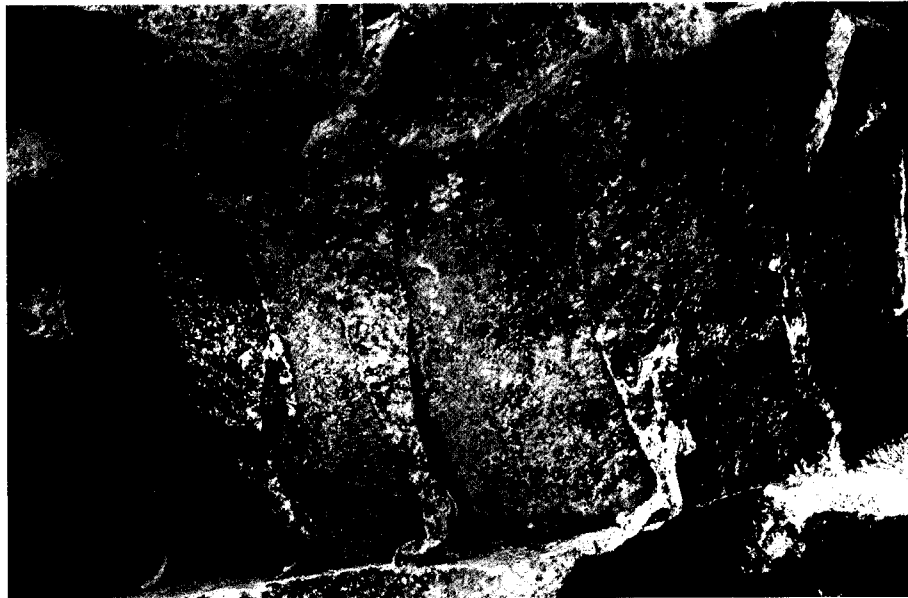
Resim 1 1980 yılı Apollon Smintheus tapınağı (A. Şengören'e ait yağ mengersi)

Resim 2 2002 yılı Apollon Smintheus tapınağı (anastylosis çalışması güneybatı köşe)

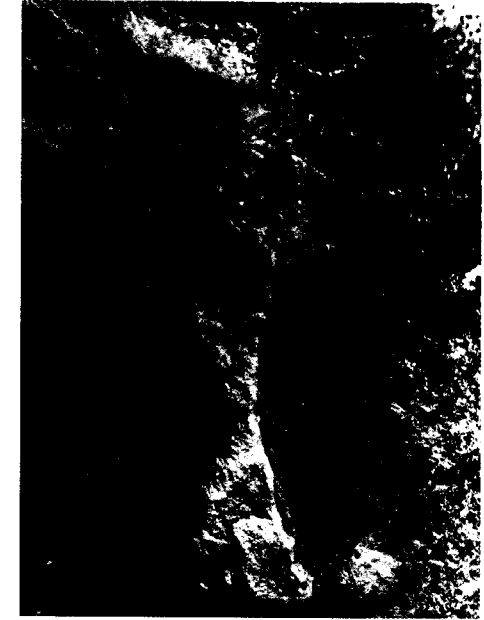
Resim 3 Columna caelata 1; Zeus ve Musa'lar

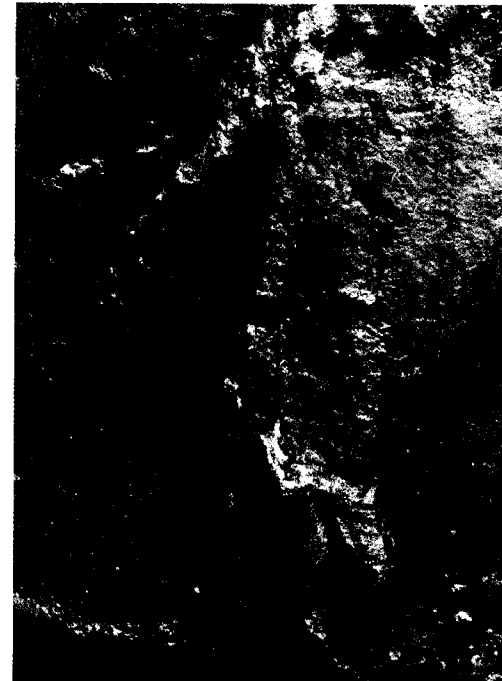
Resim 4 Columna caelata 1; Zeus ve Musa'lar

Resim 5 Columna caelata 1; Artemis

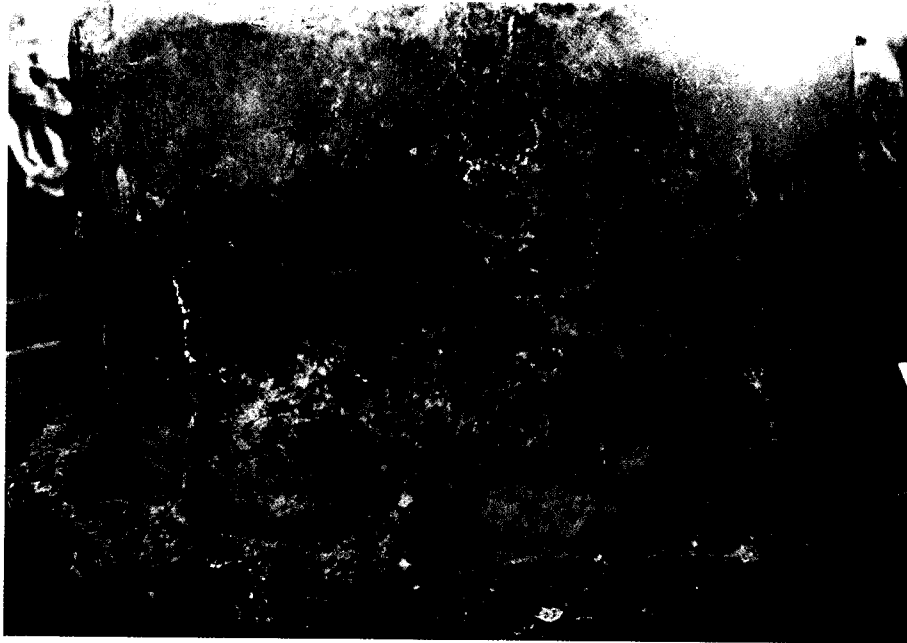
Resim 6 Columna caelata 1; Leto

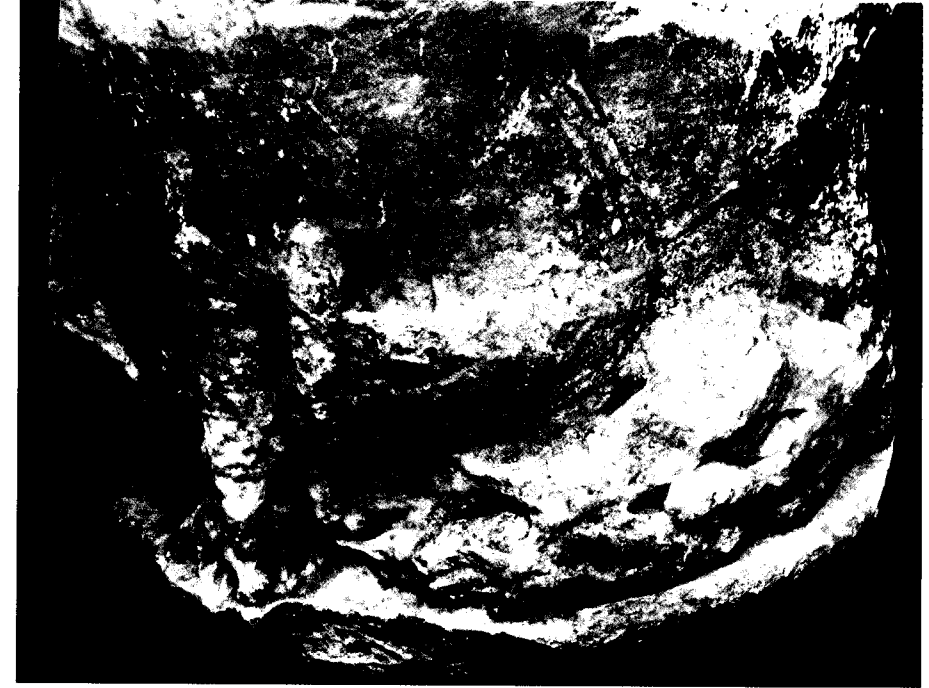
Resim 7
Columna caelata 1; Apollon

Resim 8 Columna caelata 2; Kalkhas, Agamemnon-Chryses ve Chryseis

Resim 9 Columna caelata 2; Chryseis ve öküz – kağı arabası

Resim 10 Columna caelata 2; Athena, Akha gemisi, ok ve yayı ile Apollon ve yerde yatan ölmüş Akha askerleri

Resim 11 Columna caelata 3; Koyunlarla sunağa gidenler, Odysseus ve diğerleri Metal testicik taşıyan genç

Resim 12
Columna caelata 3;
Metal testicik
taşıyan genç
ve Rombos?

Resim 13 Columna caelata 3; Sunak, rahibe ve Chryseis

Resim 14 Columna caelata 3; Chryseis ve iki kurbanlık boğa

Resim 15 Columna caelata 3; Zeus ve Thetis

Resim 16 Bo a ve girland bezemeli Columnna caelata

Resim 17 Friz (1) ; Akhilleus, Chiron, Hermes, Thetis ve Peleus

Resim 18 Friz (2) ; Menelaos, Aias ve yerde yatan Patroklos

Resim 19 Friz (3) ; Menelaos ve Podes

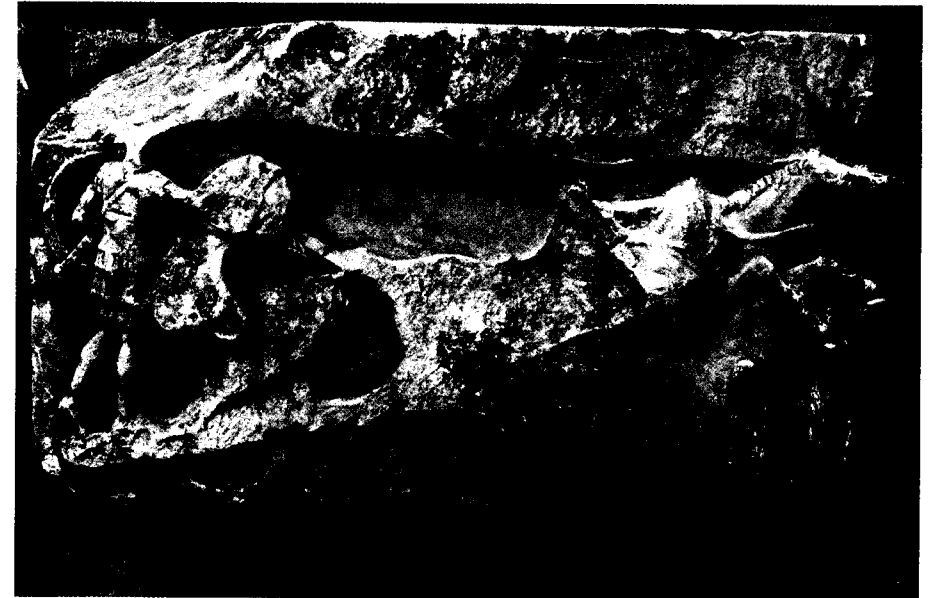
Resim 20 Friz (4) ; Akhilleus, klinede yatan Patroklos, Thetis veya Briseis, Klinenin altında Akhilleus'un yeni zırhı ve kalkanı. Nestor, Phoiniks ve Odysseus

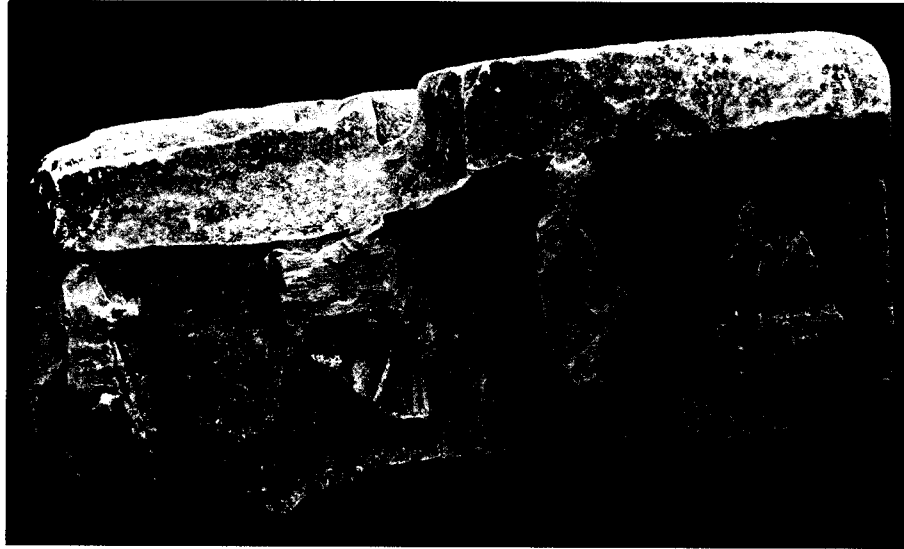
Resim 21
Friz (5) ; Zeus

Resim 22 Friz (6) ; Athena-Akhilleus, Hektor kavgası-Apollon

Resim 23 Friz (7) ; Akhilleus ve Automedon, Hektor'un cesedinin sürüklenmesi

Resim 24 Friz (8) ; Priamos, Kassandra ve Andromakhe, Apollon, Hekabe, Troia Surlarından Hektor'un sürüklenmesini izliyorlar

Resim 25 Friz (9) ; İdaios, Priamos ve Hekabe

Resim 26 Friz (11); Akhilleus, Priamos karşılaşması

Resim 27 Friz (12); Helena, Andromakhe ve Hekabe; Hektor'a ağıt

Troia-Anatolien, eine Vergangenheit mit Zukunft*

Manfred Korfmann

„Wer nicht von dreitausend Jahren
Sich weiß Rechenschaft zu geben,
Bleib im Dunkeln unerfahren,
Mag von Tag zu Tage leben.“¹

Goethe, *Rendsh-Nameh, Westöstlicher Diwan*, 1819

1. Troia – Traum und Wirklichkeit

Das Motto der im Jahr 2001/2002 in Stuttgart, Braunschweig und Bonn gezeigten Ausstellung Troia – Traum und Wirklichkeit, die mit 850.000 Besuchern überaus erfolgreich war, hätte in dem Teil, der den Mythos/Traum beinhaltete, lauten können: „Homer, ein Buch und seine Folgen: Von der Antike bis zur Gegenwart“ (Abb. 1-2). Denn eine Ausstellung zum für uns archäologisch fassbaren Troia/Ilion wäre ohne die Einbeziehung des Mythos, seiner Tradierung und der Einflussnahme auf spätere Zeiten unverständlich gewesen. Die Wirkung dieses Mythos von der Eroberung Troias konnte in ausgewählten Beispielen von der Antike bis zur Neuzeit verfolgt werden.²

In den Bildthemen der griechisch-römischen Welt nahm die Ilias eine überaus prominente Stellung ein.³ Bereits die archaische Zeit des 7. und 6. Jhs. v.u.Z. erzählte – vor allem durch die schwarz- und rotfigurigen Vasenbilder

* Diese Publikation erschien mit der Genehmigung des Türkischen Instituts für Altertumswissenschaften in türkischer und englischer Sprache in dem *Troya: Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk* Ausstellungskatalog von Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık und T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

¹ Goethe 1819. Dieser Zeitraum von 3000 Jahren beginnt bei Goethe mit dem Troianischen Krieg.

² Ich danke auch an dieser Stelle Rüstem Aslan M.A. und Dr. Gebhard Bieg für vielfältige Anregungen und Hinweise zur Literatur. Die Abbildungen stammen, soweit nicht anders vermerkt, vom Troia-Projekt der Universität Tübingen. Korfmann 2001, 4-23. Vgl. auch die türkischen Versionen des Ausstellungsbegleitbuchs: Stuttgart – Braunschweig – Bonn. 2001/2002B. Stuttgart – Braunschweig – Bonn. 2001/2002c.

³ Blome 2001: 118-153; Rose 2001: 180-187.

aus Athen – in immer neuen Variationen von den Taten der Helden im Kampf um Troia. Nicht nur die Ilias Homers (um 720 v.u.Z.), die zeitlich eigentlich nur 51 Tage im 9. Kriegsjahr und den „Zorn des Achilleus“ schildert, sondern ein ganzer Sagenkreis anderer Autoren, in den die Geschichte Homers eingebettet war, bildeten die Grundlage dafür.⁴

In der römischen Welt spielte die Ilias durch die Verbindung mit dem iulisch-claudischen Kaiserhaus, das seine Herkunft auf den Trojaner Aeneas zurückführte, eine staatstragende Rolle und war deshalb in der Herrscherrepräsentation wichtig. Der Überlieferung nach war Aeneas nach der Eroberung von Troia mit anderen Überlebenden, darunter seinem Sohn Ascanius/Iulus, schließlich in Italien gelandet.⁵

Auf einem besonders weit verbreiteten Bildträger, den Münzen, wurden immer wieder Themen des troianischen Mythos aufgenommen (Abb. 3). Dies versinnbildlicht mit am eindrucklichsten das Interesse und die Bedeutung, die die römischen Kaiser diesem Thema beimaßen.⁶

Gerade diese Verbindung zum römischen Herrschertum dürfte im Mittelalter mit dafür bestimmend gewesen sein, dass sich so viele der damals mächtigen europäischen Geschlechter in der einen oder anderen Form die Geschichte des troianischen Krieges zu Nutze machten und ihre Herkunft von Teilnehmern an den Kämpfen um Troia zu beweisen suchten. Hier sei etwa beispielhaft an die für Kaiser Maximilian I. im frühen 16. Jh. geschaffenen Bilderchroniken erinnert, die mit der Eroberung Troias und seinem vermeintlichen Ahnherrn, Hektor dem Trojaner, begannen.⁷

Ganze Völker sahen sich als Nachfahren der Trojaner: die Franken, in ihrer Nachfolge die Franzosen, die Engländer, Normannen, Dänen, Isländer und viele andere; sogar den Türken wurde eine solche Herkunft durch einen fränkischen Chronisten bescheinigt.⁸ Der bekannte türkische Historiker İlber Ortaylı findet etwa im Gründungsmythos Roms viele Ähnlichkeiten mit osmanischen Vorstellungen.⁹

⁴ Latacz 1997: 1154-1155; Stoevesandt 2001: 88-97.

⁵ Spannagel 1999; Simon 2001: 154-173.

⁶ Mannsperger 2001: 103-107.

⁷ Borgolte 2001: 190-203 Abb. 208-209.

⁸ Der fränkische Chronist "Fredegar" (7. Jh. u.Z.) sah in den Türken Abkommen der Trojaner: Borgolte 2001: 193.

⁹ Ortaylı 2000: 11-22.

Der Name Troia war in seiner ungefähren topografischen Definition niemals verloren gegangen, doch wurden im Lauf der Jahrhunderte verschiedene Orte im engeren Umfeld als das historische Troia angesehen.¹⁰ Erst die im 19. Jh. erfolgte endgültige Bestimmung des den Griechen und Römern als Ilion bekannten Hügels von Hisarlık schuf hier vermeintliche Klarheit.¹¹ Doch zumindest für die vielen historischen Besucher Ilions vom persischen Großkönig Xerxes im 5. Jh. v.u.Z. bis zum römischen Kaiser Justinian im 6. Jh. u.Z. war klar, dass sie den Ort besuchten, der für sie mit Homers Ilias verbunden war.¹²

Als 1868 der reiche Kaufmann Heinrich Schliemann auf der Suche nach neuen Herausforderungen in der Troas erschien, befand er sich insofern in einer langen Tradition, als viele Gelehrte vor ihm die Stelle der sagenhaften Stadt zu finden gehofft hatten und gefunden zu haben glaubten.¹³ Schliemann stand jedoch besonders mit seiner keineswegs nur –wie ihm vorgehalten wurde– naiven Homergläubigkeit in der Tradition der Antike, die, wenig belastet von philologischer Kritik, den historischen Kern der Geschichte um die Eroberung Troias selten bezweifelt hatte.

Die Überlieferungsgeschichte der Neuzeit steht wiederum ganz im Bann eines bürgerlichen Bildungsideals, das in Theater, Literatur und Kunst bis auf unsere Tage, wenn auch schwindend, seinen Ausdruck findet. Die berühmtesten Künstler ihrer Zeit beschäftigen sich mit dem Mythos – jede Zeit erfindet sich ihr Bild vom Kampf um Troia immer wieder aufs Neue. Als Symbol begegnet uns dabei oft das Troianische Pferd, das inzwischen sogar in der Computertechnologie eine, wenn auch unrühmliche, jedoch genauso fatale Rolle spielt.¹⁴

Die Ausgrabungsgeschichte in Troia steht deshalb, ob sie es will oder nicht, in einer langen Tradition, die in ihren diversen Ansichten zur Lage und Bedeutung von Troia vielleicht auch die Heftigkeit der Debatten erklärt,

¹⁰ Nachdem erste Reisende v.a. die noch vorhandenen großartigen Ruinen von Alexandria Troas für Troia gehalten hatten, erwies sich die Meinung des Franzosen Jean Baptiste Lechevalier, dass der Ballı Dag bei Pınarbaşı das sagenhafte Troia sei, als besonders langlebig. Aslan - Thumm 2001: 323-329.

¹¹ Aslan - Thumm 2001: 326. Charles Maclaren, ein britischer Zeitungsverleger und Amateurgeologe, war zu diesem Schluss, weitgehend unbeachtet, schon im Jahr 1822 gekommen.

¹² Sage 2000: 211-231; Rose 2001: 180-187.

¹³ In den letzten Jahren wurde v.a. durch Forschungen von Robinson, Allen und Bloedow die Rolle des in der Troas ansässigen britischen Konsuls Frank Calvert für die Hinwendung Schliemanns zum Hügel von Hisarlık herausgearbeitet. Robinson 1995: 323-341; Allen 1999; Bloedow 1998/99: 5-40; Bloedow 1999: 627-644; Robinson 2001: 91-100. Zu Schliemann s. auch Cobet 2001: 112-115.

¹⁴ Biegel 2001: 440-454.

die neuerdings wieder geführt werden. Troia ist und bleibt ein Symbol, das in seiner realen Gestalt in Form der erhaltenen Ruinen nur wenig mit dem Epos und seiner Wirkung gemein hat und ihm doch nicht entkommen kann.

2. Troia und die Kulturpolitik in Geschichte und Gegenwart

Eine große Ausgrabung kann als Wissenschafteraustausch bezeichnet werden, als eine Art Graduiertenkolleg, Sonderforschungsbereich, Forschergruppenkonzentration und anderes mehr (Abb. 4). Wie jede Ausgrabung dient auch Troia einem Dialog, dem Austausch und der Zusammenarbeit von Menschen. Denn eine archäologische Ausgrabung führt in geradezu selbstverständlicher Weise zusammen, und zwar auf fast familiäre Art, was auch an den Lebensbedingungen liegt. In Troia sind das alljährlich – seit mittlerweile 15 Jahren – ca. 70 bis 80 Wissenschaftler und Techniker verschiedenster Disziplinen aus etwa 13 Ländern und bis zu 100 türkische Arbeiter. Die Ausgrabung in Troia erfüllt in vieler Hinsicht Vorstellungen von einer völkerverbindenden Kulturpolitik, die im Vorfeld der europäischen Erweiterung formuliert wurde. Schlagworte wie „internationaler Kulturdialog“ und „Förderung eines europäisch-kulturellen Denkens“, die auch Anatolien einbeziehen, sind in der international und interdisziplinär agierenden Ausgrabung selbstverständliche Grundbegriffe.¹⁵

Turgut Özal, Bozkurt Güvenç, der Historiker İlber Ortaylı, und der Archäologe Mehmet Özdoğan haben ähnliche Gedanken formuliert, die ich vor meinem eigenen Erkenntnishintergrund zusammenfassen möchte.¹⁶

Aus türkischer Sicht war Archäologie im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert ein aus dem Westen importiertes Konzept, das in osmanischer Zeit und zu Beginn der Republik Türkei von der Elite aufgegriffen wurde.¹⁷ Schließlich lagen alle Zentren, auf die sich die Archäologie zunächst konzentrierte, wenn man von Rom absieht, – also Mesopotamien, Ägypten, das Heilige Land und auch Griechenland – innerhalb des osmanischen Staats- und Einflussgebietes, bis hin zum Jemen.

¹⁵ Die Zitate sind entnommen: Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik der Bundesrepublik Deutschland (Konzeption 2000).

¹⁶ Özal 1991; Güvenç 1993; Ortaylı 2000; Özdoğan 1998.

¹⁷ Özdoğan 1998: 111-112.

So wie die Türkei ab dem 19. Jahrhundert viel Westliches als „modern“ imitierte, so tat sie das auch mit der Archäologie. Und die Archäologie war zunächst eine vor allem von Deutschland ausgehende Wissenschaft.¹⁸ Der Nationalismus, der auch in der Türkei, wie überall im Verlauf des 19. Jahrhunderts aufkam, ist ebenfalls ein Import aus dem Westen; entsprechend wurde er anfänglich als recht fremd empfunden. Deshalb suchte man zunächst nicht über die Vereinnahmung von antiken Kulturen nach einer eigenen Identität, wie es etwa manche europäischen Staaten taten.¹⁹ Das emotionale Herz des Osmanischen Reichs lag im Balkan, nicht in Anatolien. Der Staatsgründer Atatürk hat sich jedoch persönlich für die Geschichte samt Archäologie engagiert und lehnte die in Richtung Zentralasien zielende pantürkische Ideologie strikt ab. Er bestand darauf, „dass Anatolien das Heimatland eines Völkergemischs aus Jahrtausenden sei, unabhängig vom Ursprung einzelner Gruppen.“²⁰ Der Boden Anatoliens wurde wichtig, zusammen mit der Würdigung der Arbeit des Bauern. Die Hauptstadt hatte man aus strategischen und politischen Gründen nach Ankara verlegt. Die Vorstellung von der seit Urzeiten nährenden Mutter Erde – die Bindungen an den Boden und seine Vergangenheit –, und dies auch im Kulturbereich, wird heute noch auf allen Ebenen der Antikenverwaltung respektiert. Diese Grundhaltung ist bedeutend für die archäologische Betätigung im Lande, von der urgeschichtlichen über die hethitische, hellenistisch-römische, byzantinische bis hin zur islamischen Archäologie, da alle in Anatolien vorhandenen Denkmäler gleichermaßen geschätzt werden.²¹

Alles, was in der Erde gefunden wird, ist gleichbedeutend. Diese Grundeinstellung ist in den 30er Jahren durch deutsche Professoren bestärkt worden, die gezielt an türkische Universitäten berufen wurden und die aus einem Land geflohen waren, das in der Hitlerzeit Altertumforschung ganz anders verstand.²² Dieser geistige Zuwachs prägte die Ausbildung der einheimischen Archäologen.²³ Dennoch ist ein sich auf anderer Ebene

¹⁸ Filges 1999.

¹⁹ Özdoğan 1998; Zintzen 1998.

²⁰ Özdoğan 1998: 116-117.

²¹ Eine gute Zusammenfassung der Ausgrabungstätigkeiten in der Türkei für die Jahre 1990-1998 bietet Mitchell 1999: 125-191.

²² Vitzthum 2001: 321-322; Bozay 2001.

²³ Filges 1999; Çığ 1993.

bestätigender Nationalismus auch in der Türkei nicht ausgeblieben, im Gegenteil. Immer jedoch war Archäologie etwas für die Gebildeten aus noblen und damit auch reichen Familien, nicht zuletzt auch für die „höheren Töchter“.²⁴ Erst ab den 60er Jahren des letzten Jahrhunderts interessierte sich auch der türkische Durchschnittsbürger mehr und mehr für die Archäologie, und überall in der Türkei wird seither in zunehmendem Maße nach der Vergangenheit im Boden geforscht.

Der international bekannte türkische Prähistoriker Mehmet Özdoğan hat diese hier von mir geschilderten Aspekte teilweise zusammengefasst und schließt mit dem Satz:

„Die anatolische Vergangenheit ist Vergangenheit, wie auch immer ihr Charakter sein mag, heute gehört sie uns allen.“²⁵

3. Troia und die Wurzeln der europäischen Kultur

„Die Wurzeln der europäischen Kultur“ liegen in Athen, Rom und Jerusalem. Europas Identität beruhe auf einem auf dieser Basis heran-gereiften Humanismus. So sagte es der Islamwissenschaftler Bassam Tibi (Göttingen, Harvard) in einem Vortrag am 29. April 2000 anlässlich des Kongresses des Deutschen Altphilologenverbandes in Marburg.²⁶ „Athen“ steht hier wohl für Demokratie, „Rom“ für weite Strecken historischer, poli-tischer sowie kultureller Gemeinsamkeiten, „Jerusalem“ für den Glauben an ein und denselben Gott, sei es im Islam, im Judentum oder im Christentum. Beim letzten Kongress dieses Verbandes, der vor nicht allzu langer Zeit in Dresden stattfand (4./5. April 2002) betonte der ehemalige Herausgeber der deutschen Wochenzeitung „Die ZEIT“, Theo Sommer als Festredner: „Europa braucht, um dereinst zu einer die nationalen Unterschiede überwölbenden Identität zu gelangen, die Rückbesinnung auf gemeinsame Wurzeln.“²⁷ Natürlich sind die Wurzeln Europas auch im asiatischen Teil des Ostmittelmeerraumes zu finden. Im Mythos kam Europa auf dem Rücken eines Stiers von der Küste Palästinas/Syriens über das Meer. Dieselbe Landschaft brachte besagte drei Religionen hervor. Während diese inneren

²⁴ Auffallend ist der im Vergleich zu manch anderen europäischen Staaten hohe Frauenanteil in der Wissenschaft und damit auch in der Archäologie: Wedel 2000: 37-41.

²⁵ Özdoğan 1998: 121.

²⁶ Dietz 2000: 7.

²⁷ Süddeutsche Zeitung, 6./7. April 2002: 15.

emotionalen Bindungen zur Zeit der Kreuzzüge noch sehr präsent waren, scheint dies das „Abendland“ mittlerweile vergessen zu haben oder zu wollen. Viele Wurzeln Europas sind auch in Anatolien zu finden, eine sehr starke von ihnen liegt in Troia. Mit Troia ist bekanntlich einer der wirkungskräftigsten Mythen der Welt verbunden. Da fast jeder Mythos nach einem Platz verlangt, an dem er festgemacht wird –in diesem Fall ist es seit der Antike der alte Siedlungshügel, der heute Hisarlik heißt–, profitiert davon die Archäologie, ob sie es will oder nicht (Abb. 5).

Durch alle Jahrhunderte war Anatolien in seiner Geschichte mit Europa verbunden. Dies gilt nicht nur für die griechische Epoche und die römische Kaiserzeit, sondern das ist auch noch 1000 Jahre später der Fall, als das große Byzantinische Reich immer noch Griechenland und ganz Anatolien vereinigte. Was Mitteleuropa betrifft, so war beispielsweise Deutschland in römischer Zeit nur randlich mit der Welt des Mittelmeers verbunden. Erst nach vielhundertjähriger Pause gab es wieder einen engeren Kontakt mit Italien, das heißt mit dem Papsttum.²⁸

Die Mutterstadt Roms war Ilion/Troia. Von Rom aus wird die Stafette nach Konstantinopel weitergegeben und von dort aus in die orthodoxen Kirchen Osteuropas bzw. ins dritte Rom, nach Moskau. Das bedeutet zusammen rund 1000 Jahre Christentum in Anatolien, davor 1200 Jahre griechisch-römische Prägung.

Griechische und römische Städtegründungen gab es zuhauf über ganz Anatolien verteilt. Kaiser Augustus verherrlichte seine Taten am Augustus-Roma-Tempel von Ancyra, dem heutigen Ankara, der Hauptstadt der modernen Türkei. Berühmte Leute der Antike stammten aus Anatolien: Philosophen, Künstler, Wissenschaftler, Literaten etc. Homer, Herodot, Thales, Strabon und unzählige andere (Abb. 6). Der Apostel Paulus kam aus Tarsus. Er schrieb Briefe an die Galater (das waren von Europa aus eingewanderte Kelten, die in der Ankara-Region lebten), an die Epheser (Ephesus); er kam in die Troas, nach Alexandria.

Anatolien stand in der Vorzeit ganz zweifellos in großen Teilen unter dem Einfluss der Hochkulturen Mesopotamiens und Syriens, war aber bereits seit dem Neolithikum und in der Bronzezeit kulturell auch eng mit Europa verbunden –und das eher gebend als nehmend. In der Blütezeit Griechenlands während fast des gesamten 1. Jahrtausends v.u.Z. gehörte

²⁸ Güvenç 1993.

Anatolien selbstverständlich zum sogenannten kulturellen Ursprungsgebiet Europas dazu, vor allem nach der vollständigen Eroberung durch Alexander den Großen sowie während der römischen Kaiserzeit (Abb. 7). Der Kaukasus bildete die Grenze dieses Großraumes, in dem die entscheidenden Werte entstanden, die Europas kulturelles Verständnis begründeten.

Vor und während den Beitrittsverhandlungen Griechenlands zu Europa wurde mit großer, humanistisch geprägter Sympathie an die Kultur der Antike gedacht, z.B. an Homer. Bei gleichen Maßstäben müsste dies dann heute oder in Zukunft auch für Anatolien gelten.²⁹

In der Ausstellung Troia – Traum und Wirklichkeit konnte man die Schedelsche Weltchronik aus dem Jahr 1453 sehen. Sie zeigt wichtige Protagonisten des Troianischen Krieges sowie Turcus und Franco als Stammväter der Türken und Franken.³⁰ Bis dahin war die „Türkei“ akzeptierter Teil des in der Antike wurzelnden abendländischen Weltbildes gewesen. Es steht fest, dass nur eine relativ kleine Menschengruppe aus Zentralasien nach Anatolien kam und dass zuvor schon über 2000 Jahre Antike und Christentum in Anatolien zu Hause waren. Und fest steht auch, dass das Osmanische Reich mit Südosteuropa und dem Balkan über Jahrhunderte politisch und kulturell fest verzahnt war.

Homers Ilias, eines der Hauptwerke der Literaturgeschichte, ist in seiner Wirkung weit über seine Zeit hinaus lediglich mit dem Talmud, der Bibel oder dem Koran zu vergleichen. Die Troia-Ausstellung versuchte dies aufzuzeigen. Diese drei religiösen Texte wurden und werden über die Jahrhunderte, gar Jahrtausende hinweg mit Orten verbunden: das Judentum beispielsweise mit Jerusalem und Hebron, das Christentum mit Jerusalem und Bethlehem, der Islam mit Mekka, Jerusalem und Hebron; und schließlich wird der in der Ilias enthaltene Mythos mit Troia/Hisarlık in Bezug gesetzt, über das Nachfolgewerk der Aeneis des Vergil sogar mit Rom.

4. Troia und die Archäologie – neue Erkenntnisse

Insgesamt gesehen hat sich im Verlauf des letzten Jahrzehnts unser Bild von Troia erheblich verändert, aber auch das von dem Sänger Homer. Dieser wollte bekanntlich den Zorn des Achill beim Krieg um Troia und

²⁹ Adanır 2001: 83-121; Vitzthum 2001: 327.

³⁰ Brunner 2001: 221 Abb. 232.

dessen Auswirkungen beschreiben, nicht den Krieg selbst. Diesen setzt er beim Publikum als bekannt voraus.

Er verwendete somit Troia und das Kriegereignis nur als „Kulisse“ für einen Konflikt unter Menschen und Göttern. Die Ilias kann aber noch in ganz anderer Weise als „Kulisse“ verstanden werden. Homer oder seine Informanten kann man auch als „Zeitzeugen“ der Zustände im ausgehenden 8. Jh. v.u.Z. sehen. Die Landschafts- und Orts- „Kulisse“ musste nämlich im großen und ganzen für die Zeit um 720 v.u.Z., als die Ilias in etwa verfasst wurde, stimmen. Das heißt, dass die bei Homer zu findenden Hinweise auf Troia und die Umgebung und auch die sogenannten Beiwörter (Epitheta) nicht offenkundig widersprüchlich zur damaligen Realität sein durften. Die zeitgenössischen und die späteren Zuhörer aus der Umgebung Troias sollten zumindest in groben Zügen den Ort der Handlung wiedererkennen können – er sollte glaubhaft sein, so wie beispielsweise die Stadt London als Hintergrund für Edgar Wallace' Kriminalromane glaubhaft zu sein hat. Widersprüche bezüglich der These „Troia bildet in seiner archäologischen Erscheinung die Kulisse für Homers Ilias“ gibt es nicht, was aber hier nicht näher ausgeführt werden soll.³¹ Aus archäologischer Sicht war Troia zur Zeit Homers weitgehend ein Ruinenplatz. Diesen hatten die damaligen Bewohner der Landschaft –wahrscheinlich war er ohnehin mythenumwoben– vor Augen, wenn sie den Hang zum „Heiligtum“ hinaufstiegen. Ein Heiligtum können wir spätestens seit dem frühen 7. Jh. v.u.Z., also etwa zur Zeit Homers, an der Stelle voraussetzen, die dann noch bis in die späte Römische Kaiserzeit als Kultstätte diente.

Es gehört zu den spektakulären Ergebnissen des neuen Ausgrabungsprojektes, dass eine Außensiedlung des 17. bis 12. Jh. v.u.Z. (Troia VI/VIIa) gefunden werden konnte (Abb. 8). Sie bestand in ihrer Endphase aus großen Steinbauten. Bedeutende Reste der Unterstadthäuser fanden sich etwa in dem Gebiet westlich der Burgmauer, das anschließend durch ein Heiligtum überbaut wurde. Die späteren, überwiegend hellenistischen Bauten des 3. und 2. Jhs. v.u.Z. konservierten gleichsam die darunter liegenden älteren Befunde.

Wie die Grabungen ab dem Jahre 1993 zeigen, war die Unterstadt gegen Ende von Troia VI bzw. in Troia VIIa, also um 1300 v.u.Z. von einem eindrucksvollen, in den Kalkfelsen geschlagenen Verteidigungsgraben

³¹ Korfmann 2001b: 64-76.

umgeben.³² Er begrenzte das Siedlungsgebiet und verläuft im südlichen Teil, nach den geomagnetischen Untersuchungen zu schließen, in einer Wellenlinie auf und ab, wobei nicht ausgehauene Passagen die Stellen der Tore markieren (Abb. 9-10). Das Troia der zweiten Hälfte des 2. Jts. v.u.Z. war demnach weitaus größer als bislang gedacht. Troia war eine stark befestigte Residenz mit Unterstadt. Die Friedhöfe lagen, da Bestattungen in der Antike im Siedlungsgebiet nur ausnahmsweise (meist Kindergräber) vorgenommen wurden, folgerichtig außerhalb.³³

Bemerkenswert ist, dass es trotz der Lage Troias an der Ägäis Indizien gibt, die auf eine Bindung an Anatolien hinweisen. Gleichmaßen sind natürlich, etwa in der troianischen Keramik, starke Einflüsse aus dem ägäischen Bereich fassbar. Häufig ist bei unseren Grabungsergebnissen jedoch festzustellen, dass Sitten und Gebräuche üblich waren, die in Anatolien bekannt waren. Wir befinden uns mit dieser Aussage etwa im 13. Jh. bzw. der Zeit um 1200 v.u.Z. Zu diesem Fundbild passt ebenso das Detail eines unterirdischen Wasserlaufs (Abb. 11), der anscheinend mit dem in hethitischen Quellen genannten KASKALKUR identisch ist.³⁴ Diese Gottheit KASKALKUR wird als Stadtgott und Zeuge in einem Staatsvertrag genannt, den der Herrscher der Hethiter mit dem Vasallenstaat oder der Stadt Troia/Wilusa um 1280 v.u.Z. abschloss.

5. Troia und Anatolien

Die Grenzlage Troias fordert geradezu dazu auf, von diesem Punkt aus nach Osten wie nach Westen zu schauen. Aber auch aus Asien wie Europa schaute man auf Troia, in besonderer Weise jedoch von Griechenland aus. Das liegt an Homer und seinem großartigen Epos Ilias. Dass und wie sich in griechischer und römischer Zeit die Geister an Troia geschieden haben, zeigte unlängst Brian Rose.³⁵ Er stellt dar, in welchem Ausmaß der Ort das Spiegelbild der generellen Einstellung zum Osten war. In griechischer Zeit, zum Beispiel bei Homer, überwog die emotional neutrale Haltung. In römischer Zeit hatten die Troianer meist die Rolle des „guten Ostens“ inne – vertreten durch die Phryger –, von dem sich der „schlechte Osten“ – vertreten etwa durch die Meder – deutlich absetzte.

³² Korfmann 2001b, 70 Abb. 73. Hier sei für detaillierte und weiterführende Hinweise auf die Vorberichte zu den Grabungen in Troia in den *Studia Troica* 1, 1991 bis 11, 2001 verwiesen.

³³ Zusammenfassend zuletzt Becks 2002: 295-306 mit älterer Literatur.

³⁴ Frank – Mangini – Korfmann 2002: 305-314.

³⁵ Rose 2002: 329-345.

Eigentlich hat man sich immer schon etwas schwer getan, Troias kulturelle und sonstige Orientierung in Richtung Anatolien – als eine hauptsächlich in Anatolien integrierte Stadt – allgemein zu akzeptieren oder gar zu betonen. Bei unabhängiger Betrachtung sprach freilich schon immer vieles dafür. Was die Gegenwart betrifft, so besteht selbstverständlich kein Zweifel daran, dass Troia zur Türkei und somit zu Anatolien gehört. Das gilt aber auch für die vor-türkische Zeit mit dem byzantinischen Bischofssitz Ilion (Troia X), dem römischen Ilion (Troia IX) als Teil der Provinz Asia sowie dem hellenistischen Ilion (Troia VIII) als Teil der ionischen Welt.

Sollte Troia ausgerechnet in den Jahrhunderten vor Homer kulturell nicht zu Anatolien gehört haben? Der amerikanische Troia-Ausgräber Carl W. Blegen sah schon in Troia VI und VIIa eine Ansiedlung von Griechen.³⁶ Solch eine Meinung kam vermutlich deshalb auf, weil die Ausgräber, die bisher in Troia tätig waren, u. a. auch Schliemann, alle von Griechenland aus nach Troia kamen und später wieder dorthin zurück gingen. Sie hatten (gewiss unbewusst) ihre bevorzugte Blickrichtung. Aber: bis in die 30er Jahre gab es innerhalb Anatoliens auch wenig zu vergleichen, schon gar nicht in Westanatolien. Die bronzezeitliche Archäologie begann zu dieser Zeit erst. Hinzu kam und kommt, dass das homerische Epos eine starke urgriechische Komponente für den Ort suggeriert. Troia und die Troas blieben bei den Interpretationen zur historischen Topographie bestenfalls „Niemandland“.

Mittlerweile hat man jedoch vor dem Hintergrund der von der Archäologie weitgehend unabhängigen altanatolischen Sprachforschung überwiegend akzeptiert, dass es sich bei der Troas um luwisches, demnach altanatolisches, indogermanisches Sprachgebiet handelt und dass (W)Ilios/Troia mit dem in hethitischen Quellen genannten Gebiet (sei es die Stadt oder das Land) Wilusa/Truisa gleichzusetzen ist (Abb. 12).³⁷

In der gegenwärtigen Forschung um Troia kommen unter anderem die Ergebnisse von drei Fachdisziplinen der Altertumswissenschaften zusammen. Dabei handelt es sich zum einen um die Homerforschung als Teilgebiet der Gräzistik, zum anderen um die Altanatolistik, das heißt das Forschungsgebiet derjenigen, die sich mit den Sprachen und Kulturen der Hethiter und

³⁶ z.B. Blegen 1963. We have to accept the further conclusion that the founders of Troy VI were also Greeks – the earliest of their race to gain a foothold in Asia Minor.

³⁷ Hawkins 1999; Watkins 2000; Alp 2001; Latacz 2001; Starke 2001 (mit Zusammenfassung der Forschungsfortschritte seit den 20er Jahren des 20. Jhs.); Peschlow-Bindokat 2001; Peschlow-Bindokat 2002; Gonnet 2002; Niemeier 2002A; Niemeier 2002B.

Luwier beschäftigen. Dazu kommen drittens die neuesten Ergebnisse der zahlreichen Wissenschaftler, die seit 15 Jahren in Troia archäologisch arbeiten. Diese drei Disziplinen sind im Forschungsraum „Troia“ von Anfang an eng zusammengeführt worden.

Als Ausgräber in Troia nehmen wir die Ergebnisse der Fachleute auf den Gebieten der Gräzistik und der Altanatolistik zur Kenntnis und können sie auch akzeptieren, da sie nicht im Widerspruch zu unseren eigenen Resultaten stehen. Das bedeutet natürlich nicht, dass wir die Ergebnisse der beiden Sprachdisziplinen aus eigener Kompetenz und aus unserem archäologischen Material heraus erzielt hätten. Es ist selbstverständlich, dass wir z.B. allein aus der Archäologie heraus so gut wie gar nichts zu der Frage sagen können, ob es einen „historischen Kern“ –wie immer man ihn auch definieren mag– in der Troia-Geschichte der Ilias gibt; auch nicht dazu, ob die Gleichsetzung der Altanatoliten von (W)Ilios und dem hethitischen Vasallenstaat Wilusa schon völlig gesichert ist. Für manche Fachkollegen sind Punkte dieser Art Glaubenssache – und über Glaubensdinge kann man bekanntlich streiten.

Troia liegt am Eingang vom Mittelmeer zum Schwarzen Meer, zwischen zwei Kontinenten. Anatolien, Kleinasien ist ein Bindeglied zwischen Asien und Europa. Eine derzeit viel beachtete Schnittstelle der Weltpolitik ist der Balkan, eine andere der Kaukasus. Die Türkei liegt dazwischen. In der Weltgeschichte hatten Verkehrswege immer eine große Bedeutung, beispielsweise der Bosphorus und die Dardanellen, also auch Konstantinopel und Troia; konkret ging es hier um die Schifffspassage. Heutzutage geht es im Osten um die Pipelineverläufe des Erdöls und Erdgases und damit um politische und wirtschaftliche Einflussnahme und Macht.³⁸ Insgesamt gesehen erhielt die Türkei gerade in den letzten Jahren ihre alte Brückenfunktion zu den Gebieten Zentralasiens wieder; an die wirtschaftliche Bedeutung der Seidenstraße für das Osmanische Reich sei hier erinnert. Die politischen und wirtschaftlichen Handlungsmöglichkeiten der Türkei beziehen Bereiche ein, zu denen Europa derzeit keinen unmittelbaren Zugang hat. Es muss in diesem Zusammenhang auch verstärkt an die Funktion als Vermittler und Verkehrsweg zum islamischen und jüdischen Mittleren Osten, aber auch zu den tief christlich geprägten Ländern Armenien und Georgien erinnert werden.

³⁸ Lerch 2000. Rill – Şen 2001.

Somit mag ein Ort wie Troia auch heute wieder eine symbolische Bedeutung haben oder bekommen, wie so oft in seiner Geschichte, als ein mythenbeladener Ort zwischen den Welten, Kontinenten und Meeren. Wenn unsere wissenschaftliche Arbeit dazu beiträgt, dass sich in Troia und über Troia Menschen näher kommen, auch ein wenig die Politiker und damit auch die Politik zwischen der Türkei und Europa, sollte uns das eigentlich recht sein.

6. Troia und die Zukunft

Zum Schluss möchte ich einen Exkurs zur Zukunft Troias und seiner Umgebung anfügen, die uns am Herzen liegt (Abb. 13). Jeder Mythos wird –es wurde schon erwähnt– mit einem Ort oder mit einer Landschaft verbunden. Troia ist ein weltweit bekanntes Synonym für Krieg, für sinnlosen Krieg. Das soll man immer vor Augen haben.

Doch nach den vielen „Troianischen Kriegen“, den Kämpfen um Troia –und auch Gallipoli–, sollte hier, an der Grenze der Kontinente Asien und Europa und an der Grenze zweier Meere das Motto umgekehrt werden, sollte die Türkei Troia zum Synonym für Frieden werden lassen.

Frieden in der Politik. Schon in der näheren Zukunft ließen sich an diesem geschichtsträchtigen Ort Konferenzen und Tagungen durchführen. Warum nicht auch Troia/Çanakkale statt Genf, Davos, Brüssel, Washington und Camp David?

Auch **Frieden mit der Natur** könnte hier in dieser Landschaft beispielhaft verwirklicht werden. Die Troas ist, wie andere Küstenlandschaften auch, zunehmend einem Siedlungsdruck ausgesetzt. Diesem wurde auf Initiative des Troia-Projekts in verschiedener Hinsicht begegnet. Zum einen, für die Archäologie zunächst vorrangig, durch eine Sicherung der noch vorhandenen 60 alten Siedlungen und Monumente in unmittelbarer Umgebung von Troia. Dies wurde in einem ersten Schritt durch den 1996 vom türkischen Ministerrat eingerichteten *Historischen Nationalpark Troas* erreicht. Zum anderen wurde Troia 1998 durch die UNESCO in die Liste des Weltkulturerbes aufgenommen. Das Skamanderdelta ist für den nord-südlichen Vogelzug ein wichtiger Trittstein. Trotz des intensiven landwirtschaftlichen Anbaus sind Störche in der Troas nach wie vor weit verbreitet. Viele seltene und geschützte Vogelarten finden hier ein Refugium.³⁹ Eines der Ziele sollte auch sein, die noch vorhandenen seltenen Pflanzen, die schon Homer in seiner Ilias nannte, zu erhalten oder zu ihrer Wiederansiedlung beizutragen.

³⁹ Hutter – Schwaderer 2001: 305-314.

Im Interesse vieler müsste es liegen, dass die Entwicklung einer Landwirtschaft auf der Basis eines natürlichen, weniger intensiven Landbaus propagiert und unterstützt wird. **Made in Troia** könnte ein neues Synonym für Produkte aus einer naturgemäßen Landwirtschaft und Viehzucht für die nahegelegenen Millionenstädte Istanbul und Izmir werden. Beispielsweise wäre die Eröffnung von Büros von Naturschutzverbänden und solchen der Biolandwirtschaft in Çanakkale ein erster Schritt, die Bauern der Gegend für einen solchen Landbau zu gewinnen. Die Eingriffe in die Natur, z.B. durch Steinbruchtätigkeit am Beginn der unteren Skamanderebene, die den gesamten Nationalpark bestimmt, müssten behutsamer als bisher durchgeführt werden; insbesondere die Lebensader des Skamanderflusses mit seinen Auwaldresten ist dadurch, aber auch durch Abholzung und chemisch durchsetzte Landwirtschaft in großer Gefahr.

Frieden in der Kultur. Heute sind die Grabungsfunde Troias auf über 50 (!) Stellen der Welt in Sammlungen und Museen verstreut. An neun Orten gibt es derzeit Schatzfunde aus Troia. Durch den vom Staatspräsidenten und Kulturminister der Türkei angekündigten Bau eines großen Museums nach internationalem Standard könnte an die derzeitigen Besitzer von Troia-Funden ein interessantes Angebot gemacht werden: warum sollten nicht diese Funde –und sei es nur zeitweise– an ihren Herkunftsort zurückkehren? Neue, friedliche und verbindende Ideen und Initiativen sind gefragt. Aber auch aus wirtschaftlichen Gesichtspunkten böte sich ein solches Museum an, das dazu beitragen könnte, die bisher durchreisenden Touristen mit entsprechenden Angeboten eines „sanften Tourismus“ für längere Zeit in diesem landschaftlich sehr reizvollen und historisch hochinteressanten Gebiet zu halten.

Die Weichen für diese drei Aspekte „Frieden in der Politik, der Natur und Kultur“ sind in den letzten Jahren durch Entscheidungen der türkischen Regierung in die richtige Richtung gestellt worden.

Der Eroberer von Istanbul, Mehmet Fatih, hatte nicht nur einen Koran, sondern auch die Ilias des Homer in seiner Bibliothek. Er konnte sie offenbar lesen und schätzte sie so sehr, dass er nach der Eroberung Istanbuls Troia besuchte in der Vorstellung, die Türken seien nach langer Zeit nunmehr in ihre alte Heimat zurückgekehrt. Auf diese Weise konnte er auch als osmanischer Türke den anatolischen Boden und die in ihm ruhende Vergangenheit betonen und schätzen.⁴⁰

⁴⁰ Kreiser 2001: 282-289.

Troia-Anadolu: Geleceği Olan Geçmiş*

Manfred Korfmann

“Kim ki üç bin yıllık geçmişten
Bir ders çıkarmazsa,
Kalır gün be gün
Bilgisizce karanlıkta.”¹

Goethe, *Reinhold-Nameh, Batı-Doğu Divanı*

1. Troia: Düş ve Gerçek

2001-2002 senesinde 850.000 ziyaretçi ile son derece başarılı olan, Stuttgart, Braunschweig ve Bonn'da teşhir edilen 'Troia-Traum und Wirklichkeit' (Troia: Düş ve Gerçek) adlı serginin parolası, mitosu-düşü kapsayan kısım itibarı ile "Homeros, Bir Kitap ve Sonuçları: Antik Çağ'dan Bugüne" olabilirli (resim 1-2). Tarafımızdan arkeolojik açıdan kavranabilen Troia/İlion için hazırlanan bir serginin, mitolojiyi, mitolojinin iletilmesini ve daha sonraki dönemlere aktarılmasını kapsamadan anlaşılması mümkün değildi. Troia'nın fethiyle ilgili mitosun etkisi, seçilmiş örneklerle izlemek olanaklı idi.²

Grek-Roma dünyasının tasvir konularında, İlyada çok popüler bir yer tutmaktaydı.³ M.Ö. 7.-6. yy.'ı kapsayan Arkaik Çağ'dan itibaren –özellikle Atina kökenli siyah figürlü ve kırmızı figürlü vazo resimlerinde– sürekli değişen varyasyonlarla, Troia için savaşan yiğitlerin kahramanlıkları anlatılmaktaydı. Bunun temeli, sadece 9. savaş yılının 51 gününü anlatan ve

* Almanca'dan çeviren: Şirin Uzunoglu-Metin Alparslan.

Bu metin Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün izniyle Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık ve T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, *Troia: Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk* sergi kataloğunda Türkçe ve İngilizce olarak yayınlanmıştır.

¹ Goethe 1819. Goethe'de bu 3000 yıllık zaman dilimi Troia savaşı ile başlamaktadır.

² Bu konuda da Rüstem Aslan'a (M.A.) ve Dr. Gebhard Bieg'e, verdikleri çeşitli önerileri için teşekkür etmek isterim. Resimler, farklı şekilde kaydedilmedikçe Tübingen Üniversitesi'nin Troia Projesine aittir. Korfmann 2001: 4-23. Karşılaştırmak için Türkçe'de yayınlanan *Troia: Düş ve Gerçek* sergi kitabına bkz: Stuttgart-Braunschweig-Bonn 2001/2002B. Stuttgart-Braunschweig-Bonn 2001/2002C.

³ Blome 2001: 118-153; Rose 2001: 180-187.

"Akhilleus'un Öfkesi"ni konu alan Homeros'un İlyada'sı değil, İlyada'yı da içine alan ve birçok yazarın oluşturduğu destan serisiydi.⁴

Roma dünyasında İlyada, soyunu Troialı Aeneas'a bağlayan İulius-Claudius hanedanı için mühim bir rol oynamaktaydı ve dolayısıyla hükümdarların temsilinde önemliydi. Rivayete göre, Troia'nın fethinden sonra Aeneas, aralarında oğlu Ascanius/Julus da olmak üzere, sağ kalan diğerleriyle birlikte İtalya'ya ulaşmıştır.⁵

Çok yaygın bir tasvir taşıyıcısı olan sikkelerin üzerinde, Troia mitolojisi ile ilgili konular tekrar tekrar kullanılmıştır (resim 3). Bu da Roma İmparatorlarının bu konuya gösterdikleri ilgiyi ve verdikleri önemi göstermektedir.⁶

Roma hükümdarlığı ile ilişkisinden olsa gerek, Ortaçağ'da Avrupa'nın güç sahibi aileleri şu ya da bu şekilde Troia Savaşı'nın hikayesini kendi yararları doğrultusunda kullanmaya ve kendi soylarını Troia Savaşı'na katılanlara bağlamaya çalışmışlardır. Buna örnek olarak, erken 16. yy.'da İmparator Maximilian için hazırlanan ve Troia'nın fethi ile sözde kendisinin atası olan Hektor'la başlayan resimli tarih gösterilebilir.⁷

Birçok toplum kendisini Troia'lıların halefleri olarak görmüştür: Frankenliler, onların ardından Fransızlar, İngilizler, Normandiyalılar, Danimarkalılar, İzlandalılar ve daha birçokları. Türklere bile, Frankenli bir tarihçi tarafından böyle bir etnisite uygun görülmüştür.⁸ Tanınmış bir Türk tarihçisi olan İlber Ortaylı, Roma ile Osmanlı kuruluş mitosları arasında birçok benzerlik görmektedir.⁹

Eskiden beri coğrafi konumu tahmin edilen Troia'nın adı, hiçbir zaman unutulmamıştır, ancak yüzyıllar boyunca yakın çevrede bulunan çeşitli yerleşimler, Tarihi Troia olarak nitelendirilmiştir.¹⁰ Nihayet 19. yy.'da, Yunanlılar'ın ve Romalıların İlion olarak bildikleri Hisarlık Tepesi'nin

kesin bir şekilde Troia olarak tespit edilmesi, duruma açıklık getirmiştir.¹¹ Fakat en azından antik dönemde, Pers kralı Xerkses'ten (M.Ö. 5. yy.) Roma İmparatoru Justinian'a kadar (M.S. 6 yy.) İlion'a gelen ziyaretçiler, geldikleri bu yerin Homeros'un İlyada'sı ile ilişkili olduğunu biliyorlardı.¹²

1868 yılında, yeni maceralar arayan zengin tüccar Heinrich Schliemann Troas'a geldiğinde, uzun süren bir geleneği devam ettiriyordu, zira ondan önce birçok bilim adamı bu efsanevi kentin yerini bulmaya çalışmış ya da bulduğunu zannetmişti.¹³ Schliemann ise, antik bir geleneğin içinde bulunuyordu. Ancak bu antik gelenek ileri sürüldüğü gibi, sadece saf bir Homeros inancından ibaret değildi. Filolojik yönden, az eleştirilere maruz kalan ve Troia'nın fethi ile ilgili hikayenin tarihi bir öze dayandığını inkâr etmeyen bir gelenektir.

Yeniçağın geleneksel tarih anlayışı, tamamen kentlilerin kültür ideallerinin etkisi altında, tiyatro, edebiyat ve sanat dallarında azalarak da olsa, günümüze kadar ifade edilmiştir. Zamanın en ünlü sanatçıları bu mitos ile ilgilenmişler ve her dönem, Troia Savaşı ile ilgili kendi yorumlarını getirmişlerdir. Burada Troia Atı sıkça bir sembol olarak karşımıza çıkmakta ve aynı sembol bugün bilgisayar teknolojisinde bile bulunmaktadır. Tarihte olduğu gibi, burada da kötü bir rol üstlenmiştir.¹⁴

Troia'nın kazı tarihçesi bu nedenle, istese de istemese de uzun süren bir geleneğin içinde yer almaktadır. Belki de bu gelenek ile son zamanlarda Troia'nın yeri ve önemi hakkında farklı görüşlerden kaynaklanan, sıcak tartışmaların nedeni açıklanabilir. Bugün bir gerçek olarak, korunan kalıntılarıyla karşımıza çıkan Troia, bu destan ya da destanın etkileri ile belki çok az benzerlikleri olsa da, kendini bu destandan soyutlaması mümkün değildir. Troia bugün de bir semboldür.

⁴ Latacz 1997: 1154-1155; Stoevesandt 2001: 88-97.

⁵ Spannagel 1999; Simon 2001: 154-173.

⁶ Mannsberger 2001: 103-107.

⁷ Borgolte 2001: 190-203 resim 208-209.

⁸ Franken tarihçi "Fredegar" (M.S. 7. yy.) Türklerin kökenini Troialılara bağlamıştır; Borgolte 2001: 193.

⁹ Ortaylı 2000: 11-22.

¹⁰ İlk gezginler, özellikle Alexandria Troas'ın muazzam bir şekilde korunmuş olan kalıntılarını Troia olarak kabul ettikten sonra, Fransız gezgin Jean Baptiste Lechevalier'in Pınarbaşı'ndaki Ballı Dağı'nı muhtemel Troia olduğu hakkındaki düşüncesi, uzun bir zaman geçerliliğini korumuştur. Aslan-Thumm 2001: 323-329.

¹¹ Aslan-Thumm 2001: 326. İngiliz bir gazete yayıncısı ve amatör jeolog olan Charles Maclaren, dikkate alınmayan bu kaniya, 1822 senesinde varmıştır.

¹² Sage 2000: 211-231; Rose 2001: 180-187.

¹³ Son yıllarda özellikle Robinson, Allen ve Bloedow'un çalışmaları sonucunda, Troas'ta yaşayan Britanyalı konsolos Frank Calvert'in, Schliemann'ın Hisarlık'a yönelmesinde bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Robinson 1995: 323-341; Allen 1999; Bloedow 1998/99: 5-40; Bloedow 1999: 627-644; Robinson 2001: 91-100. Schliemann için bkz. Cobet 2001: 112-115.

¹⁴ Biegel 2001: 440-454.

2. Troia ve Tarihten Günümüze Kültür Politikası

Büyük bir kazı; bir bilim adamı değişimi ya da bir çeşit özel araştırma alanı, araştırma gruplarının yoğunlaşması gibi ifadelerle tanımlanabilir (resim 4). Tüm kazılarda olduğu gibi Troia da, insanların birlikte çalıştıkları, karşılıklı etkileşimde bulundukları bir diyaloga hizmet etmektedir. Bir arkeolojik kazı, yaşam şartlarından olsa gerek, insanları neredeyse ailevi tarzda bir araya getirir. Troia'da 15 yıldan beri, çeşitli uzmanlık dallarına ait yaklaşık 13 ülkeden gelen 70-80 bilim adamı ve teknisyen, ayrıca 100'e yakın Türk işçisi bir arada çalışmaktadır. Troia'daki kazı birçok yönden, Avrupa'nın genişleme politikası çerçevesinde yapılan konuşmalarda sözü geçen, farklı ulusları birleştiren bir kültür politikasını gerçekleştirmektedir. Anadolu'yu da kapsayan, "Uluslararası Kültür Diyalogu" ve "Avrupa Kültürel Düşüncesinin Geliştirilmesi" gibi sloganlar, uluslararası ve disiplinlerarası çalışmalarını sürdüren Troia kazısı için gayet doğaldır.¹⁵

Turgut Özal, Bozkurt Güvenç, tarihçi İlber Ortaylı ve arkeolog Mehmet Özdoğan benzer düşünceleri ifade etmişlerdir. Ben de bu düşünceleri, kendi bilgilerim doğrultusunda toparlamak istiyorum.¹⁶

Türkiye açısından arkeoloji, 19. ve 20. yy.'ın başlarında batıdan ithal edilen ve Osmanlı Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında seçkin bir grup tarafından benimsenen bir kavramdı.¹⁷ Zaten Roma'yı saymadığımız takdirde, arkeolojinin başlangıçta yoğunlaştığı merkezler, yani Mezopotamya, Mısır, Kutsal Ülke (Kudüs) ve Yunanistan; Yemen'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun etki alanında yer almaktaydı.

19. yy.'dan itibaren pek çok Batılı ögeyi 'modern' olduğu için taklit eden Türkiye, aynı taklitçiliği arkeolojide de yapmıştır. Arkeoloji ise, başta özellikle Almanya merkezli bir bilim dalı olmuştur.¹⁸ 19. yy. boyunca her yere olduğu gibi Türkiye'ye de ulaşan milliyetçilik akımı da aynı şekilde Batıdan ithal edilmiş ve bu nedenle başlangıçta oldukça yabancı gelen bir olgu olarak algılanmıştır. Bu yüzden, ilk başlarda bazı Avrupa ülkelerinin yaptığı gibi, antik döneme uzanan bir kültürel kimlik arayışına çıkılmamıştır.¹⁹ Osmanlı

İmparatorluğu' nun duygusal merkezi Anadolu'da değil, Balkanlarda yatıyordu. Cumhuriyetin kurucusu Atatürk ise, kişisel olarak hem tarihle hem de arkeolojiyle ilgilenmiş ve Orta Asya'ya yönelik Pan-Türk ideolojisini kesin olarak reddetmiştir. Atatürk, Anadolu'nun, "birbirinden bağımsız grupların kökeni ne olursa olsun, binlerce yıldır birbirleriyle kaynaşmış halkların vatani" olduğuna inanmıştır.²⁰ Anadolu toprakları, köylülerin gerçekleştirdiği işlerin onurlandırılmasıyla beraber önem kazanmış ve başkent politik ve stratejik önemi dolayısıyla Ankara'ya taşınmıştır. Tarihöncesinden beri süregelen 'besleyen toprak ana inancı' (toprağa ve onun geçmişine olan bağlılığı) kültürü de kapsayacak şekilde, tüm eski çağ bilimleriyle ilgilenen alanlarda kabul edilmiştir. Bu temel görüş, prehistorik dönemden Hitit'e, Helenistik-Roma'dan Bizans'a, oradan İslam arkeolojisine kadar ülkedeki tüm arkeolojik faaliyetler için önemlidir. Çünkü bu anlayış ile Anadolu'daki tüm anıtlara aynı değer verilmektedir.²¹

'Toprakta bulunan her şey aynı derecede önemlidir'; 30'lu yıllardaki bu temel düşünce, eski çağ bilimlerinin Hitler döneminde çok farklı şekilde algılanmasından dolayı, kendi ülkelerinden kaçan ve amaçlı olarak Türk üniversitelerine davet edilen Alman profesörler tarafından daha da güçlendirilmiştir.²² Bu manevi katkı, yerli arkeologların eğitimini etkilemiştir.²³ Buna rağmen, farklı alanda etkin olan bir milliyetçilik akımı, Türkiye'de de eksik değildi. Buna karşın arkeoloji her zaman, zengin ailelerden gelen entellektüeller ve 'varlıklı kız evlatları' için varolmuştur.²⁴ Orta gelirli Türk vatandaşları ise, arkeolojiye 60'lı yıllardan başlayarak, giderek artan bir şekilde ilgi duymaya başlamıştır. O dönemden itibaren Türkiye'nin her yerinde, toprağın altında yer alan geçmişin araştırılması çoğalarak devam etmiştir.

Uluslararası üne sahip prehistoryen Mehmet Özdoğan, yukarıda anlatılan durumu kısmen özetleyerek, son bir cümleyle konuyu şöyle bağlar:

"Anadolu'nun geçmişi, karakteri ne olursa olsun, artık hepimizin geçmişidir."²⁵

²⁰ Özdoğan 1998: 116-117.

²¹ 1990-1998 yılları arasında Türkiye'de yapılan kazılar hakkında Mitchell 1999: 125-191'de iyi bir özet sunmaktadır.

²² Vitzthum 2001: 321-322; Bozay 2001.

²³ Filges 1999; Çığ 1993.

²⁴ Diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında, bilimde ve arkeolojide kadınların payının daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır: Wedel 2000: 37-41.

²⁵ Özdoğan 1998: 121.

¹⁵ Bu kavramlar, Auswärtige Kultur- und Bildungspolitik der Bundesrepublik Deutschland (Konzeptionen 2000) den alınmıştır.

¹⁶ Özal 1991; Güvenç 1993; Ortaylı 2000; Özdoğan 1998.

¹⁷ Özdoğan 1998: 111-112.

¹⁸ Filges 1999.

¹⁹ Özdoğan 1998; Zintzen 1998.

3. Troia ve Avrupa Kültürünün Kökleri

“Avrupa kültürünün kökleri” Atina, Roma ve Kudüs’tedir. Avrupa kimliği bu temellerde yükselen hümanizme dayanmaktadır. İslâm araştırmacısı Bassam Tibi (Göttingen, Harvard) 29 Nisan 2000 tarihinde, Marburg’daki Almanya Eskiçağ Filologları Birliği’nin kongresi nedeniyle yaptığı konuşmasında böyle söyler.²⁶ Buradaki ‘Atina’ muhtemelen demokrasiyi, ‘Roma’ uzun tarihsel, politik ve kültürel birlikteliği, ‘Kudüs’ ise İslâm, Musevilik ya da Hristiyanlık olsun, aynı tek tanrıya inanmayı temsil etmektedir.

Kısa bir süre önce bu birliğin Dresden’de yapılan son kongresinde ise (4-5 Nisan 2002) açılış konuşmasını yapan, haftalık ‘Die ZEIT’ gazetesinin eski editörlerinden Theo Sommer, “Avrupa, ulusal farklılıkları örten bir kimliğe ulaşmak için, ortak köklerini hatırlamalıdır”, demiştir.²⁷ Avrupa’nın kökleri, elbette Asya kıtasının Doğu Akdeniz Bölgesi’nde de bulunmaktadır. Mitolojiye göre, Europa bir boğanın sırtı üzerinde denizi aşarak Suriye/Filistin kıyılarından gelmiştir. Aynı bölge, yukarıda anlatılan üç dini ortaya çıkarmıştır. Haçlı Seferleri sırasında çok güçlü olan bu duygusal bağları Avrupa, şimdi unutmuş görünüyor ya da unutmak istiyor. Köklerden birçoğu Anadolu’da, en güçlülerinden biri de Troia’da bulunmaktadır. Bilindiği gibi Troia, dünyanın en etkileyici mitoslarından biri ile ilişki içerisindedir. Neredeyse her mitos, bağlanabileceği bir mekâna muhtaç olduğu için –bizim durumumuzda bu, Antik Çağ’dan beri günümüzde Hisarlık adını alan eski yerleşim yeridir– arkeoloji istesin ya da istemesin bu durumdan faydalanmaktadır (resim 5).

Yüzyıllar boyunca Anadolu, tarihiyle Avrupa’ya bağlı idi. Bu sadece Yunan ya da Roma İmparatorluk Dönemi boyunca değil, 1000 sene sonrasında Bizans İmparatorluğu, Yunanistan ve Anadolu’yu halâ birbirine bağladığında da geçerliydi. Orta Avrupa ise, örneğin Almanya, Roma Dönemi’nde kısıtlı olarak Akdeniz dünyası ile temas halindeydi. Ancak yüzyıllar süren bir aradan sonra tekrar İtalya ile daha doğrusu Papalık ile yakın ilişkiler içerisine girmiştir.²⁸

Roma’nın ana kenti İlion/Troia’dır. Bir bayrak koşusuna benzetecek olursak, bu bayrak Roma’dan Konstantinopolis’e, buradan da Doğu Avrupa’nın Ortodoks Kiliselerine, yani üçüncü Roma ünvanını taşıyan

Moskova’ya verilir. Böylece Anadolu 1000 yıl Hristiyanlığın, ondan önce de 1200 yıl Grek-Roma’nın etkisinde kalmıştır. Çok sayıda Grek ve Roma kenti, Anadolu’nun her yerine yayılmış durumdaydı. İmparator Augustus, tüm başarılarını Ancyra’daki, yani günümüz modern Türkiye’nin başkenti Ankara’daki tapınağına yazdırmıştır. Antik dönemin birçok ünlü ismi Anadolu’ludur: filozoflar, sanatçılar, bilim adamları, yazarlar vb., Homeros, Herodot, Thales, Strabon ve daha birçokları (resim 6). Havari Paulus Tarsus’ludur ve kendisi, Galatlar’a (Ankara bölgesine göç edip orada yaşayan Keltler), Efesliler’e (Ephesus) mektuplar yazmış ve Troas’ta, Alexandria Troas’ı ziyaret etmiştir.

Anadolu, hiç kuşkusuz eski dönemlerde büyük ölçüde Mezopotamya ve Suriye’nin yüksek kültürlerinden etkilenmiştir, ancak Neolitik ve Tunç Çağlar’dan itibaren Avrupa ile de yakın ilişki içerisindeydi, bu ilişkide ise etkilenenden çok etkileyen olmuştur. Yunanistan’ın en parlak dönemlerinde, yani neredeyse tüm M.Ö. 1. binyıl boyunca Anadolu, doğal olarak Avrupa kültürünün köken bölgesi içinde yer almıştır. Bu durum özellikle Büyük İskender Anadolu’yu tamamıyla fethettikten sonra ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde söz konusuydu (resim 7). Avrupa’nın kültürel anlayışının oluşmasını sağlayan değerlerin geliştiği büyük alanın sınırı Kafkaslar’dır.

Yunanistan’ın Avrupa’ya üyelik görüşmeleri öncesinde ve sırasında, hümanist ağırlıklı bir sempati ile antik dönem kültürü göz önünde bulundurulmuştur, örneğin Homeros. Aynı ölçüler doğrultusunda bu, bugün ya da gelecekte Anadolu için de geçerli olmalıdır.²⁹

‘Troia-Düş ve Gerçek Sergisi’nde, 1453 tarihinde basılan Schedel’in Dünya Tarihi’ni de görmek mümkündür. Bu kitapta, Troia Savaşı’nın önemli katılımcıları arasında, aynı zamanda Türkler’in ve Frankenliler’in ataları olarak gösterilen Turcus ve Franco da sayılmaktadır.³⁰ O zamana kadar ‘Türkiye’, kökleri antik kültüründe olan Batı’nın dünya görüşünün bir parçası idi. Orta Asya’dan Anadolu’ya sadece küçük bir insan grubunun gelmiş olduğu, önceleri ise, 2000 seneye aşkın, Anadolu topraklarında Antik Çağ ve Hristiyanlık Dönemi yaşandığı kesindir. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun Güneydoğu Avrupa ve Balkanlar ile yüzyıllar boyunca siyasi ve kültürel yönden, sıkı bir şekilde bağlı olduğu da kesindir.

²⁶ Dietz 2000: 7.

²⁷ Süddeutsche Zeitung, 6./7. April 2002: 15.

²⁸ Güvenç 1993.

²⁹ Adanır 2001: 83-121; Vitzthum 2001: 327.

³⁰ Brunner 2001: 221 resim 232.

Edebiyat tarihinin temel eserlerinden olan Homeros'un İlyada'sı, etkileri açısından kendi zamanını oldukça aşmış ve sadece Talmud, İncil ve Kur'an ile karşılaştırılabilir. Troia sergisi bunu göstermeye çalışmıştır. Bu üç dini metin; yüzyıllar, hatta binyıllar geçmesine rağmen, mekânlarla özdeşleştirilmiştir: Musevilik, Kudüs ve Hebron ile; Hristiyanlık, Kudüs ve Beytlehem ile; İslâm, Mekke, Kudüs ve Hebron ile; son olarak İlyada'daki mitos Troia/Hisarlık ile, hatta onun devamı niteliğinde olan Vergil'in Aeneis'i sayesinde, Roma'yla birlikte anılmaktadır.

4. Troia ve Arkeoloji-Yeni Görüşler

Genel olarak baktığımızda, son on sene içinde Troia ve ozan Homeros hakkındaki bilgilerimiz oldukça değişmiştir. Bilindiği gibi o, Troia Savaşı'nın kendisini değil, Akhilleus'un, savaş sırasındaki öfkesini ve bunun sonuçlarını anlatmak istemiştir. Çünkü dinleyicilerin, savaşı bildiklerinden yola çıkmıştır.

Böylece Homeros, Troia ve cereyan eden savaşı, sadece insanlar ve tanrılar arasındaki uyumsuzluğu anlatmak için, bir 'kulis' olarak kullanmıştır. İlyada, başka bir yönden de 'kulis' olarak anlaşılabilir. Homeros'u ya da ona bilgi verenleri, M.Ö. 8. yy. sonunun şahitleri olarak da algılayabiliriz. Anlatılan çevre ve mekân, 'kulis' olarak, İlyada'nın yazıya geçirildiği M.Ö. 720'lerdekine büyük ölçüde uymalıydı. Bu nedenle, Homeros'da Troia ve çevresi ile ilgili verilen bilgiler ve sıfatlar (Epitheta) o dönemin gerçekliği ile tamamıyla çelişmemeliydi. O dönem ya da daha sonrasında Troia çevresinden gelen dinleyiciler, en azından olayların geçtiği mekânı, kabaca teşhis edebilmeliydiler. Ünlü yazar Edgar Wallace'ın polisiye romanlarında, arka plan olarak Londra ne denli inandırıcı kullanıldıysa, İlyada'nın 'kulisi' de o denli inandırıcı olmalıydı. 'Troia arkeolojik varlığı ile, Homeros'un İlyada'sı için bir kulis oluşturmaktadır', tezine karşı söylenebilecek bir şey yoktur. Bununla birlikte bu konu, burada daha ayrıntılı anlatılmayacaktır.³¹ Arkeolojik açıdan bakıldığında Troia, Homeros'un yaşadığı dönemde büyük ölçüde bir harabe yeri görünümündeydi. Muhtemelen mitoslarla örülü bu harabe, 'kutsal alan'a giden yolu çıktıklarında, dönemin bölge sakinlerinin gözleri önündeydi. Bir kutsal alanı, en geç M.Ö. 7. yy.'ın başlarından, yani yaklaşık Homeros döneminden itibaren kabul etmemiz mümkündür. Aynı yer, Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kült yeri olarak kullanılmıştır.

³¹ Korfmann 2001b: 64-76.

M.Ö. 17-12. yy.'a ait (Troia VI/VIIa) bir aşağı yerleşmenin bulunması, yeni kazı-projesinin en çok yankı uyandıran sonuçlarından biridir (resim 8). Bu aşağı şehir, son evresinde büyük taş binalardan oluşmaktadır. Aşağı şehir evlerinin önemli kalıntıları, kale duvarının batısındaki alanda bulunmaktadır. Bu kalıntıların üstüne daha sonra bir tapınak inşa edilmiştir. Daha sonraki, ağırlıklı olarak M.Ö. 3. ve 2. yy.'a ait Hellenistik yapılar, aynı zamanda alt tabakalardaki buluntuları korumuştur.

1993 yılından sonra yapılan kazılara göre; aşağı şehir, Troia VI'nın sonlarına doğru ya da Troia VIIa'da, yani M.Ö. 1300'lerde ana kayaya oyulmuş, etkileyici bir savunma hendeği ile çevriliydi.³² Yerleşim alanını sınırlayan hendek, jeomanyetik araştırmalara göre, güney bölümünde dalgalı bir hat izlemekte, yer yer bırakılmış alanlar ise, giriş yerleri göstermektedir (resim 9-10). Buna göre Troia, M.Ö. 2. binyılın ortalarında, daha önce düşünüldüğünden çok daha büyüktü. Troia, aşağı şehri olan bir yönetim merkezi idi. Mezarlığı ise, antik çağda ölü gömme çok nadir olarak yerleşim alanları içerisinde (çoğu zaman çocuk mezarları) yapıldığı için, tahmin edildiği gibi yerleşme dışındaydı.³³

Troia'nın, Ege'deki konumuna rağmen, Anadolu'yla olan bağlarına işaret eden buluntuların olması kayda değerdir. Diğer taraftan, Ege'nin etkisini de yoğun olarak hissetmek mümkündür; örneğin çanak çömlekte. Kazı sonuçlarımızda ise, sıkça Anadolu'dan tanınan gelenek ve göreneklerin kullanıldığını tespit etmekteyiz. Bu beyanatımızla, yaklaşık M.Ö. 13 yy., yani M.Ö. 1200'leri kastetmekteyiz. Hitit kaynaklarında geçen KASKAL.KUR ile özdeş olduğu sanılan düden (resim 11) de bu buluntu konseptine uymaktadır.³⁴ Tanrı KASKAL.KUR, Hitit kralı ile vasal ülkesi ya da vasal kenti olan Troia/Wilusa arasında, yaklaşık M.Ö. 1280'de yapılan antlaşmada, kent tanrısı ve şahit olarak anılmaktadır.

5. Troia ve Anadolu

Troia'nın coğrafi konumu, hem doğuya hem de batıya bakmamızı zorunlu kılmaktadır.

Ancak Asya ve Avrupa'dan da Troia'ya bakılmaktaydı, özellikle de Yunanistan'dan. Bunun sebebi Homeros ve onun muazzam destanı İlyada'dır.

³² Korfmann 2001b: 70 resim 73. Troia'daki kazı sonuçları hakkında daha detaylı bilgiler için bkz. Studia Troica 1, 1991'den 11, 2001'e kadar.

³³ Son toparlayan (eski literatür de dahil) Becks 2002: 295-306.

³⁴ Frank - Mangini - Korfmann 2002: 305-314.

Yunan ile Roma dönemlerinde, Troia hakkında fikir ayrılığı olduğunu ve bu ayrılığın ne şekilde gerçekleştiğini, yakın zamanda Brian Rose göstermiştir.³⁵ Kendisi Troia'nın, genel olarak doğuya olan bakışını ne derece yansıttığına işaret etmektedir. Yunan Dönemi'nde, örneğin Homeros'da, duygusal açıdan nötr bir tutum ağırlık kazanmaktaydı. Roma Dönemi'nde Troia'lılar, Frig'lerin de etkisiyle, 'Kötü Doğu'yu temsil eden Med'lerden kesin bir şekilde ayrı tutulmuş ve çoğu zaman 'İyi Doğu'nun rolünü üstlenmişlerdir.

Troia'nın, kültürel ve daha başka alanlarda Anadolu'ya yönelmiş ve neredeyse tümüyle Anadolu'ya entegre olmuş durumunu kabul etmek, hep biraz zor olmuştur. Tarafsız bir bakış açısıyla bakıldığında ise, aslında her zaman çok şey buna işaret etmekteydi. Bugün ise, Troia'nın Türkiye'ye, böylelikle de Anadolu'ya ait olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Bu aynı zamanda Türkler'in hakimiyetine girmeden önceki dönemler için, yani Bizans Piskoposluk merkezi olan İlion (Troia X), Asya'nın bir vilayeti olan Roma Dönemi İlion'u (Troia IX) ve İyon dünyasının bir parçası olan Helenistik İlion (Troia VIII) için de geçerli bir durumdur.

Troia, kültürel açıdan sadece Homeros'dan önceki yüzyıllarda mı Anadolu'nun bir parçası değildi? Troia hafiri Carl W. Blegen, Troia VI ve Troia VIIa'da bile bir Yunan yerleşimi görmektedir.³⁶ Böyle bir düşüncenin oluşması, büyük bir olasılıkla Troia'da çalışan arkeologların hepsinin, Schliemann da dahil olmak üzere, Yunanistan'dan gelmiş ve daha sonra yine oraya dönmüş olmalarından kaynaklanmaktadır. Hepsinin tercih ettikleri bir bakış açısı (kuşkusuz bilinç altında) vardı. Ancak 30'lu yıllara kadar Anadolu'da, özellikle Batı Anadolu'da, karşılaştırılabilir malzeme azdı. Tunç Çağı arkeolojisi bu dönemde henüz başlamıştı. Buna ilâveten, Homeros destanı, Troia için güçlü bir eski Yunan kültürünü varsaymaktadır. Bu nedenle Troia ve Troas yorumlarda, en iyi şartlarda "hiç kimsenin yurdu" olarak kalmıştır.

Geçen süre içerisinde, arkeolojik araştırmalardan büyük oranda bağımsız olarak yürütülen Eski Anadolu Dilleri Araştırmaları'nda; Troas'ın, Luvi dili, yani eski Anadolu ve Hint-Avrupa dil alanına ait olduğu onaylanmış, (W)İlios/Troia'nın da Hitit metinlerinde adı geçen (kent ya da ülke) Wilusa/Truisa ile özdeş olduğu kabul edilmiştir (resim 12).³⁷

Yeni dönem Troia araştırmalarında, eski çağ bilimlerine ait üç uzmanlık dalının elde ettiği sonuçlar bir araya gelmektedir. Biri Eski Yunan Filolojisi'nin bir bölümünü teşkil eden Homeros araştırmaları, diğeri ise Eski Anadolu Araştırmaları, yani Hititler ve Luviler'in dilleri ve kültürlerini araştıran bilimcilerdir. Buna bir de Troia'da 15 yıldır arkeolojik alanda çalışanların sonuçları eklenmiştir. Bu üç disiplin başından beri "Troia" araştırmalarında bir arada çalışmıştır.

Troia'da çalışan arkeologlar olarak biz, Eski Yunan ve Eski Anadolu uzmanlarının sonuçlarını dikkate almaktayız ve kendi sonuçlarımızla çelişmedikleri için onları kabul edebilmekteyiz. Bundan, farklı iki dilbiliminin elde ettiği sonuçlara, bizlerin de kendi buluntularımızla ulaşabileceğimiz anlamı çıkarılmamalıdır. Bizler doğal olarak, sadece arkeolojiden yola çıkarak, İlyada'daki Troia destanında 'tarihsel bir öz'ün var olup olmadığı ya da Eski Anadolu uzmanları tarafından kabul edilen (W)İlios'un, Hitit vasal devleti Wilusa'yla özdeş olup olmadığı konusunda, hiçbir şey öne süremeyiz. Bu konular bazı meslektaşlar için inanç meselesidir ve bilindiği gibi inançlar konusunda tartışılabilir.

Troia, iki kıta arasında, Ege ile Karadeniz'i birbirine bağlayan boğazın girişinde yer alır. Anadolu ise, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlar. Son zamanlarda Balkanlar, dünya siyaseti açısından çok dikkat çeken bir kesişme noktası durumuna gelmiştir, bir diğer kesişme noktası da Kafkasya'dır. Türkiye, bu bölgelerin arasında yer alır. Dünya tarihinde ulaşım yolları her zaman büyük önem taşımıştır. Bugünkü adları ile İstanbul Boğazı'nı ve Çanakkale Boğazı'nı, dolayısıyla Konstantinopolis ile Troia'yı buna örnek olarak göstermek mümkündür. Burada önemli olan deniz geçiş yollarıdır. Günümüzde ise doğuda önemli olan, petrol ve doğal gaz hatlarıdır. Bu hatlara sahip olan, siyasi ve ekonomik açıdan etkili ve güç sahibidir.³⁸ Genel olarak bakacak olursak, Türkiye son yıllarda, Orta Asya'ya yönelik eski köprü işlevini yeniden kazanmıştır. Burada, Osmanlı Dönemi'nde İpek Yolu'nun ekonomik önemini hatırlamak isteriz. Türkiye'nin siyasi ve ekonomik faaliyet alanı, Avrupa'nın doğrudan ulaşamayacağı bölgeleri de kapsamaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin, Müslüman ve Musevi olan Ortadoğu'ya, ayrıca Hristiyanlığın etkili olduğu Ermenistan'a ve Gürcistan'a aracı ve ticaret yolu olarak, sahip olduğu işlevinin tekrar hatırlatılmasında yarar vardır.

³⁵ Rose 2002: 329-345.

³⁶ Örneğin Blegen 1963: We have to accept the further conclusion that the founders of Troy VI were also Greeks - the earliest of their race to gain a foothold in Asia Minor.

³⁷ Hawkins 1999; Watkins 2000; Alp 2001; Latacz 2001; Starke 2001 (20. yy.'ın 20'li senelerinden başlayarak bilim tarihinin özeti ile); Peschlow-Bindokat 2001; Peschlow-Bindokat 2002; Gonnet 2002; Niemeier 2002A; Niemeier 2002B.

³⁸ Lerch 2000; Rill-Şen 2001.

Bu nedenle dünyalar, kıtalar, denizler arasında, destanlarla yüklü bir yer olan, Troia -tarihte sık sık olduğu gibi- yeniden sembolik bir anlam kazanabilir. Eğer bilimsel çalışmalarımız, Troia'da ya da Troia dolayısıyla, insanların, politikacıların ve böylece Türkiye ile Avrupa arasındaki siyasetlerin birbirine yakınlaşmalarını sağlayabilirse, bundan memnun olmalıyız.

6. Troia ve Gelecek

Son olarak, bizim için çok önemli olan bir konu üzerine, Troia'nın ve çevresinin geleceği konusuna kısaca değinmek istiyorum (resim 13). Daha önce de bahsedildiği gibi, her destan bir mekâna bağlıdır. Troia bütün dünyada savaşın, anlamsız savaşın, bir sembolü olarak bilinmektedir. Bunu hep göz önünde bulundurmalıyız.

Birçok "Troia Savaşı"ndan sonra, Gelibolu dahil olmak üzere, Asya ve Avrupa kıtalarının sınır bulduğu ve iki denizin sınırlandığı bu yerde Türkiye, Troia'yı savaşın değil, barışın sembolü yapmalıdır.

Siyasette barış. Yakın gelecekte dahi, tarihle yüklü olan bu yerde; konferanslar ve toplantılar düzenlenebilir. Cenevre, Davos, Brüksel, Washington, Camp David yerine, neden Troia/Çanakkale olmasın?

Doğayla barış da bu çevrede örnek olacak bir şekilde geliştirilebilir. Troas Bölgesi, diğer sahil şeritleri gibi giderek artan yoğun yerleşme tehdidi altındadır. Buna Troia Projesi'nin öncülüğünde bir çok açıdan önlem alınmaya çalışılmıştır. İlk olarak, arkeologlar için bir önceliğe sahip olan, Troia'nın yakın çevresindeki 60 adet eski yerleşme ve anıt koruma altına alınmıştır. Bu durum 1996 yılında, Bakanlar Kurulu'nun Troia'yı Tarihi Milli Park olarak ilân etmesiyle gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak Troia, 1998 yılında UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmıştır. Karamenderes deltası, göçmen kuşların kuzey-güney rotasında çok önemli olan bir konaklama yeridir. Yoğun tarıma rağmen leylekler, Troas'da daha önce de olduğu gibi, halâ yaygındır. Bu bölge, az rastlanan ve koruma altındaki kuş türleri için koruma alanı işlevi görmektedir.³⁹ Bir başka amaç ise, Homeros'un İlyada'sında da geçen halâ varolan bitki türlerini korumak ya da bazılarını yeniden yetiştirmek olmalıdır.

³⁹ Hutter-Schwaderer 2001: 305-314.

Doğal bir temele dayalı yoğun olmayan bir tarımın geliştirilmesi, desteklenmesi ve özendirilmesi çoğunluğu ilgilendiren bir konu olmalıdır. **Made in Troia**, bölgeye yakın olan milyonluk İstanbul ve İzmir kentleri için, biyolojik yöntemle elde edilen tarım ve hayvancılık ürünlerinin yeni adı olabilir. Bölgedeki çiftçilerin bu tür ürünlere yönelmesini sağlamak için atılacak ilk adım çevre koruma derneklerinin Çanakkale'de büro açmalarıdır. Doğaya yapılan müdahaleler, örneğin tüm Milli Parkı etkilemekte olan Aşağı Karamenderes platosunun başında işletilen taş ocağı, şimdiye kadar olduğundan daha özenli yapılmalıdır. Ayrıca ağaç kesimi ve kimyasal tarım nedeniyle, özellikle Karamenderes'in can damarı, ormanlarıyla beraber, büyük tehdit altındadır.

Kültürde barış. Günümüzde Troia kazı buluntuları, 50 (!)'den fazla müze ve koleksiyonlara dağılmış durumdadır. Troia Hazine'sine ait buluntular 9 farklı yerdedir. Türkiye Cumhurbaşkanı ve Kültür Bakanı'nın ilân ettiği uluslararası standartlardaki büyük müzenin yapımı ile Troia buluntuları sahiplerine şu ilginç teklif yapılabilir: Bu buluntular neden -geçici bir süre için de olsa- bulundukları yere geri dönmessin? Burada yeni, barışçıl ve birleştirici fikirler ve girişimler gereklidir. Böyle bir müze, ekonomik açıdan bakıldığında da önemli olabilir. Müze sayesinde şimdiye kadar sadece buradan geçen turistler, 'hafif bir turizm' ile doğal ve tarihsel bakımdan oldukça ilginç olan bu bölgede daha fazla kalmaya yönlendirilebilir.

Bu üç konunun ana hatları; yani siyasette, doğada ve kültürde barış, Türk Hükümetinin son yıllarda aldığı kararlarla çizilmiştir.

İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmet'in kütüphanesinde, sadece Kur'an değil Homeros'un İlyada'sı da vardı. Kendisi İlyada'yı okuyabiliyor ve ona öylesine değer veriyordu ki, İstanbul'u aldıktan sonra, Troia'yı ziyaret eder. Bu ziyaretin temelinde, Türkler'in uzun bir dönemden sonra eski yurtlarına geri dönme düşüncesi vardı. Bu şekilde o, bir Osmanlı olarak bile Anadolu'nun topraklarına ve geçmişine değer veriyor ve bunu vurguluyordu.⁴⁰

⁴⁰ Kreiser 2001: 282-289.

Bibliographie/Bibliyografya

- Adanır, F.
2001 "Das Osmanische Reich als orientalische Despotie in der Wahrnehmung des Westens", E. Kürşat-Ahlers (ed.), *Türkei und Europa. Facetten einer Beziehung in Vergangenheit und Gegenwart*, Frankfurt am Main: 83-121.
- Allen, S.H.
1999 *Finding the Walls of Troy. Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık*, Berkeley, Los Angeles, London.
- Alp, S.
2001 "Das Hieroglyphensiegel von Troia und seine Bedeutung für Westanatolien", G. Wilhelm (ed.), *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, Würzburg (4.-8. Oktober 1999)*, Wiesbaden: 27-31.
- Aslan, R. - Thumm, D.
2001 "Ein Traum und seine Auswirkungen. Troia und die Anfänge der Archäologie", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 323-329.
- Becks, R.
2002 "Bemerkungen zu den Bestattungsplätzen von Troia VI", R. Aslan - S.W.E. Blum - G. Kastl - F. Schweizer - D. Thumm, *Mauerschau, Festschrift für Manfred Korfmann*, Remshalden, Grunbach: 296-306.
- Biegel, G.
2001 "Mythenwandel. Troiarezeption im 20. Jahrhundert in Theater, Literatur und Kunst", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 440-454.
- Blegen, C. W.
1963 *Troy and the Trojans*, London.
- Bloedow, E.F.
1998/99 "Heinrich Schliemann und Frank Calvert in the Troad - 1868-1873", *Boreas* 21/22: 5-40.
1999 "Rezension zu Susan Heuck Allen, *Finding the Walls of Troy*", *Echos du Monde Classique/Classical Views*, Mai '99: 627-644.
- Blome, P.
2001 "Der Mythos in der griechischen Kunst", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 118-153.
- Borgolte, M.
2001 "Europas Geschichten und Troia. Der Mythos im Mittelalter", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 190-203.
- Bozay, K.
2001 *Exil Türkei: ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in die Türkei (1933 - 1945)*, Münster.
- Brunner, H.
2001 "Die in jeder Hinsicht schönste und beste Stadt', Deutsche Troialiteratur des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 212-225.
- Çiğ, M.
1993 "Mustafa Kemal Atatürk und die Archäologie in der Türkei", *Istanbulur Mitteilungen* 43: 517-522.

- Cobet, J.
2001 "Schliemann liest Homer. Der Traum von Troia", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 112-115.
- Dietz, G.
2000 *Mitteilungen für Lehrerinnen und Lehrer der Alten Sprachen - Deutscher Philologenverband, Landesverband Baden-Württemberg*, (28.07.2000).
- Filges, A.
1999 *Kayıp zamanların peşinde. Alman Arkeoloji Enstitüsü Anadolu Kazıları. Auf der Suche nach verschwundenen Zeiten. Die Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts in der Türkei, Istanbul*.
- Frank, N. - Mangini, A. - Korfmann, M.
2002 "230TH/U dating of the Trojan 'Water Quarries'", *Archaeometry* 44/2: 305-314.
- Goethe, J.W. von
1819 *Westöstlicher Diwan, Teil I*, H. Bruns (ed.), Frankfurt am Main.
- Gonnet, H.
2002 "Symposium de Tübingen sur l'Âge du Bronze Récent à Troie (Février 2002)", *Orient Express, Notes et Nouvelles d'Archéologie Orientale* 2002/1: 27-29.
- Güvenç, B.
1993 *Türk Kimliği: Kültür Tarih Kaynakları*, Ankara.
- Hawkins, J.D.
1999 "Karabel, 'Tarkondemos' and the Land of Mira. New Evidence on the Hittite Empire Period in Western Anatolia", E. Simon - L. Braun - M. Erler (ed.), *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft. Neue Folge* 23, Würzburg: 7-14.
- Hutter, C.P. - Schwaderer, G.
2001 "Natur und Kultur Hand in Hand. Die Troas im System des Vogelzugs", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 305-308.
- Korfmann, M.
2001a "Troia - Traum und Wirklichkeit. Eine Einführung in das Thema", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 4-23.
2001b "Wilusa/(W)Ilios ca. 1200 v.Chr. - Ilion ca. 700 v.Chr.", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 64-76.
- Kreiser, K.
2001 "Troia und die homerischen Epen, von Mehmet II. bis Ismet İnönü", *Stuttgart - Braunschweig - Bonn*, 2001/2002A: 282-289.
- Kürşat-Ahlers, E.
2001 *Türkei und Europa. Facetten einer Beziehung in Vergangenheit und Gegenwart*, Frankfurt am Main.
- Latacz, J.
1997 "Epischer Zyklus", *Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike*, 3: 1154-1155.
2001 *Troia und Homer*, München-Berlin.
- Lerch, W.G.
2000 *Der Kaukasus. Nationalitäten, Religionen und Großmächte im Widerstreit*, Hamburg-Wien.

- Mannsperger, D.
2001 "Mythen, Machtpolitik und Münzpropaganda. Die Troiatriadition von Xerxes bis Mehmet dem Eroberer" *Stuttgart – Braunschweig – Bonn*, 2001/2002A: 103-107.
- Mitchell, S.
1999 "Archaeology in Asia Minor 1990-98", *Journal of Hellenic Studies*, *Archaeological Reports for 1998-1999*, no. 45, London: 125-191.
- Niemeier, W.-D.
2002A "Hattusa und Ahhijawa im Konflikt um Millawanda/Milet", *Bundeskunsthalle Bonn* (ed.), *Die Hethiter und ihr Reich*, Begleitband zur Ausstellung, Stuttgart: 294-299.
2002B "Greek vs. Hittites: Why Troy is Troy and the Trojan War is real", Interview with W.-D. Niemeier by H. Shanks, *Archaeology Odyssey*, Vol. 5 no. 4 July/August 2002: 24-35.
- Ortaylı, İ.
2000 "Menkibe", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. Efsaneler ve Gerçekler. Tartışma/Panel Bildirileri* (19 Mart 1999), Ankara: 11-22.
- Özal, T.
1991 *Turkey in Europe and Europe in Turkey*, Nicosia.
- Özdoğan, M.
1998 "Ideology and archaeology in Turkey", L. Meskell (ed.), *Archaeology under Fire. Nationalism, politics and heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, London, New York: 111-123.
- Peschlow-Bindokat, A.
2001 "Eine hethitische Grosssprinzeninschrift aus dem Latmos", *Archäologischer Anzeiger* 2001/3: 363-378.
2002 "Die Hethiter im Latmos", *Antike Welt* 33/2: 211-215.
- Rill, B. – Şen, F. (ed.)
2001 *Kaukasus, Mittelasien, Nahost – gemeinsame Interessen von EU und Türkei. Symposium des Zentrums für Türkeistudien und der Hanns-Seidel-Stiftung vom 13. bis 14. November 2000 in Ankara*, München.
- Robinson, M.
1995 "Frank Calvert and the Discovery of Troia", *Studia Troica* 5: 323-341.
2002 "Calvert, Newton und Schliemann", *Mitteilungen aus dem Heinrich-Schliemann-Museum Ankershagen* 7: 91-100.
- Rose, C.B.
2001 "Ilion in griechischer und römischer Zeit Geschichte und Ausgrabungsbefunde", *Stuttgart – Braunschweig – Bonn*, 2001/2002A: 180-187.
2002 "Bilingual Trojan Iconography", R. Aslan – S.W.E. Blum – G. Kastl – F. Schweizer – D. Thumm, *Mauerschau, Festschrift für Manfred Korfmann*, Remshalden, Grunbach: 329-345.
- Sage, M.
2000 "Roman Visitors to Ilium in the Roman Imperial and Late Antique Period: The Symbolic Functions of a Landscape", *Studia Troica* 10: 211-231.

- Simon, E.
2001 "Rom und Troia. Der Mythos von den Anfängen bis in die römische Kaiserzeit", *Stuttgart – Braunschweig – Bonn*, 2001/2002A: 154-173.
- Spannagel, M.
1999 *Exemplaria principis. Untersuchungen zu Entstehung und Ausstattung des Augustusforums*. *Archäologie und Geschichte* 9, Heidelberg.
- Starke, F.
"Troia im Machtgefüge des zweiten Jahrtausends vor Christus. Die Geschichte des Landes Wilusa", *Stuttgart – Braunschweig – Bonn*. 2001/2002A: 34-45.
- Stoevesandt, M.
2001 "Der Mythos vom Trojanischen Krieg im Spiegel der 'Ilias'. Die Helden und die Götter", *Stuttgart – Braunschweig – Bonn*, 2001/2002A: 88-97.
Stuttgart – Braunschweig – Bonn
2001/2002A *Troia. Traum und Wirklichkeit*. Begleitband zur Ausstellung "Troia - Traum und Wirklichkeit". Archäologisches Landesmuseum Stuttgart – Troia-Projekt des Instituts für Ur- und Frühgeschichte und Archäologie des Mittelalters der Universität Tübingen – Braunschweigisches Landesmuseum Braunschweig und Herzog Anton Ulrich-Museum Braunschweig – Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland in Bonn, Stuttgart.
2001/2002B *Troia Sergisi Rehber Kitabı, Troia. Düş ve Gerçek*, Stuttgart.
2001/2002C *Troia Sergisi Rehber Kitabı, Troia. Düş ve Gerçek*, İstanbul.
- Vitzthum, W.G.
2001 "Gehört Anatolien zu Europa?", D. Ottmann – M. Symmank (ed.), *Poesie als Auftrag, Festschrift für Alexander von Borrmann*, Würzburg: 321-336.
- Watkins, C.
2000 "L'Anatolie et la Grèce: Resonances culturelles, linguistiques et poétiques", *Academie des Inscriptions & Belles Lettres, Comptes rendus*: 1143-1158.
- Wedel, H.
2000 "Die Türken vor den Toren Europas", *Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg* (ed.), *Der Bürger im Staat* 50/1: 37-41.
- Zintzen, C.
1998 *Von Pompeji nach Troja. Archäologie, Literatur und Öffentlichkeit im 19. Jahrhundert*, Wien.

Prof. Dr. Dr. h.c. Manfred Korfmann

Leitr. der Ausgrabungen in Troia/Troia Kazısı Başkanı

Eberhard-Karls-Universität Tübingen

Institut für Ur- und Frühgeschichte und Archaeologie des Mittelalters

Abteilung für Jüngere Urgeschichte und Frühgeschichte

Schloss Hohentübingen, D-72070 Tübingen

E.mail: troia.projekt@uni-tuebingen.de

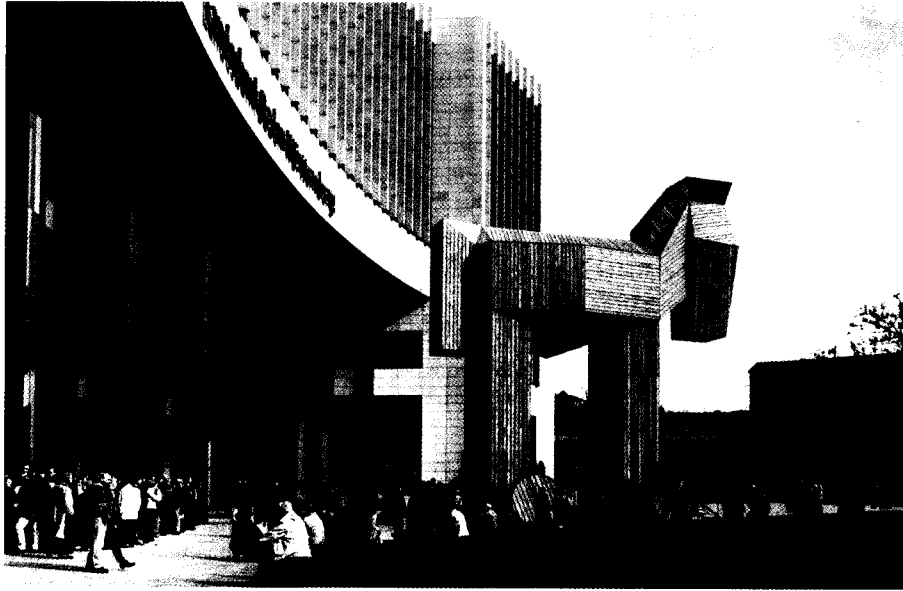

Abb. 1 Troia – Traum und Wirklichkeit. Das hölzerne Pferd vor dem Ausstellungsort in Stuttgart (M. Grohe).

Resim 1 Troia-Düş ve Gerçek. Stuttgart'ta sergi binasının önünde tahta at. (M.Grohe).

Abb. 2 Ausstellungseröffnung in Stuttgart durch Bundespräsident Dr. Johannes Rau und Staatspräsident Ahmet Necdet Sezer.

Resim 2 Stuttgart'ta Alman Cumhurbaşkanı Dr. Johannes Rau ve Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından serginin açılışı.

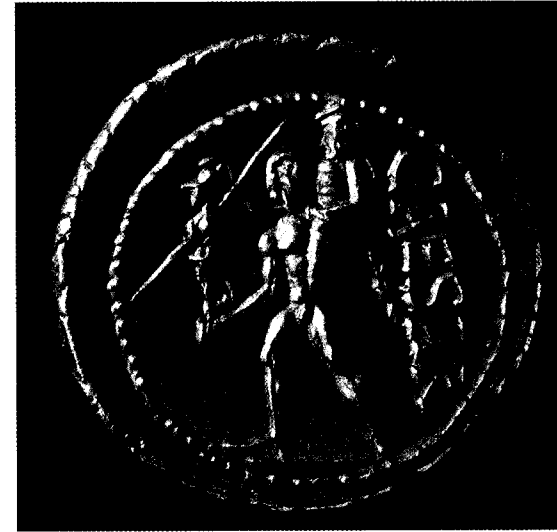

Abb. 3 Denar Caesars um 47 v.u.Z. Aeneas mit dem Palladium und seinem Vater Anchises.

Resim 3 M.Ö. 47'de Deanar Caesars. Aeneas, Palladium ile birlikte ve babası Anchises.

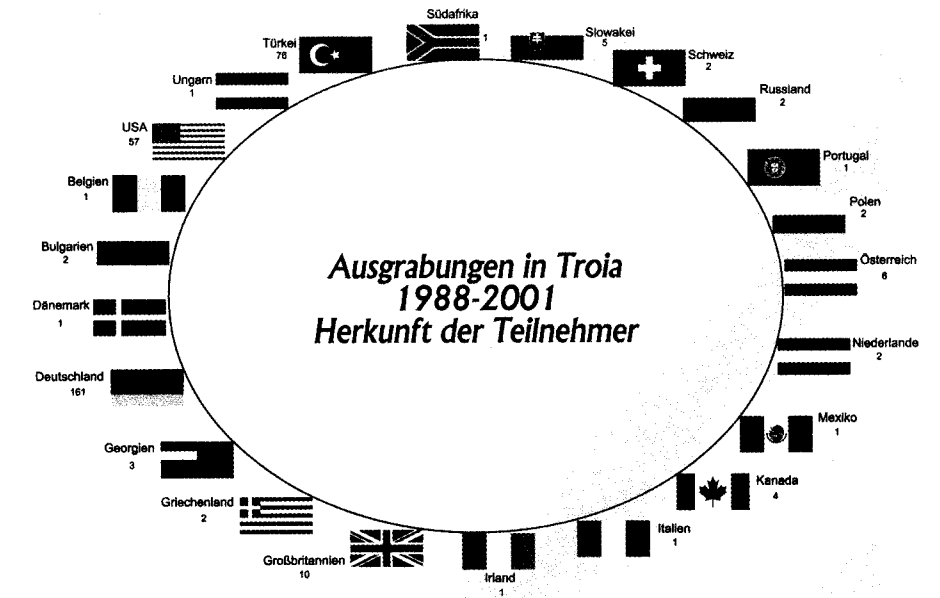

Abb. 4 Die Herkunft der Ausgrabungsteilnehmer ist international. 22 Nationen waren bislang vertreten.

Resim 4 Uluslararası kazı ekibi, şimdiye kadar 22 ülkeden temsilciler kazıya katılmıştır.

Abb. 5 Troia im Luftbild von Südwesten (H. Öge).

Resim 5 Troia'nın güneybatıdan hava fotoğrafı (H. Öge).

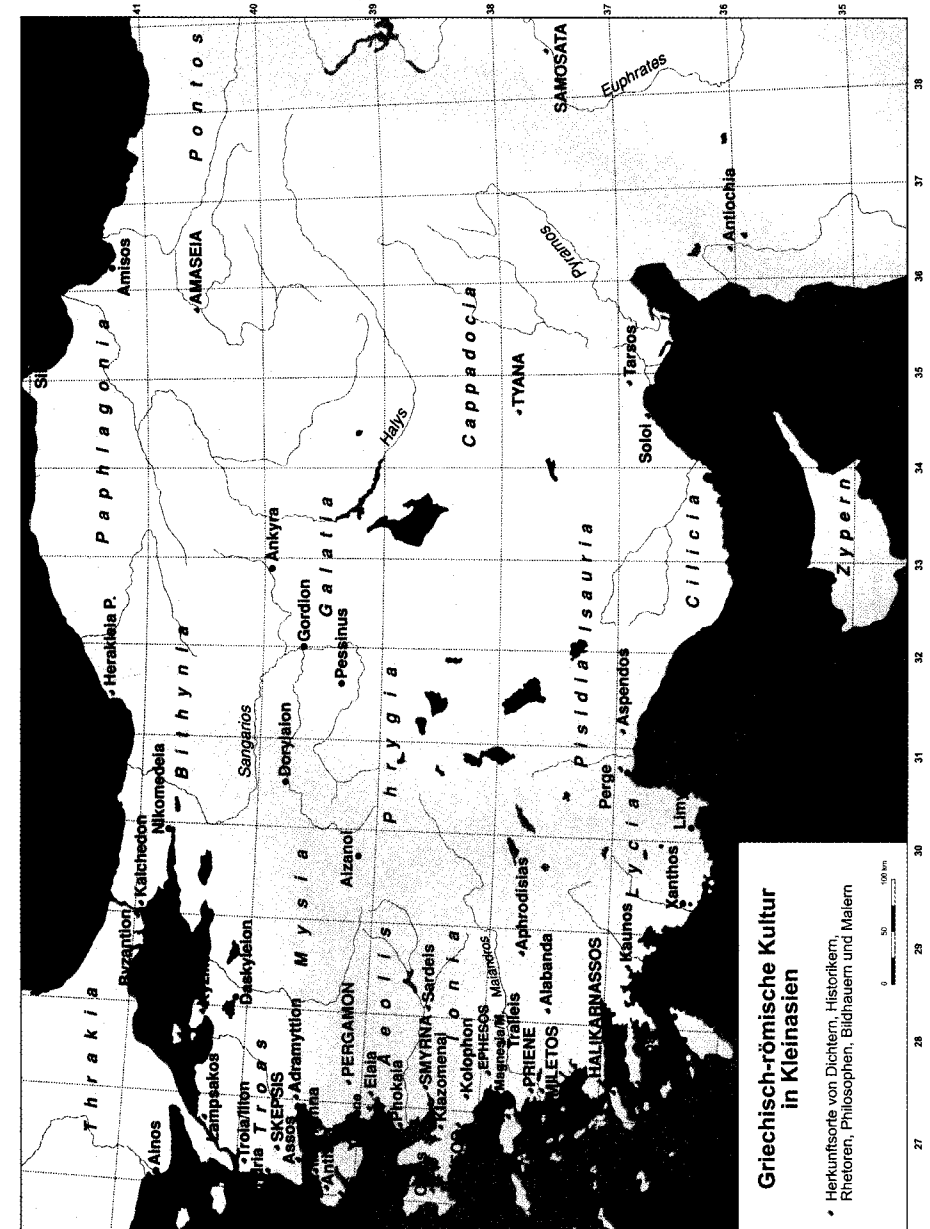

Abb. 6
Aus Kleinasien/Anatolien stammen viele bekannte intellektuelle der griechisch-römischen Antike (in Auswahl).
Resim 6
Anadolu'dan Yunan-Roma antik döneminde tanınmış bir çok aydın gelmektedir (seçmeler).

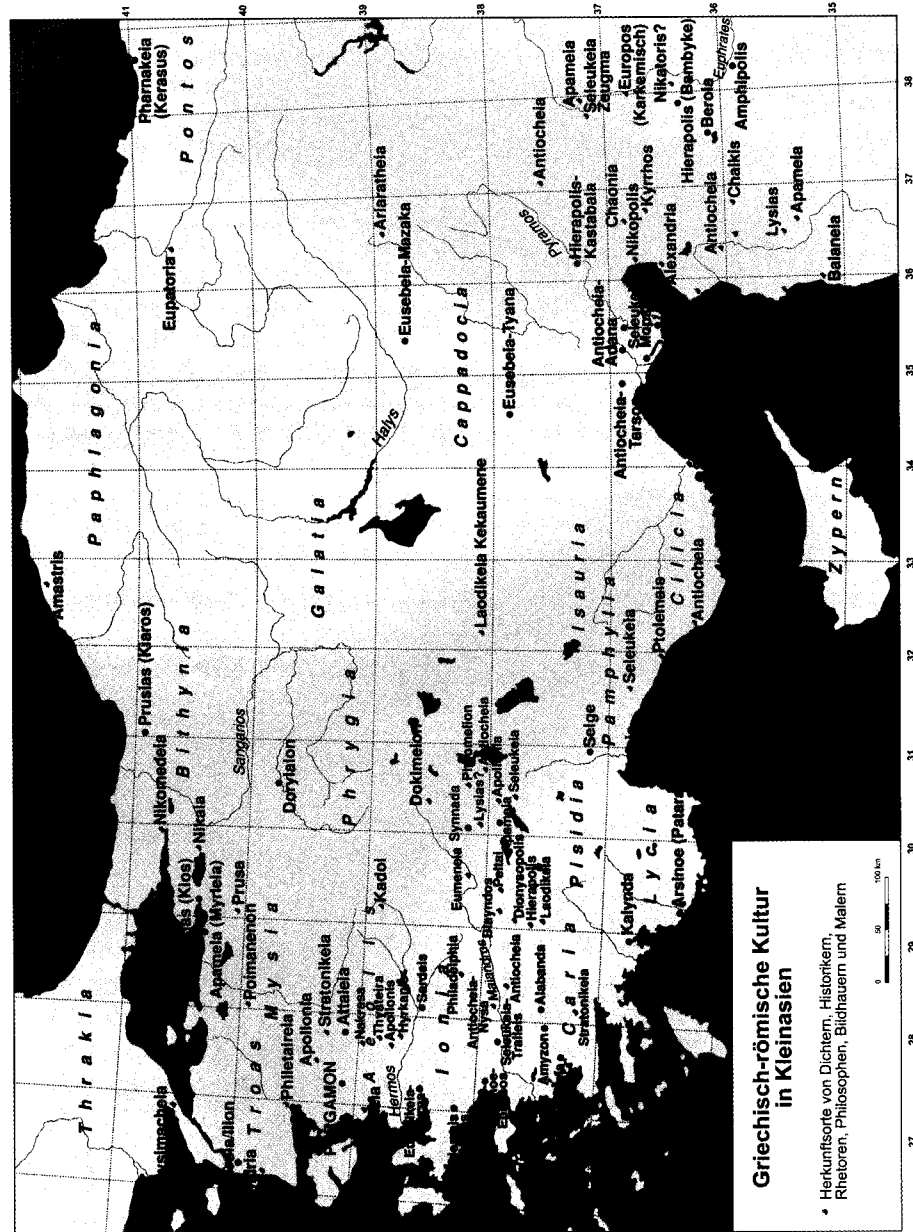

Abb. 7
Hellenistische
Städtegründungen
und hellenisierte
Städte in
Kleinasien.
Resim 7
Anadolu'da
Hellenistik şehir
kuruluşları ve
Hellenleştirilmiş
şehirler.

Abb. 8
Luftbild der
westlichen
Unterstadt von
Troia/Illion mit den
Bauresten aus dem
2. Jahrtausend
(Troia V/VI) bis in
die Römische
Kaiserzeit.

Resim 8
Aşağı şehrin batı
kısmının hava
fotoğrafı,
Troia/Illion'da
M.Ö. 2. binden
(Troia V/VI) Roma
İmparatorluk
Dönemi'ne kadar
olan mimari
kalıntılar.

Abb. 9
Luftbild des die bronzezeitliche
Unterstadt (Troia VI) umgebenden
Verteidigungsgrabens. Der in den
weichen Kalkfels geschlagene
U-förmige Graben wurde in Troia
VI-Spät (kurz vor 1300 v.u.Z.)
verfüllt. Hier eine Torsituation
(mit stehengelassenen Damm)
Architekturreste aus hellenistischer
Zeit.

Resim 9
Tunç Çağı'na ait aşağı şehrin
(Troia VI) etrafındaki savunma
duvarını gösteren hava fotoğrafı.
Yumuşak kireç taşının içine
oyulmuş olan 'U' şeklindeki
savunma hendeki geç Troia VI
(M.Ö. 1300'den kısa bir süre
evvel) döneminde
doldurulmuştur. Burada bir
kapının durumu (bırakılmış set ile).
Hellenistik Dönem'den mimari
kalıntılar.

